

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav politologie

Diplomová práce

Bc. Denis Katsaros

Ideologie a psychoanalýza v kontextu post-strukturalisticky
orientované politické teorie

Ideology and psychoanalysis in the context of post-structurally
oriented political thought

Praha 2017

vedoucí práce: Mgr. Jan Bíba, Ph.D.

Poděkování:

Děkuji Mgr. Janu Bíbovi, Ph.D. za vstřícné a ochotné vedení této práce.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

Abstrakt:

Prvním cílem této práce je demonstrovat strukturální souhlasnost mezi diskurzivní teorií, jak byla formulována v díle politického filozofa Ernesta Laclaua, a diskurzem lacanovské psychoanalýzy. Nadto tvrdíme, že jakýkoliv pokus zbavit Laclauovo dílo teoretického spojení s lacanovským myšlením je nelegitimní a maří koherenci tohoto díla. Skrze tuto demonstraci chceme dojít našeho druhého cíle, jímž je rekonstrukce teorie diskurzu, a zvláště pak ideologie, která by konzistentně čerpala z teorií Jacquesa Lacana a Ernesta Laclaua. K posílení argumentace v rámci tohoto cíle se nám ukázalo jako velmi plodné uvést do našeho výkladu dalšího současného myslitele, jímž je Slavoj Žižka. Spojení obou cílů umožnilo vymezení post-strukturalisticky a zároveň psychoanalyticky orientované kritické politické teorie ideologie a společnosti.

Abstract:

The first aim of the thesis is to demonstrate the structural congruence between the discourse theory, as is formulated in the work of political philosopher Ernesto Laclau, and the Lacanian psychoanalytical discourse. Moreover, we claim that any potential attempt to remove or omit the theoretical connection with Lacanian thinking from Laclauan work is illegitimate and thwart a coherence of this work. Through this demonstration we want to reach our second aim, which is to reconstruct a theory of discourse and ideology in particular which can consistently draw upon theories of both Jacques Lacan and Ernesto Laclau. To reinforce our argumentation in context of this second aim, it turned out to be very fruitful to introduce another contemporary thinker, Slavoj Žižek, to our theoretical exposition. Joining these two aims made possible a delineation of post-structurally and at the same time psychoanalytically oriented critical political theory of ideology and society.

Klíčová slova:

diskurz, ideologie, lacanovská psychoanalýza, Ernesto Laclau, Jacques Lacan, Slavoj Žižek, současná kritická teorie

Key words:

discourse, ideology, lacanian psychoanalysis, Ernesto Laclau, Jacques Lacan, Slavoj Žižek, contemporary critical theory

Obsah:

1. ÚVOD	6
2. OD „UZAVŘENÉ“ K „OTEVŘENÉ“ STRUKTUŘE.....	13
3. SYMBOLIČNO A REÁLNO	20
3.1 REÁLNO A ZAVRŽENÍ	21
3.2 KONSEKVENCE PRO SUBJEKT	25
3.3 PETIT A	26
4. METAFORA.....	31
4.1 METAFORA A PRODUKCE SMYSLU.....	33
4.2 HEGEMON A REÁLNO	39
4.3 PRÁZDNÝ SIGNIFIKANT A HEGEMON	42
4.4 ANTAGONISMUS, REÁLNO A SPOLEČNOST	46
4.5 METAFORA A PERFORMATIVITA	49
5. SYMBOLIČNO A IDEOLOGIE.....	55
5.1 ZÁKON A SLAST	56
5.2 IDEOLOGIE JAKO SYMBOLICKÁ OBRANA	62
5.3 IDEOLOGIE.....	63
6. ZÁVĚR	74
7. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	79

1. ÚVOD

Události posledních několika let přesvědčily autora této práce o nosnosti těch politických teorií, které různým způsobem vycházejí či pracují s psychoanalytickou tradicí. Stejná sada událostí také vede k přesvědčení o relevantnosti politické teorie populismu a diskurzivní teorie, které pracují s představou politiky stojící na iracionálních či kontingentních praktikách hegemonního boje živícího se procesy vylučování cizího a ohrožujícího. Druhé desetiletí 21. století přineslo zesílenou roli zejména pravicové varianty populistické politiky napříč starým kontinentem i celou západní civilizací, ačkoliv ta měla podle liberálně demokratického imaginárna tyto praktiky již dlouho zanechat předešlým stránkám historie. Rozmach identitárních diskurzů napříč Evropou, tzv. „uprchlická krize“ či vítězný styl a politika amerického prezidenta D. Trumpa jsou znamením toho, že politická společenství navzdory tzv. „postmodernímu“ a pozdně kapitalistickému paradigmatu nejsou schopna snášet radikální zranitelnost a neurčitost vlastní identity. Obranná reakce v podobě opětovného vzruchu nacionalismu i konstruování dobrého lidu - jímž je americké, francouzské, české, evropské „my“ v protikladu k méněcennému Druhému, připlouvajícímu k nám zvenčí na gumových člunech a spojenému se zkorumpovanými elitami mediálního, politického a intelektuálního establishmentu - však není atavismem dějin, jejichž konec byl přivezen soumrakem 20. století a jež měla podle výše zmíněného imaginárna nahradit racionalistická a expertní politika 21. století, stojící na pevném konsensu liberálně demokratického kapitalismu.

Domníváme se, že v době, kdy se na obzoru rýsuje kolosální projekt zdi oddělující Spojené státy americké od Spojených států mexických, z nichž mají do USA slovy zmíněného prezidenta D. Trumpa přicházet takřka pouze „zločinci“, „drogoví dealeři“ nebo „pachatelé znásilnění“ apod., je přínosně uvažovat o politice ze zorného pole psychoanalýzy. Projekt ohromné, velmi nákladné a podle všech předpokladů problém neřešící zdi je pak v paradigmatu lacanovské psychoanalýzy objektem par excellence – přeryvem oddělujícím naši symbolickou identitu od vnějšího nebezpečí a „pravého“ zdroje našeho neúspěchu v dosažení této identity. Stejně tak Evropa, z velké části vyčleňující uprchlíky ze sféry lidskosti a symbolické ekonomie, bojuje v podobě imaginárního Druhého s *reálným* problémem zásadní blokace vlastní identity. Z tohoto fundamentálního problému vyplývá externalizace vlastní nemožnosti plné a harmonické totožnosti se sebou samým na politicky a diskurzivně konstruovaný objekt, kterou politická společenství nejen čelí své konstitutivní blokaci, ale

i zneuznávají skutečnost, že je to pouze skrze toto či nejrůznější jiné formy vyloučení, díky čemu mohou samy sebe ustavovat jako sice křehký, ale uchopitelný celek.

Právě tento souvztah radikálního vyloučení a konstituce celku, který bude s odkazem na diskurzivní teorii Ernesta Laclaua v průběhu této práce analyzován pod pojmem společnost nebo diskurz (a jak uvidíme, tyto dva termíny je možné za určitých podmínek zaměňovat), je jedním z hlavních předmětů této práce. Práce samotná však nemá za cíl vysvětlit diskurzivní teorii poukazem k aktuálnímu dění či demonstrovat její explikační hodnotu demonstrací na empirickém materiálu. Jejím úkolem je dokázat, že diskurzivní teorie tak, jak je velmi vlivně v současném levicovém myšlení zastoupena teoriemi vycházejícími z díla E. Laclaua, nemůže uceleně fungovat bez uznání role psychoanalýzy na její koherenci, ba místy neoddělitelnosti základních konceptů lacanovské a laclauovské teoretické stavby. Přesněji řečeno, cílem bude ukázat teoretickou strukturní homologii mezi základními koncepty z díla francouzského psychoanalytika Jacquesa Lacana a argentinského politického teoretika Ernesta Laclaua. Nemůže být proto v silách zde analyzovat diskurzivní teorii jako celek, ale jde nám zde pouze o analýzu Laclauova díla, na něž se ovšem jako na celek právě odkazují mnozí následovníci z řad zastánců diskurzivní teorie, a proto je podle našeho názoru oprávněné analyzovat „pouze“ tento základní a zakládající referenční bod této teorie.

Slovy jednoho ze zastánců názoru o plodnosti psychoanalýzy pro moderní levicové myšlení, Yannise Stavrakakise, můžeme konstatovat, že „artikulace mezi kritickou politickou teorií a lacanovskou teorií, která není dána předem, jak uvidíme, může být ustavena různými způsoby.“¹ Právě kvůli této otevřenosti různým možným artikulacím, která je ostatně konsekvantní se samotnou diskurzivní teorií, je napsána tato práce, přičemž implicitním teoretickým oponentem budou ty teoretické projekty, které vliv Lacanova myšlení na dílo E. Laclaua staví do pozice pouhé myšlenkové inspirace či *jednoho z více zdrojů* jeho ideové konstrukce. Tyto projekty však nebudou v rámci vlastní práce zkoumány, vycházejí z předpokladu, že jejich polemická síla musí být předem vyvrácena či (v případě neúspěchu) posílena již tím, zda se nám podaří demonstrovat zásadní spjatost lacanovské psychoanalýzy a Laclauova díla.

Ještě předtím, než se alespoň v největší stručnosti podíváme na příklad takového projektu, je nutné zmínit, že si tato práce bere za úkol nastínit vedle rámcové shodnosti laclauovské

¹ STAVRAKAKIS, Yannis. *The Lacanian left: psychoanalysis, theory, politics*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007, s. 3.

a lacanovské teorie² i v současnosti obdobně zneužívanou souhlasnost mezi mnohými základními prvky teorií slovinského politického teoretika Slavojе Žižka a E. Laclaua. Díky jejich vzájemnému ideovému i lidskému odcizování od počátku tohoto století se poměrně často uměle nadhodnocují odlišnosti mezi oběma přístupy, proto druhým úkolem co do důležitosti i rozsahu bude ukázat plodnost kombinování obou jejich teorií při studiu určitých teoretických problémů. Bude to mimo jiné právě skrze toto přiblížení dvou současných kritických politických teorií, díky čemu se nám vyjeví základní kontury možné současné kritické politické teorie ideologie. Jelikož stejně jako iracionálno, konflikt či vylučování nejsou atavismy minulých dob, stejně tak ani ideologie nepatří pouze do 19. či 20. století a její ekonomie nadále určuje povahu současnosti. Vzhledem k fundamentálnímu i explicitnímu spojení konceptů diskurzu a politiky s konceptem ideologie - a to jak ze strany diskurzivní teorie, tak teorie S. Žižka - pak bude snadnější nahlédnout na tomto zkoumaném předmětu onu shodnost mezi oběma zmíněnými politickými teoriemi a teorií lacanovské psychoanalýzy. Sledování konceptu ideologie se tak stává jednotící linií celé práce.

Vraťme se naopak k těm projektům, které tuto vzájemnou provázanost mezi diskurzivní a psychoanalytickou teorií neakcentují. Je nutné konstatovat, že dosud nebyl podniknut žádný přímý útok či explicitní odmítnutí lacanovské teorie a jejího přínosu pro diskurzivní teorii. Oním pomyslným polemickým oponentem této práce proto budou, jak již bylo výše naznačeno, ta pojetí politiky a diskurzu, která systematicky odsouvají lacanovskou teorii do role pouhé inspirace, bez níž by laclauovská diskurzivní teorie v posledku mohla nadále v nezměněné podobě fungovat. Tento aspekt je nebezpečný proto, že se jím v posledku zneužívá radikální antagonismus a tím i negativita společenských identit, tedy jeden ze základních stavebních kamenů lacanovské i laclauovské teorie. Je jím tedy zneužíváno „reálno“ v lacanovském smyslu (koncept, jenž bude níže vysvětlen), čímž se zneužívá moment radikální iracionality ve společenských vztazích i důsledky z toho vyplývající (například v krajních polohách role libidem obsazeného politického střetu, společenského konfliktu nebo i výbuchy či sympatizování s násilím atp., tedy záležitosti, které mohou být moderní městskou západní akademickou levicí opomenuty stejně snadno, jako právě Lacanův vliv na E. Laclaua).

² Nechceme zde samozřejmě redukovat lacanovskou psychoanalýzu s její klinickou praxí atp. na politickou teorii a naopak. Jde nám o zachycení základních kontur a styčných ploch mezi oběma teoriemi, které pak mohou, a také to dělají, fungovat se zaměřením na odlišný předmět zájmu, používat odlišné vědecké nástroje atd.

Viditelným příkladem takového projektu může být práce Aletty J. Norval, která ve svém eseji *Frontiers in Question* argumentuje, že „proces individuace identity musí být oddělen od toho, jímž se artikuluji hranice neboli momentu antagonismu. Tj. zatímco diferenciaci je moment individuace identity, obecná logika nevyžaduje, aby kritika esencialismu byla smísená s politickou logikou antagonismu.“³ A dále, že „obecný (logický) argument týkající se nutnosti odlišení já od druhého za cílem individuace identity musí být oddělen od *dodatečné* otázky týkající se problému, kdy se takové ‚opozice‘ stávají vylučující a antagonistické.“⁴ Cílem A. Norval je tedy ukázat, jak je dostatečným způsobem možné konstituovat identitu bez působení antagonismu. Antagonismus je něco, co přichází až následně, resp. je pouze jedním typem formování identity, sice často používaným v politickém životě s jeho schmittovským rozlišováním přítel – nepřítel, nicméně ničím nutným pro zformování identity. Já se s odkazem na Jacquesa Derridu a Ludwiga Wittgensteina může konstituovat pouhou diferenciací od druhého, aniž by tento konstitutivní druhý musel být vyloučen a zavržen. Ačkoliv lze samozřejmě souhlasit s tvrzením, že „ne všechny difference musí být pojímány jako ‚zlo‘“⁵, z úhlu pohledu lacanovské a jak se pokusíme ukázat ani lacanovské teorie a současné kritické teorie ideologie nelze akceptovat myšlenku identity bez konstitutivního momentu tohoto „zla“, jímž je antagonismus, tedy nelze uvažovat žádnou identitu bez určitého okamžiku radikální exkluze jinakosti.

Norval sice souhlasí s tím, že identita není stabilní a pozitivně plně determinovatelnou entitou, nicméně předpokládá, že jí lze dosáhnout bez antagonismu. Na pomoc si bere L. Wittgensteina a jeho koncept řečových her a zvláště koncept rodinné podobnosti,⁶ dále pak J. Derridu a především jeho koncept iterability.⁷ Ačkoliv se tyto koncepty, které zde nemůžeme hlouběji analyzovat, shodují s naší psychoanalyticky pojímanou diskurzivní teorií v tom, že identitu pojímají jako nepřevoditelnou na nějakou pozitivně danou a napříč všemi případy, kontexty a situacemi stejnou a se sebou totožnou entitu, nepřekročitelně se oddělují od lacanovské inspirace uchopením identity jako něčeho vznikajícího z pouhé diferenciaci vůči jinakosti. Norval tak v knize *Aversivní demokracie* opakuje důsledek tohoto pojetí: „Tudíž použití tohoto přístupu bude zahrnovat přinejmenším zmírnění silného důrazu na

³ NORVAL, Aletta. *Frontiers in question*, In: Acta Philosophica, 2, 1997, s. 69.

⁴ Tamtéž, s. 70.

⁵ Tamtéž, s. 73.

⁶ NORVAL, Aletta. *Aversive democracy: inheritance and originality in the democratic tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, s. 164.; NORVAL, Aletta. *Frontiers in question*. c. d., s. 68.

⁷ NORVAL, Aletta. *Aversive democracy: inheritance and originality in the democratic tradition*. c. d., s. 166.; NORVAL, Aletta. *Frontiers in question*. c. d., s. 69.

negativitu jako ontologické kategorie a bude vyžadovat přebudování antagonismu jako přesně určeného typu ontické politické logiky. V tomto případě bude antagonismus a fungování hranic přítomné někdy, nebo dokonce často, při budování *politických* hranic, ale bude to jedna mezi mnoha možnostmi, záležející na konkrétně použité politické logice.“⁸

Je symptomatické, že Norval ve svém díle vyvozuje toto pojetí identity z *logiky*, která je symbolickým konstruktem par excellence a jako taková stojí právě na zneuznání existence toho, co si vysvětlíme pod pojmem *Reálno* a jež nám zde zastupuje koncept antagonismu. Autorka sama naprosto legitimně nepřijímá laclauovskou teorii jako nepřekročitelnou mantru, sama svými slovy vychází hlavně z post-analytického Wittgensteinovského přístupu,⁹ přesto tuto teorii soustavně interpretuje a používá a je proto u jedné z nejvlivnějších členek Essexské školy diskurzivní teorie přiměřené se zastavit u jejího posunutí z Laclaua vycházejícího myšlení směrem, který do značné míry popře podle našeho názoru jedny z nejdůležitějších přínosů tohoto myšlení. Protože – jak ukáží až následující kapitoly a nikoliv tento úvod – pojímat antagonismus a radikální vyloučení („reálno“) jako druhotný ontický moment je něco, co okamžitě ruší celou laclauovskou diskurzivní teorii, *pokud* jsme přesvědčeni o její neredukovatelné kongruenci s dílem J. Lacana. Prokázat, že jsou antagonismus a „Reálno“ kategoriemi ontologickými, pak bude, jak opakujeme, cílem nejen následujících stran, ale i hlavním cílem této práce. Čímž také prokážeme, že se Norval mýlí, když vychází z toho, že lze pro své argumenty odkazovat na jakoukoliv část Laclauova díla: „čerpaje z pozdního díla Laclaua a Mouffové, jádro mého argumentu dosud bylo, že *obecná logika individuace může a měla by být odlišena od formování politických hranic a konstituování antagonistické formy identity*.“¹⁰

Symetricky k našemu odmítnutí teoretického přístupu A. Norval působí odmítnutí těch pojetí *radikální demokracie*, která by v tradici poslední kapitoly *Hegemonie a socialistické strategie* – tedy zakládající práce laclauovského díla, které Laclau napsal spolu s Chantal Mouffe (a jejíž vliv se nejvíce projevil právě v této kapitole) – nadále chtěly vycházet do jisté míry pouze ze základní představy *demokratické revoluce* a konceptu prázdného místa moci, které klasickým způsobem formuloval Claude Lefort. Tím nechceme v žádném případě říci,

⁸ NORVAL, Aletta. *Aversive democracy: inheritance and originality in the democratic tradition*. c. d., s. 162.

⁹ Tamtéž, s. 11.

¹⁰ NORVAL, Aletta. *Trajectories of future research in discourse theory*. In: *Discourse Theory and Political Analysis*. (eds) Manchester: Manchester University Press, 2000, s. 225.

že tato představa by nebyla platná i po skutečném zapojení lacanovských poznatků v rámci Argentincovi politické teorie; ani nechceme tvrdit, že koncept a politika radikální demokracie stojí pouze na referenci k Lefortovi. Chceme zde spíše naznačit, že interpretace radikální demokracie vycházející z formulací v *Hegemonii* a/ nebo vycházející z „lefortovsky“ uchopené argumentace opět svým způsobem redukuje lacanovskou teorii na pouhý jeden ze zdrojů inspirace. Slovy Warrena Breckamana, popisujícího vztah Leforta a Lacanova díla: „Samozřejmě, jak jsme viděli, Lefort si byl plně vědom, že jeho popis demokracie čerpal z lacanovského tématu rozštěpeného subjektu, ale pro Leforta zůstávalo toto spojení na úrovni umožňující metaforu...“¹¹ Jako Lefort mohl pojímat vztah svého prázdného místa moci k Lacanovu prázdnému místu touhy jako pouhou metaforu, stejně tak lze celé dílo E. Laclaua pojímat pouze jako příjemce lacanovských metafor.

K moderní politice a demokracii tak mohou vést dvě cesty: „lefortovská“ a „lacanovská“, které samy o sobě mohou existovat odděleně a soběstačně. I Lefortovo prázdné místo moci i Lacanovo prázdné místo touhy jsou obě schopna dojít stejného výsledku, jímž je otevřená struktura moderní (či spíše post-moderní) společnosti, která znemožňuje „esencialistický apriorismus, přesvědčení, že sociálno je suturováno v nějakém bodu, z něhož je možné pevně stanovit význam jakékoliv události nezávisle na její artikulační praxi.“¹² Paralelně k tomu, jak v Evropě od sklonku 18. století a plně až v průběhu 19. století dochází k Lefortovu definitivnímu „rozštěpu mezi instancemi moci, vědění a zákonodárství, přičemž jejich základy už nejsou zaručeny,“¹³ dochází i k Freudovu a posléze Lacanovu oidipovskému rozštěpu subjektu: onen „bod“, v němž by a priori a privilegovaně docházelo k ukotvování, „uzavírání“, společenské struktury, se stává v obou případech prázdným, čímž se otevírá pole pro neustávající hru přesunu a substitucí, ať již politických aktérů či signifikantů.

Lefort i Lacan tak mohou být použiti pro věc radikální demokracie. Opomíjením lacanovského momentu se však vystavujeme nebezpečí intelektuální chyby, kdy praxe radikální demokracie, jež je výsledkem teoretické analýzy diskurzivní teorie, stojí v rozporu právě s procesem, který k ní jakožto výsledku vedl. Tento problém „samozřejmě“ odpadá v těch interpretacích, které na rovině procesu i výsledku systematicky opomíjejí Lacanův vliv. Cílem této práce pak bude ukázat, že vypuštění lacanovského momentu z Laclauovy teorie

¹¹ BRECKMAN, Warren. *Adventures of the symbolic: post-Marxism and radical democracy*. New York: Columbia University Press, 2013, s. 216.

¹² LACLAU, Ernesto a Chantal MOUFFE. *Hegemonie a socialistická strategie: za radikálně demokratickou politiku*. Praha: Karolinum, 2014. s. 202.

¹³ Tamtéž, s. 212.

není možné, aniž bychom přišli o konzistenci této teorie, tedy že tento moment nemůže absentovat na rovině analytického procesu a tím ani na rovině výsledků analýzy a z nich vyvozených praktických důsledků v podobě radikální demokracie.

Tento aspekt nás opět vrací k tomu, proč bylo potřebné zabudovat do této práce i dílo S. Žižka, jenž opakovaně vyzdvihuje shodu mezi konceptem antagonismu Laclaua a Mouffe a lacanovským Reálnem. Ačkoliv pozitivní vztah mezi teoriemi a osobnostmi S. Žižka a E. Laclaua spadají již do 90. let, od jejichž konce jsme byli svědky stoupající míry osobního i intelektuálního odcizení mezi těmito dvěma teoretiky, jsme přesvědčeni o tom, že podobnosti a především základní souřadnice jejich myšlení převažují nad jejich různicemi. I z tohoto důvodu, dále však zejména kvůli omezenému rozsahu práce, jsme v naší práci upozadily moment výše naznačené roztržky mezi oběma mysliteli na úkor snahy ukázat jejich hlubší a také mnohem plodnější body konvergence. Přesto je nutné zmínit se o této divergenci, která se započala krátce před vydáním knihy *Contingency, Hegemony, Universality* z roku 2000 a která přetrvala až do smrti E. Laclaua v roce 2014. Ačkoliv se jí nemůžeme zabývat, můžeme opět vyslovit domněnku, že i tato skutečnost by mohla být důvodem pro nás nežádoucího zkreslení, které vede k rozpojování vztahu mezi Laclauovou diskurzivní teorií a lacanovsky orientovanou teorií, v současnosti ztělesněné ponejvíce právě S. Žižkem. Naopak vyzdvižením shodných či vzájemně se doplňujících bodů mezi oběma jejich teoriemi je posilován ústřední motiv této práce, jímž je snaha dokázat neredukovatelnou kongruenci lacanovské psychoanalýzy a laclauovské diskurzivní teorie, konkretizované na teorii ideologie.

2. OD „UZAVŘENÉ“ K „OTEVŘENÉ“ STRUKTUŘE

Ať již tedy budeme mluvit u E. Laclaua o jím zavedeném termínu „post-marxismu“, nebo o díle S. Žižka (který termín „post-strukturalismus“ používá často přímo pejorativně), není nejmenších pochyb, že jejich práce je zásadně poznamenána výdobytky post-strukturalismu.

Spolu s ním pak nutně přejímá jak dědictví strukturalismu, především jeho relační pojetí znaku, tak překonání tohoto dědictví, zejména poukazem na radikální neuzavřenost jakékoliv struktury. Strukturalismus předpokládal uzavřený systém, který stál kvalitativně nad svými prvky a předcházel jejich identitu: bylo tak možné snažit se vystopovat základ identit jednotlivých prvků, které však, ač se v čase proměňovaly jeho konkrétní historické projevy, zastávaly na hlubší strukturální rovině stále stejnou funkci vyplývající z formy struktury samotné. Struktura tak byla schopna řídit svoje transformace a v mnohých pojetích strukturalismu, jehož nejznámějším příkladem je dílo C. Léviho-Strausse, který předpokládal určité transhistorické charakteristiky „lidského ducha“, nebo koncept „generativní gramatiky“ N. Chomského, v níž se předpokládaly „vrozené syntaktická pravidla“¹⁴ musela být takováto struktura nutně ahistorická. Z dnešního úhlu pohledu se mluví o tzv. uzavřené struktuře či struktuře s centrem, jelikož klasický strukturalismus předpokládal určité „centrum“, tedy místo, v němž by se koncentroval celek všech prvků, v němž by se tedy sbíhal a zastavoval souhrn všech diferencí. Množina prvků byla semknuta pravidly, vnitřními vztahy repetitivně sledujícími formu, a tato pravidla byla uchopitelná pouze ze zorného úhlu totality. A ačkoliv nelze přímo a pouze říct, že by celek předcházel svým prvkům, jelikož jsou to pouze prvky a jejich vztahy, které celek vytvářejí, lze naproti tomu říct, že pro strukturalismus je možné celek či souhrn pravidel jeho prvků zachytit v synchronním modelu, formalizujícím v danou chvíli aktuální vztahy. Centrum struktury je pak tento synchronní celek vztahů, jeho uzavřená systematickosti.

Post-strukturalismus pak rozbíjí představu, že by bylo možné nalézt takovéto centrum, v němž by se z nějakého důvodu zastavovalo odkazování prvků na sebe navzájem, v němž by bylo možné formalizovat statický systém jejich vztahů. Jestliže totiž – a zde post-strukturalismus vychází primárně z kritiky saussurovského modelu jazyka – smysl či jakkoliv jinak definovaná „podstata“ struktury vzniká jen skrze vztahy mezi prvky, nemůže zde být žádné centrum, které by samo stálo nad všemi vztahy. Jinak řečeno, centrum samo by v tom

¹⁴ PIAGET, Jean. *Štrukturalizmus*. Bratislava: Pravda, 1971. s. 19.

případě nemělo možnost navázat vztah k ničemu jinému a samo by tak bylo vyvázané z relačního principu, který je zároveň jediným tvůrcem účinků struktur. Privilegovaným předmětem post-strukturalistické „dekonstrukce“ je právě saussurův jazykový strukturalismus, přičemž svůj privilegovaný status čerpá i z toho, že jazyk je po „jazykovém obratu“ chápán jako tvůrce všech lidských významů (a proto též rozložení jeho strukturalistických předpokladů podkopává i sebejistotu vědeckých strukturalismů).

Jestliže tedy není možné *význam* centra struktury vyvázat z principu, na němž všechna tvorba významu stojí, tedy z relačního charakteru lingvistických znaků, není možné ani zajistit, aby slovy J. Derridy, který nám opakovaně poslouží v tomto úvodním vymezení jako reprezentant post-strukturalistických názorů, byla strukturálnost struktury vyvázána z „hry difference“. V čem spočívá tato hra? Saussure postuloval klasickou tezi, podle níž lingvistický znak získává svůj význam pouze skrze diferenci k ostatním znakům (resp. v onom již zmíněném synchronním pohledu ze vztahu k celku všech diferencí, všech ostatních znaků). V tuto chvíli se však identita každého znaku podstatně odděluje od něho samého a je vždy z konstitutivní části přesunuta na jiný znak, přičemž identita tohoto jiného znaku je opět určována pouze negativním vymezením vůči jinému znaku včetně toho, jehož identitu jsme na počátku chtěli zjistit... Každý znak tak díky tomuto relačnímu charakteru v sobě nese, opět slovy J. Derridy, „stopu“ jemu v systému předcházejících i jeho následujících znaků, čímž je jeho smysl vždy prostorově deteritorializován i časově odsunut, jinými slovy identita znaku si nikdy není přítomná. A jestliže se nedá zachytit přítomnost smyslu jednotlivého znaku, nelze to ani u centra struktury samotné, které je samo chyceno ve hře difference. Centrum významu jazyka či lépe řečeno textu ovšem neexistuje do té doby, dokud není vyjádřeno, zachyceno ve znacích, čímž se identita centra také zachytává do relační hry, protože centrum nemá díky svému charakteru totality jinou možnost, než se diferencovat od prvků vlastní struktury, čímž se nevyvratitelně zaplétá do své vlastní relační hry diferencí, a tím se též autorizuje tvrzení, že centrum struktury je zároveň uvnitř i vně sebe samé.¹⁵ I námi sledovaný Derrida proto píše: „Centrum, jež je z definice jedinečné, tedy bylo vždy myšleno jako cosi, co v rámci struktury, které vládne, vytváří to, co se strukturalitě vymyká. Proto může klasické myšlení struktury paradoxně o centru říci, že je jak uvnitř, tak i vně struktury. Je v centru totality a přesto, poněvadž toto centrum totalitě nenáleží, má tato totalita své centrum jinde. Centrum není centrem. Třebaže tedy pojem centralizované struktury představuje samu soudržnost, podmínku epistémé jako filosofie anebo jako vědy, je to pojem soudržný kontradiktory.

¹⁵ FRANK, Manfred. *Co je neostrukturalismus?*. Praha: SOFIS, 2000. s. 62.

Avšak – ale tak je tomu vždy – soudržnost v kontradikci je výrazem silového puzení v přání.¹⁶

Ještě uvidíme, že tento moment - kdy struktura potřebuje k vyjádření své strukturálnosti (svého centra) zapuštění do vnitřku své struktury, tedy ke svému vyjádření skrze diferenciaci s určitými svými vnitřními prvky - bude znamenat radikální otevřenost struktury, přičemž tato otevřenost bude tkvět v neustálém nestabilním *konstruování* centra. Jestliže totiž neexistuje centrum jako předchůdné místo smyslu, místo předcházející hře difference (není-li zde tedy žádné „transcendentální označované“ apod.), avšak zároveň je určitá forma struktury nutná, protože bez ní by nebyl myslitelný žádný byt' nestabilní systém diferencí a tedy ani produkce smyslu, pak z toho vyplývá, že efekt „centra“ bude vznikat pouze uvnitř struktury samotné, přičemž zdání jeho vnějšnosti, transcendence, bude dle Derridy vlastně pouze pozůstatek „metafyziky“ či v případě J. Lacana otázka fantazmatu. Tedy otázkou onoho „přání“ zmíněném na závěru citátu v minulém odstavci. Centrum tak bude vznikat jako následek hry diferencí uvnitř sady prvků a bude odvislé od kontingentních aktualizací určité sady vztahů mezi těmito prvky. Bude tedy náchylné k vždy novým reinterpretacím, protože žádný pozitivně determinovaný smysl centra není možný, z čehož vyplývá nutnost determinace významu skrze negativní vymezení (protože smysl struktury samotné se nemůže vyvázat z logiky znaku) znemožňující již výše popsanou přítomnost smyslu centra u něho samého.

A tato nestabilní reartikulace vztahů uvnitř struktury bude v politické teorii sledovaných dvou autorů představovat pole moci a ideologie. Platí-li, že struktura nemá žádné a priori určité transcendentální centrum, ale centrum se tvoří stejně labilně jako identita znaku, vyplývá z toho, že struktura bude stát na ničím předem nedeterminovaném rozhodnutí stran toho, které difference a které vztahy mezi znaky budou hrát privilegovanou roli tohoto centra a budou tak moci „předeterminovat“ všechny ostatní. Jinak řečeno, které vztahy se stanou privilegovanými opozicemi, díky nimž se bude moci centrum samo vymezit. Na výkladu lacanovského reálna osvojeného v podobě antagonismu a slasti u E. Laclaua a S. Žižka pak pochopíme, proč centrum vzniká v opozici vůči neexistujícímu vnějšku (předpoklad vnějšku struktury jsme si nazvali metafyzika či fantazma), přičemž faktická neexistence tohoto vnějšku, jenž však hraje roli konstitutivní a neredukovatelné iluze, znamená nutnost vytvářet onu „centrální“ opozici vždy uvnitř struktury samotné. Tím navazujeme na to, co jsme již zmínili, totiž že centrum struktury je vždy zachyceno v interní hře svých diferencí proto, že

¹⁶ DERRIDA, Jacques. *Struktura, znak a hra v diskursu věd o člověku*. In: *Texty k dekonstrukci*. Bratislava: Archa. 1993, s. 178.

totalita sama nemůže nalézt nic mimo sebe, proti čemu by se diferencovala (a tak získala smysl). Avšak: opozice a difference je možná pouze vůči něčemu stojícímu v opozici k smyslu, pozitivnímu bytí, které svými *účinky* reprezentuje struktura. Tím se otevírá prostor pro ty interpretace, vycházející z díla J. Lacana, které budou sledovat proces tohoto diferencování jakožto proces zavrhování traumatického (v psychoanalytickém smyslu slova) elementu svým původem předsymbolického. Tento element, „reálno“, o němž bude vzápětí řeč v následující kapitole, pak bude hrát roli i v politické teorii, přičemž přímá analogie tohoto post-strukturalistického chápání vnitřní diferenciace struktury od sebe samé je osvětleno na přístupu E. Laclaua ve čtvrté kapitole.

V dějinách levicového politického myšlení druhé poloviny 20. století byl přechod od strukturalismu k „post-strukturalismu/ post-marxismu“ patrný na osobě Louise Althussera, který svým „strukturálním marxismem“ vyvolal nejen zájem o strukturalismus v řadách radikálně levicových myslitelů své doby, ale též jeho následné překonání výše vytyčeným směrem. Zároveň se již na jeho osobě projevuje vztah levicového myšlení a psychoanalýzy J. Lacana. Althusserova vize historického vývoje jakožto posloupnosti jednotlivých předeterminovaných struktur znamenala pro marxismus posun od jednosměrného modelu základny a nadstavby, a to díky myšlence, že jednotlivé společenské instance (či úrovně, tedy zejména politika, ekonomika a ideologie) tvoří předeterminovanou totalitu, ne nepodobnou saussurovské předeterminaci znaků, tedy že tyto instance jsou vzájemně nutně provázané a vzájemně tedy spoluurčují svoji identitu, zároveň se tím však nepopírá jejich partikularita. Althusser se svým pojetím snažil ukázat „relativní autonomii“ jednotlivých společenských instancí (a nevyvozovat tedy jednu instanci z druhé, či spíše ostatní instance z ekonomiky). Avšak zároveň v tradici marxismu ještě podržel existenci určitého centra každé takové historické struktury, a tímto centrem paradoxně nemohlo být „v poslední instanci“ nic jiného než ekonomika.¹⁷ Tato poslední instance se pak projevovala tím, že ekonomická instance sice nikdy nedeterminovala přímo život dané struktury (poslední instance tedy nikdy přímo nepřišla), ale byla to ona, kdo determinoval vůdčí instanci, která tuto roli hrála. Althusserovská struktura tedy nakonec nestála pouze na vzájemné hře všech instancí, ale měla centrum, které bylo vyvážané z této hry: ekonomiku (není naším cílem posuzovat, zda se vůbec kdy samotnému Althusserovy dokázalo tento rozpor v rámci svého díla vyřešit).

¹⁷ ALTHUSSER, Louis. *For Marx*. London: Verso, 2005.

Tím se stávala Althusserova struktura „uzavřenou“ ve výše popsaném smyslu: organizační centrum ekonomiky řídilo svoje transformace, tedy určovalo rozhodující historickou instanci (např. ve středověku ideologický státní aparát církve). A proto například v revolučním „zlomu“ sice docházelo ke „kondenzaci“ různých typů společenských (tedy neekonomických) bojů do jediného antagonismu vůči vládnoucí moci, tato kondenzace byla však opět účinná jen potud, pokud vyjadřovala hlubší předchůdnou rovinu ekonomického třídního boje. Tato uzavřenost struktury měla velkou roli i v autorově konceptu ideologie, protože různé ideologické identity (či jak řekneme v páté kapitole se S. Žižkem „mandáty“) byly pouze zakrytím hlubší strukturní role či lépe řečeno funkce, kterou struktura uvalovala na své „subjekty“. Ti tedy skrze ideologii zneuznávali fakt, že jsou pouhými nositeli strukturní funkce, kterou však neurčovala ideologie samotná. Ačkoliv tedy byla ideologie nutnou (předeterminovanou) součástí struktury a její reprodukce, ony funkce určovala struktura s centrem a ideologie tak byla vlastně sekundární, protože pouze imaginárním způsobem zakrývala strukturní roli.

Avšak sekundární nebyla pouze ideologie, ale vlastně i subjekt sám (subjekt byl produktem ideologie a vlastně ideologickou konstrukcí par excellence). Tento typický strukturalistický motiv sekundárnosti subjektu vyplývá z faktu, že totalita struktury je individuem nepostižitelná, ba co více, že systém právě díky své uzavřenosti nepotřebuje individuální vědomí, aby do něj vkládalo smysl, protože tento je produkován z relačních vztahů prvků poukazujících k celku vztahů v systému. Althusser proto postuloval tezi, že subjektivita je pouze iluzorním produktem struktury a pravé dějiny jsou „procesem bez subjektu“. Subjekt v pravém smyslu slova tak přestává existovat. Avšak dá se odůvodněně namítnout, že Althusser pouze přenesl podstatu subjektu z individua na strukturu samotnou.

Avšak v okamžiku, kdy struktura není uzavřená, ale ve své existenci potřebuje kontingentní konstrukci svého centra, otevírá se nový prostor pro subjekt: subjektem už nebude uzavřená struktura, ale subjekt bude dlít v neuzavřenosti struktury, na místě její otevřenosti. Tím se sice ani u Laclaua ani u Žižka nepopírá neredukovatelná role struktury (jelikož subjekt se může projevovat vždy jen a pouze ve vztahu k ní), umožňuje to však pochopit moc a ideologii jako něco primárního: ideologie už nebude pouze sekundární moment struktury, ale něco, co strukturu vytváří, co umožňuje stále nové kontingentní konstrukce centra. A toto utváření nové formy struktury bude momentem existence subjektu jakožto entity nevyvoditelné z apriorní teleologie stávající struktury. Tedy ačkoliv se subjekt najde omezen ve svém rozhodnutí (a uvidíme, že toto rozhodnutí je do značné míry nevědomé

v psychoanalytickém smyslu, tedy že se nám nevrací v žádném případě karteziánský subjekt) dědictvím předešlé struktury, tato nikdy nepredeterminuje jedinou možnou cestu.

Tento přechod „od Althussera k post-marxismu“ lze uchopit i na vztahu politického myšlení a lacanovské psychoanalýzy. Ačkoliv posouzení právě nastolených tvrzení bude čtenáři umožněn až skrze detailnější exkurz do některých Lacanových myšlenek v následujících kapitolách, již nyní můžeme říci, že Althusserovu vize předeterminovaných struktur je možné číst jako specifické (a jednostranně „strukturalistické“) osvojení si Lacanovy práce. Jak ještě uvidíme, Althusserova struktura je de facto struktura symptomu, která namísto determinující role nevědomé touhy (jakožto sublimovaných pozůstatku biologických instinktů, na něž se nedá zcela redukovat) postuluje určující roli ekonomiky (jakožto zneuznané hybné síly vycházející z nutnosti biologické/ materiální reprodukce kultury). Stejně jako u Lacana, jak ještě uvidíme, určuje signifikant touhy (ve výkladu níže též zván falický signifikant, transcendentální signifikant ad.) v zastoupení jiného signifikantu celkovou modalitu struktury, tak u Althussera ekonomika určuje jiné instanci privilegovanou roli, avšak sama ekonomika se tím stává symptomem, jenž moduluje strukturu. Stejně jako u Lacana není přístupný signifikant touhy přímo, stejně tak i ekonomika, jak jsme viděli, nikdy sama nevládne přímo. Avšak explicitně a slavněji se nechal Althusser inspirovat Lacanem a jeho „stádiem zrcadla“ v koncepci ideologie, přičemž tento fakt bude popsán ve čtvrté kapitole.

Lacan mohl být v politickém myšlení však recipován i odlišně, opět vzpomeňme již zmíněného francouzského myslitele Clauda Leforta, který se svojí koncepcí „prázdného místa moci“, které si vždy udržuje minimální diferencii od jakéhokoliv svého aktuálního nositele, zjevně též inspiroval Lacanem a dokonce absolutně identickým motivem prázdného místa signifikantu touhy jako Althusser. Avšak vyvodil z něj odlišný závěr, když namísto symptomatické role ekonomiky postuloval radikálně demokratický motiv otevřené politiky nepředurčující žádnou společenskou sílu stát se vládnoucím držitelem onoho strukturálního místa moci a zároveň z tohoto předpokladu vyvodit odmítnutí „totalitární“ koncepce politiky, která se snaží toto místo navždy spojit s určitou entitou (čímž by do tohoto modelu spadal i Althusser).

A v neposlední řadě byl Lacan osvojen i námi sledovanými autory, kteří, jak jsme již několikrát zmínili, překonávají „uzavřenou“ strukturu klasického strukturalismu i marxistickou teorii základny a nadstavby. Poslouží jim k tomu lacanovský koncept reálna, ačkoliv je nutno podotknout, jak prokáží následující kapitoly, že v žádné teorii navazující na

teorii J. Lacana nelze oddělovat určitý koncept od mnoha dalších konceptů, s nimiž tvoří velice provázanou jednotu. Bude to právě reálno, které bude sehrávat konstitutivní roli při tvorbě struktur, ačkoliv bude zároveň radikálně vytěsněno z ní samotné. Bude tedy svým způsobem sehrávat onu roli nestabilního centra struktury, které je zároveň uvnitř i vně, uvnitř proto, že bude vlastně produktem struktury vztahů prvků samotných, vnější proto, že bude neustále vylučováno z jejich středu do radikální nereprezentovatelnosti v rámci struktury. Či lépe řečeno bude reálno zdrojem politické a ideologické tvorby strukturálního centra, které může existovat jen skrze to, co zavrhuje.

Z Lacana odvozená uzavřená struktura u Althussera se tak proměňuje na z Lacana odvozenou otevřenou strukturu s chyběním: to, co chybí, je předem dané organizační centrum, a to proto, že struktuře chybí reálno jako její konstitutivní princip. Proto bude struktura nucena vytvářet stále další substituty, „suplementy“ či náhražky vzaté z nitra sebe samé, které by zakryly neexistenci centra a tím zároveň umožnily její existenci. Moment, kdy si určitý partikularismus nárokuje roli centra celku (místo, v němž se zrcadlí univerzalita dané struktury) je pak rozvedením klasického marxistického konceptu, podle něž si určitý parciální společenský zájem uzurpuje právo mluvit v zájmu celku. Můžeme tak přejít k vlastnímu předmětu této práce.

3. SYMBOLIČNO A REÁLNO

Ve standardním didaktickém rozčlenění Lacanova systému na symbolično, imaginárno a reálno se nesmí nikdy zapomínat na jejich vzájemnou provázanost, která dělá z jejich rozlišování v rámci takto pojaté „trojčlenky“ pouhý epistemologický nástroj sloužící k lepšímu pochopení. I v této kapitole bude nutné pro zjednodušení abstrahovat jen některé části jinak relativně uzavřeného teoretického systému. Konkrétně se nyní zaměříme pouze na vztah symbolična a reálna, avšak nesmíme zapomínat, že další roviny Lacanovy teorie jsou účinné již nyní a na některé z nich, zvláště ve vztahu symbolična a imaginárna, které budou hrát významnou roli v samotných teoriích ideologie dvojice zkoumaných autorů, se zaměříme i v dalších kapitolách.

Ačkoliv zde není prostor pro detailní popis samotných Lacanových konceptů, ve stručnosti konstatujeme, že koncept symbolična v teorii francouzského psychoanalytika je korelátem pojmu „reality“ tak, jak ji chápe „sens commun“. Symbolično z tohoto pohledu (přičemž je nutno mít stále na paměti, že tento pohled bude později doplněn např. o aspekt chybění a touhy Druhého, takže i zde již dochází k abstrakci) odpovídá znakovému systému jazyka, který překrývá celou společenskou i přírodní realitu a dává jí smysl, čímž strukturuje veškeré chápání a vztahování se lidských subjektů k jejich světu.

Pro symbolično se také používá výraz „Druhý“ s velkým počátečním písmenem, často též „velký Druhý“ (např. u Žižka anglicky „the big Other“), čímž je podtržen ten aspekt symbolična, který v intencích psychoanalýzy zdůrazňuje koncept touhy: libidinózní, imaginární, identifikační momenty v jeho fungování. Protože kdybychom zůstali pouze u chápání symbolična jako jazykového systému, zůstávali bychom na úrovni jeho vlastního sebechápání, které však stojí právě na zneuznání či vytěsnění touhy a slasti (*jouissance*, viz níže) jako jeho konstitutivních a regulativních součástí. Druhý tak bude stát na imaginární touze subjektů, udržujících ho při životě, a na prvopočátečním zavržení *jouissance* těchto subjektů.

Symbolično totiž vzniká jako produkt klasického freudovského konceptu Oidipovského komplexu: zavržením incestního vztahu s matkou a introjekcí otcovského zákazu. Tedy: zavržením *jouissance* jakožto (předsymbolického) splynutí subjektu a objektu v jediné mateřské dyádě, zavržením koincidence subjektu (který však právě před ustavením

symbolična ještě neexistuje) a jeho světa, který splývá s ukojováním jeho čistě biologických tužeb. S předsymbolickou jouissance se pojí nám již známý pojem: reálno, které odkazuje k této zakázané a nedosažitelné slasti. Reálno nekoresponduje s výše popsaným běžným pojmem reality, je naopak něčím, co je z reality (tedy symbolického Druhého) zavrženo, vytěsněno, a jež se v podobě traumatu a symptomu navrácí a narušuje hladké fungování reality. U Lacana je ještě více potvrzen aspekt radikální nereprezentovatelnosti reálna na půdě symbolična: právě proto, že symbolično vzniká zavržením reálna a tímto jaksi na jeho základech, je pro něj strukturálně neviditelné. Poznamenejme již nyní, že „zbytkem“ či produktem Oidipovského komplexu jako vzniku Druhého bude tzv. „objet petit a“, který konceptuálně zachycuje vztah touhy subjektu k Druhému, tedy (neustále a marné) hledání tohoto zbytku ztracené jouissance, vybízející naši touhu a tím zajišťující existenci Druhého.¹⁸

3.1 REÁLNO A ZAVRŽENÍ

V této kapitole zůstaneme, jak již bylo upozorněno v jejím úvodu, pouze u vztahu symbolična a reálna. Symbolično, Druhý, tento jazykový „automaton“¹⁹, který zdvojuje empirickou realitu a dává jí smysl, překrývající nesmyslnou přírodní realitu specificky lidskou realitou významu, se v politickém životě, stejně jako v životě individuálních subjektů psychoanalýzy, stává hranicí lidského světa. V souřadnicích filozofického „obratu k jazyku“ lze konstatovat, že v sociálním životě lidských jedinců i v životě společnosti neleží nic mimo hranice diskurzu (koncept diskurzu v tomto aspektu splývá s pojmem symbolického Druhého), vše je již diskurzem zprostředkováno.

Člověk tak vždy rozumí sobě a svému světu jen skrze svůj jazyk. Kde se však nachází reálno, jestliže je diskurz takto univerzální? Platí-li, že symbolično (diskurz) vzniká zavržením reálna, neznámá to, že diskurz má nějaké vymezené hranice, za nímž by ležela „tvrdá“ nediskurzivní „realita“? Nikoliv, protože reálno není nic, co by mělo pozitivní existenci, je nemožnou traumatickou „věcí“ (v psychoanalytické řeči tzv. „das Ding“). Reálno

¹⁸ Pojem „touha“ se primárně pojí se symbolickou (metonymickou) hrou symbolické (a imaginární) identifikace, jejíž naplnění je vždy odloženo na další budoucí identifikaci, zatímco „jouissance“ odkazuje k nemožné slasti, která by znamenala naprostou symbolickou desintegraci subjektu. Touha je tím, co zbyde z naší jouissance po vstupu do symbolična (příčemž je nutno mít na paměti, že jouissance je jen retrospektivní iluzí, jež nikdy neexistovala, viz níže).

¹⁹ LACAN, Jacques a Jacques-Alain MILLER. *The Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis*. London: Penguin Books, 1994.

koreluje s jouissance jako něčím, co je strukturálně nedosažitelné, nemožné a zároveň zakázané, něco, co nikdy fakticky neexistovalo, co však zároveň zakládá fungování Druhého. Reálně je možné zhlédnout pouze skrze symptomální torze, pokřivení, chyby (slavnými příklady mohou též být freudovská přeráznutí apod.) v samotném symbolickém. Avšak hlavně je nutno říci, že symbolické je vždy již nějakým způsobem modulováno reálnem: reálně tak není něco, co by mělo ohraničení, je spíše „vnitřní limitou“ (jak to popisuje S. Žižek) samotného symbolického řádu. A jelikož jsme si právě řekli, že reálně nemá stejně jako jouissance žádnou pozitivní (tedy symbolizovatelnou) existenci, znamená to, že existence symbolická stojí na radikální negativitě a prázdnotě, na něčem, co ho samo popírá a je pro něj „nesmyslné“. Tedy na nesmyslné jouissance jako reálnu, jejíž strukturální nemožnost vnese do nitra symbolické totality nemožnost jejího konečného uzavření.

Je zásadní přesně pochopit, co vše se pod výrazem „zavržení reálna“ skrývá. Druhý jako znakový systém, jako „baterie signifikantů“ (jeden z Lacanových výrazů), stojí na jednom vyloučeném elementu. Dá se říci, že tento element Druhému chybí (francouzsky „le manque“ pro substantivum „chybění“, „il manque“ pro 3. os. č. jednotného slovesa „chybět“). To, co bylo zavrženo, Druhému chybí, co vše však nemůže obsáhnout? Mnohokrát jsme již zopakovali, že „reálnou“ jouissance jako pozůstatek předsymbolického incestního splynutí s matkou. Tato jouissance zaniká v okamžiku vyslovení zákazu otcem, tedy v okamžiku příchodu signifikantu na scénu života v tu chvíli vzniknuvšího subjektu. Lacan používá pro tento konstitutivní zákaz výraz otcovská funkce, též „nom-du-père“ (jméno otce), jež je ve francouzštině homofonní s „non-du-père“ („otcovské ne!“). Zákaz, zákon a signifikant v tuto chvíli splývají: otcův signifikant zakazuje tužbu po matce, čímž přivádí na scénu symbolický zákon, lidskou kulturu, v níž je incest zavržen, čímž vzniká nevědomá touha. A protože jsme si již také řekli, že Druhý existuje pouze skrze naši touhu, znamená to, že uzlovým bodem mezi subjektivní touhou a fungováním Druhého je právě bod styku neosobní baterie signifikantů s nevědomou touhou jedince. Otcovský signifikant zakazující matku a jouissance vytváří přesné místo, kde vzniká symbolická touha a snaha subjektu nahradit ztracenou jouissance jiným „ersatz“ objektem. Důraz je však nutno klást ne na otce, ale na signifikant: je to signifikant, který „překryl“ naši jouissance a změnil ji v symbolickou touhu. Je to signifikant, v němž proto bude subjekt hledat naplnění své touhy, jelikož „jméno otce“ sice zakázalo jouissance, ale výměnou právě za touhu (tedy zakázalo matku, a tím zpřístupnilo

všechny ostatní ženy²⁰). Je to tedy signifikant, který v sobě nese příslib naplnění naší touhy. Což však neznamená nic jiného, než že, jak jsme již podotkli, symbolický smysl existuje pouze skrze nesmyslnou touhu jako zbytek „reálné“ jouissance.

Bude to tedy v uzlovém bodu signifikantu „jména otce“, kde budeme muset hledat odpověď na otázku, co Druhému chybí. Pro rámcové pochopení je zásadní zachytit, jak se subjekt snaží skrze symbolično navrátit k předsymbolické jednotě (jíž lze též charakterizovat jouissance, jak jsme již viděli): Druhému chybí právě tato možnost, protože stojí na jejím zavržení.

„Jméno otce“ má v lacanovské terminologii také označení (mimo jiné) „falus“ či „falický signifikant“, ale také „signifikant touhy“ či „signifikant chybění“ (v různých fázích svého myšlení se Lacan přidržel různých názvů a i jejich obsah není stoprocentně identický, avšak jejich rámcová ekvivalence je více či méně zjevná). Poslední z názvů nás přibližuje k odpovědi stran chybění v Druhém: Druhému totiž chybí signifikant, a to právě signifikant chybění, tedy falus. Druhému totiž nechybí pouze jouissance, ale i zakládající mechanismus jeho dalšího fungování, onen signifikant, který spojil touhu subjektu s celou baterií všech ostatních signifikantů. Falus hraje roli „transcendentálního“ signifikantu, který skrze své chybění umožňuje hru a fungování všech ostatních signifikantů, „falus konstituuje prázdné místo umožňující uspořádání ostatních signifikantů...“, ²¹ a to pouze potud, jestliže není sám přítomen v systému signifikantů. V post-strukturalistické tradici i u Lacana znaková struktura není pouhou stacionární sadou fixovaných opozic, ale neustále se proměňujícím uspořádáním měnících se významů, což Lacan charakterizuje tak, že signifikát „podklouzává“ pod signifikantem. Neexistuje tudíž žádná definitivní fixace významu jakožto fixace signifikantu a signifikátu. Proč? Protože „jediný“ signifikant, který mohl tuto roli sehrát tím, že by fixoval význam a touhu (byl by trvalým okupantem onoho uzlového bodu, o němž byla řeč), Druhému strukturálně chybí. Žádný signifikant totiž nemůže být jediný, signifikant nemá plně pozitivní bytí, je vždy negativně vymezen poukazem ke všem ostatním signifikantům. A tak tento jedinečný signifikant, který by mohl zabezpečit jistý přístup subjektu k touze v rámci Druhého, není možný. Subjekt, jenž se vzdá jouissance skrze falus, je vždy chycen v této hře podkluzování jako trvalého odkládání korespondence označujícího a označovaného. Prozatím shrňme, že „víme, že v tomto podkluzování nicméně existuje jeden pevný bod, který

²⁰ Není absolutně v silách pisatele těchto řádků ani v mezích této práce pozastavovat se nad genderovými aspekty psychoanalýzy.

²¹ FULKA, Josef. *Psychoanalýza a francouzské myšlení*. Praha: Hermann, 2008, s. 120.

symbolično zakládá, přičemž do něho ovšem zároveň bezvýhradně náleží: transcendentální signifikant falu.²²

Jak již bylo naznačeno, tím, že falus chybí, vytváří prázdné místo, které rozehrává pohyb výše zmíněného „prokluzování“ skrze tuto svoji mezeru či chybění, které na druhé straně vytváří nerovnovážný převis signifikantu nad signifikátem. Konkrétněji: signifikant chybění umožňuje značení obecně, umožňuje fungování systému signifikantů jen díky tomu, že sám chybí, tím, že vytváří konstitutivní prázdno, mezeru, která existuje v každém systému signifikantů, jinak by tyto nemohly v systému opozic odkazovat jeden na druhý, či jednoduše řečeno, nebylo by je možno rozlišit. „To je signifikant, který Lacan nazývá signifikant chybění v Druhém. Jestliže je Druhý, jak již víme, vskutku garantem, podmínkou možnosti řeči, je to proto, že je, prapůvodně, něco jako originární signifikant z něhož jsou všechny významové kombinace upředeny. Ale to jen za podmínky, že tento originární signifikant není sám o sobě nic... (...) Toto je signifikant ‚bez něhož by všechny ostatní nic nereprezentovaly‘, čirá mezeru signifikantu jako takového.“²³

Konečně se tak dostáváme k odpovědi na otázku, co vše chybí v symboličnu, jestliže v něm chybí signifikant falu, který, jak jsme již viděli, zároveň pozitivizuje toto chybění samotné: „Neboť to co není zahrnuto v Druhém jako baterii všech signifikantů je to, co zakládá vlastní fungování signifikantů. Zatímco v množině všech signifikantů najdeme S‘, S‘‘ a S‘‘‘, nenalezne tam $\frac{S}{s}$, proces, jímž signifikant vytváří signifikát.“²⁴ Tajuplně vypadající značka $\frac{S}{s}$ slouží Lacanovi jako diagram reprezentující strukturalistický vztah signifikantu a signifikátu v rámci znaku, a ačkoliv i v Saussurově pojetí jazyka je nutně prostor pro pohyb obou těchto složek znaku (i když je v rámci synchronního systému posléze stabilizován), v Lacanově pojetí, jak jsme již viděli, permanentní „prokluzování“ signifikátu (malé s dole) pod signifikantem (horní velké S) má za následek, že se do popředí dostává samotná linie oddělující obě složky, tedy horizontální čára mezi S a s. Symbol $\frac{S}{s}$ je u Lacana též nazýván prostě „algorithmus“, přičemž tento algorithmus umožňuje značení vůbec. Jak ale poznamenávají Nancy a Labarthe, „...algorithmus nemá žádný smysl. Tato absence smyslu je následkem autonomního fungování algoritmického řetězce proto, že je tento pojímán jako řetězec diferenčních znaků, jež neznačí nic jiného než jejich reciproční pozice a vztahy (nebo

²² Tamtéž, s. 129 – 130.

²³ NANCY, Jean-Luc a Philippe LACQUE-LABARTH. *The Title of the Letter*. Albany: State University of New York Press, 1992, s. 47-48.

²⁴ FINK, Bruce. *Lacan to the Letter*. Minneapolis: University of Minnesota, 2004, s. 125.

kombinace) skrze něž je „smysl“ vytvářen (smysl, jenž sám není definován cílem nebo jakýmkoliv obsahem, nebo signifikátem, ať empirickým nebo pravdivým).²⁵ Falus je signifikantem chybění smyslu právě onoho vztahu signifikantu a signifikátu, tedy chybění významu vůbec. Signifikant chybění v Druhém je tedy „...výjimkou, jež potvrzuje pravidlo, signifikant, jenž musí být vyloučen pro to, aby sada signifikantů mohla být vymezena (je vnějškem pokladnice signifikantů) – ale také jménem subjektu: jouissance, vypovídáním, něčím, co je za tím, co je řečeno a co lze najít v mluvení, v samotném aktu mluvení. Je to, co je za poznáním: týká se užívání si.“²⁶

3.2 KONSEKVENCE PRO SUBJEKT

Zde se můžeme před shrnutím této kapitoly zastavit nad důsledky, jež signifikant chybění jako prázdné místo ponese pro lidský subjekt. Protože identicky se všemi vyjmenovanými chyběními v Druhém se můžeme pozastavit i u dalšího elementu, který Druhému chybí: vlastní jméno subjektu. „Vlastní jméno osoby značí to, co je o ní nemyslitelné jako o subjektu... (...) Podle Lacana je signifikant falu jako vlastní jméno v tom smyslu, že není zahrnut v množině signifikantů.“²⁷ Není to tedy pouze samotný proces vzniku smyslu, který chybí Druhému jako garantu smyslu, je to i garance smyslu subjektů, kteří se v Druhém skrze symbolickou oidipální kastraci „odcizili“ (Lacanův vlastní termín).

Absence smysluplnosti produkce smyslu tak má za následek nutně i to, co se chápe jako nonkoincidence subjektu vypovídání a výpovědi, tedy rozštěpení mluvícího subjektu na vědomý a nevědomý subjekt pronásledovaný tíživou zkušeností věčně oddalované touhy a absencí konečného smyslu. „Signifikace, chápána jako ‚přítomnost‘ signifikantu ‚v subjektu‘ je ve skutečnosti to, co bylo implikováno dřívější myšlenkou vstupu do signifikátu či vstupu signifikantu do signifikátu – představení, jež bylo nutně odloženo.“²⁸ Výraz „vstup signifikantu do signifikátu“ neznačí nic jiného než již výše popsanou otázku algoritmu, samotného procesu značení, předpokládané korespondence obou složek znaku, již je produkován smysl. A stejně jako je neustále odkládán definitivní vstup významu na scénu Druhého, stejně tak se i nad představením, jež by inscenovalo splynutí subjektu s jeho touhou

²⁵ NANCY, Jean-Luc a Philippe LACQUE-LABARTH. *The Title of the Letter*. c. d., s. 47.

²⁶ FINK, Bruce. *Lacan to the Letter*. c. d., s. 124.

²⁷ Tamtéž, s. 134 – 135.

²⁸ NANCY, Jean-Luc a Philippe LACQUE-LABARTH. *The Title of the Letter*. c. d., s. 63.

a dalo mu tak vědění, význam jeho samého v celé jeho životnosti (a ne pouze jako subjektu nevědomí existujícího v neosobním „automatonu“ symbolického Druhého), nikdy nerozevře opona.

Popsaná touha subjektu splynout skrze Druhého se svojí předsymbolickou jouissance se tak nyní dá chápat jako touha dojít skrze symbolično vlastního smyslu, resp. významu vlastního jména. Mateřská dyáda neznající rozštěp subjektu a objektu by se vrátila opět na scénu v okamžiku dosažení konečného smyslu signifikace, tedy kdyby byla zrušena bariéra mezi signifikantem a signifikátem: poté by subjekt nezakoušel bolestnou nonkoincidenci jazyka a vnějšího světa, vypovídání a výpovědi. Avšak zmizela by i možnost značení, protože signifikant funguje, jen když odkazuje k jinému signifikantu, k čemuž je zapotřebí konstitutivního chybění mezi nimi. Toto chybění, tato „mezera“ mezi znaky je právě pozůstatek jouissance, která po sobě zanechává toto prázdno mezi znaky, resp. prázdné místo. Jouissance, reálno, se tímto stává onou vnitřní limitou symbolična, ne něčím lokalizovatelným za jeho hranicemi.

3.3 PETIT A

Abychom již konečně uzavřeli úvodní Lacanovský exkurz, nezbytný k pochopení samotné politické teorie obou sledovaných autorů, zastavíme se u shrnutí výše popsaných myšlenek u Gillesa Deleuze v jeho ještě „ne-anti-psychoanalytickém“ období, zde odkazujících k dílu Léviho-Strausse: „máme dvě řady, označující a označovanou, přičemž označující řada se vyznačuje přirozeným přebytkem, a označovaná řada přirozeným nedostatkem. Nutně zde musí být „volné označující“ (a floating signifier), jímž je obtíženo každé konečné myšlení, jež je však podmínkou všeho umění, každá poezie, všech mytických i estetických invencí – a dodejme: rovněž i každé revoluce. A na druhé straně je potom i cosi jako volné označované (floated signified), které proponuje volné označující, aniž by proto bylo něčím známým a aniž by bylo nějak určeno či uskutečněno. (...) Neboť to, co přebývá v označující řadě, je doslova ono prázdné místo, místo bez věci, která by je zaujímal, a které se neustále přesouvá; a to, co chybí v označované řadě, je přespočetná a neumístěná danost, cosi neznámého, věc bez svého místa, která je neustále někde jinde.“²⁹ Co však přivedlo toto přebývání označující řady,

²⁹ DELEUZE, Gilles. Logika smyslu. Praha: Karolinum, 2013, s. 60 – 61.

neboli, jak říká Lacan, podkluzování signifikátu pod signifikantem? Deleuze správně podotýká, že ono prázdné místo, dodejme, že prázdné místo falu jako signifikantu chybění. Falus chybí na „svém“ prázdném místě, avšak falus může chybět jen díky tomu, že i v označované řadě něco chybí: je to smysl jakožto jouissance, která byla vyvržena ze symbolična. „Podle Lacana, signifikát, to co *má být* skrze svoje vztahy k vnější realitě, zdroj smyslu, spadá do reálna. (...) Je to dominance signifikantu jež produkuje imaginární signifikát, který by překryl absenci reálného signifikátu, nebo spíše signifikátu jako reálna.“³⁰

Shrňme-li citace z Deleuze a Stavrakakise, uvidíme, že to, co v označované řadě (rovina signifikátu) vytváří chybění, je zavržení reálna, které je však pravým garantem fungování Druhého - proto tedy uvidíme, že Druhý je udržován při životě jen nevědomou touhou subjektu po nesmyslné jouissance. Náš chybějící signifikant touhy, falus, se pak situuje zhruba na stejné pozici, jako „mana“ v myšlení Léviho-Strausse: „Je to hodnota, sama o sobě beze smyslu, tedy schopna přijmout smysl libovolný, jejíž jedinou funkcí je zaplňovat odchylku mezi označujícím a označovaným.“³¹ Tento uzlový bod, kde bude docházet k zaplnění odchylky, tedy k překrytí absence signifikátu, bude prázdné místo signifikantu touhy. Ten bude přepouštět „své“ místo každému jinému signifikantu, který dočasně protne označovanou řadu signifikátů a bude tak vytvářet iluzi smyslu.

Iluzi proto (jak píše i Stavrakakis ve výše uvedeném citátu), že signifikát je instancí imaginární. Tento aspekt bude v náležité míře probírán v následující kapitole. Proto jen co nejstručněji zmiňme, že ono vyvažování nerovnovážných řad, tedy vstup signifikantu do signifikátu a tedy produkce smyslu, stojí na jedné straně na signifikantu, jenž je ze své znakové podstaty prázdný a sám o sobě nesmyslný, a z druhé strany na signifikátu, který je imaginární, tedy jak uvidíme, stojící na fantasmatu subjektu a nemající tedy žádnou uchopitelnou existenci. „Lacan chápe signifikát jako účinek přenosu. Jestliže mluvíme o signifikátu, tak pouze proto, že chceme věřit v jeho existenci.“³² Můžeme proto závěrem této kapitoly přejít k vysvětlení posledního konceptu, který propojí všechny námi sledované momenty do relativně koherentní jednoty: objektu petit a. Protože jestliže signifikát chybí Druhému (i subjektu), jestliže chybění smyslu v symboličnu přímo koreluje s touhou v Druhém, jež uvádí celou symbolickou budovu do pohybu, lze říci, že touha, smysl i Druhý stojí na radikální prázdnotě.

³⁰ STAVRAKAKIS, Yannis. *Lacan and the political*. London: Routledge, 1999, s. 27.

³¹ DELEUZE, Gilles. *Logika smyslu*. c. d., s. 60 – 61.

³² STAVRAKAKIS, Yannis. *Lacan and the political*. c. d., s. 25.

Pouze prázdnota po zavržené jouissance nám utvořila „mezeru“ mezi signifikanty a tím umožnila značení, pouze radikální negativita umožnila, aby byly signifikanty schopné nést význam, utvářený v negativní diferenciaci k ostatním signifikantům. Nedá se však říct, že by vyprázdnění signifikátu z Druhého přenechalo místo touze, protože touha je pouze tímto prázdnem. „Předmětem“ touhy je totiž právě objekt petit a, který je však spíše paradoxním ne-předmětem, u něhož „marně hledáme pozitivní realitu, protože nemá žádnou pozitivní konzistenci – protože je pouze objektivizací prázdnoty, diskontinuity otevřené v realitě objevením se signifikantu.“³³ Následující citace ze sekundární literatury pak za nás shrnuje již popsané momenty, které jsou nutné k pochopení konceptu petit a: „Objekt a je takto příčina touhy i její předmět (nikoliv ovšem, jak Lacan zdůraznil, ve významu předmětu intencionálního; jedná se v silném slova smyslu o ne-předmět, nemožný a nedosažitelný): příčina proto, že v rámci symbolična se nachází právě na místě onoho chybění, které nastoluje kastrace (a vyznačuje tím trhlinu v symboličnu, neboť se na tomto místě nachází jako něco, co je vůči Druhému cizí), tedy na místě geneze touhy jako takové, její dialektiky, a objekt proto, že je právě tím, co toužící subjekt nemá a co mu chybí.“³⁴

Petit a vzniká jako produkt symbolizace, jako exces a zbytek kastrace, která zavrhlá jouissance. Zbytek této jouissance však v podobě petit a spojuje subjekt a Druhého, aniž by spadal do reálna, symbolična nebo imaginárna, ale propojuje všechny tři. Petit a je produktem oddělení subjektu od jeho biologických pudových, tzv. parciálních, objektů, které byly instinktivními objekty dítěte před kastrací, tedy ve fázi mateřské dyády, reálna: „Objekt a je něco, od čeho se subjekt oddělil jakožto od orgánu, aby se tak mohl konstituovat.“³⁵

Petit a je tedy reprezentantem zbytkem reálna, které bylo zavrženo symboličnem, ale na němž symbolično neustále „parazituje“ jako na zneuznaném základu svého fungování. Již jsme si též řekli, že totéž se dá říci o samotné touze, která (metonymicky) prokluzuje pod signifikanty. Co však prokluzuje pod signifikantem? Odpověď zní signifikát. Ten však chybí a na jeho místě vzniká imaginární iluze signifikátu, tedy fantasma. Jinými slovy, tam, kde signifikát chybí, nacházíme radikální prázdno. Druhý tedy stojí na cirkulaci prázdna mezi signifikanty, jež jediné umožňuje značení.³⁶ Tímto prázdnem je právě petit a, jež pozitivizuje

³³ ŽIŽEK, Slavoj. *The Sublime Object of Ideology*. New ed. London: Verso, 2008, s. 104.

³⁴ FULKA, Josef. *Psychoanalýza a francouzské myšlení*. c. d., s. 139 – 140.

³⁵ LACAN, Jacques. *Le séminaire XI*. Paris: Seuil. 2002. s. 119. In: FULKA, Josef. *Psychoanalýza a francouzské myšlení*. c. d., s. 132.

³⁶ Prokluzování a tedy pohyb signifikátu pod signifikanty je podmínka fungování zdravého (neppsychotického) subjektu a tedy podmínkou fixace smyslu, samotný smysl se fixuje až v uzlových bodech point de capiton pomocí metafor, viz níže.

ono chybění, které se pojí s každým signifikantem. Zároveň petit a figuruje v základním lacanovském vzorci imaginární instance, již je fantasma: $S \diamond a$. Nemůže tomu být jinak, protože jsme již viděli, že onen signifikát, který Druhému chybí, je v přenosu subjektem nahrazován imaginárním signifikátem. A ten dodává petit a. „Objekt a, který ,se objevuje ve vzorci fantasmatu jakožto podklad touhy‘, vyvstává zároveň jakožto příčina touhy.“³⁷ A dále: „Malé a jako takové, a nic jiného, je přístup k Druhému. To je vše, co z něho zbývá od okamžiku, kdy chce subjekt do tohoto Druhého vstoupit. Toužit po Druhém, po velkém A, tedy nikdy není nic jiného, než toužit po malém a.“³⁸

Můžeme tedy konečně uzavřít toto rozsáhlé lacanovské expoé tak, že žádný znakový systém není schopen obsáhnout svůj vlastní konstitutivní princip, jímž je produkce smyslu a tím i konečná garance významu. Druhému vždy něco chybí – falický signifikant touhy, tedy její konečné pojmenování. Na jeho prázdné místo sice vstupují jiné signifikanty,³⁹ žádný z nich však s tímto místem nemůže splynout, jelikož by se tím zrušilo neustále prokluzování označovacího řetězce. Avšak substancializovat toto prázdné místo touhy není možné proto, že touha není nic jiného než prázdnost: petit a, které je zároveň příčinou i objektem touhy, nemá žádnou pozitivní existenci. Vzniká na místě chybění Druhého a zároveň toto chybění zakrývá, avšak pouze imaginárně pomocí fantasmatu. Smysl a symbolično tak stojí na ne-smyslu a ne-symbolických instancích: zaprvé reálnu, ztracené jouissance, u níž platí, že „abychom získali symbolický svět, musíme se vzdát podstaty toho, co v něm hledáme...“⁴⁰ A zadruhé imaginárnu, které však není autonomní instancí, ale pouze skrývá chybění symbolična. Druhý tak existuje jen díky konstitutivní negativitě, prázdnosti, jejíž existenci Druhý popírá svým fungováním.⁴¹ Jinými slovy, prázdnost na místě chybění objektu petit a může zastínit jakýkoliv signifikant, jelikož žádný z nich nemůže definitivně symbolizovat prázdnost bez vlastností. Zároveň však každý takový signifikant vyvstává na místě uprázdněném falickým signifikantem, tedy na místě uzlového propojení naší touhy a označovacího řetězce, tedy bude nutně muset v sobě nést libidinózní obsazení, které je jiným výrazem pro smysl samotný. Smysl je totiž právě jen „vstupem signifikantu do signifikátu“, tedy přiřazení k určitému signifikantu imaginární iluzi signifikátu. Smysl stojí na imaginárním signifikátu, tedy na

³⁷ FULKA, Josef. *Psychoanalýza a francouzské myšlení*. c. d., s. 137 - 138.

³⁸ LACAN, Jacques. *Le séminaire X*. Paris: Seuil. 200. s. 209. In: FULKA, Josef. *Psychoanalýza a francouzské myšlení*. c. d., s. 139.

³⁹ Viz níže kapitolu o metafoře.

⁴⁰ STAVRAKAKIS, Yannis. *Lacan and the political*. c. d., s. 33.

⁴¹ V pozdějších pasážích této práce, pojednávajících o S. Žižkovi, se ještě pozastavíme nad tím, že Druhý, stejně jako touha, jež je vždy symbolická, je právě pouze obranou před nesmyslností pudu.

fantasmatu: určitý signifikant (prozradíme, že v následující kapitole jej budeme nazývat v laclauovské terminologii „hegemon“ či žižkovské terminologii „master-signifier“) se dostane do privilegované role garanta celého znakové řetězce, Druhého, jen tím, že se stane místem libidinózního obsazení. Jen to mu tedy dodá smysl a s tím i celému Druhému. (To se de facto rovná „konstruktivistickému“ tvrzení, že realita subjektu je udržováno pouze jím samým, zde jeho subjektivní touhou).

Konečně je tak možné uzavřít tuto dlouhou pasáž věnovanou primárně nepolitické psychoanalytické teorii, ale toto (nicméně samozřejmě stále velmi zjednodušené a krátké) expoé, které již od počátku bylo právě pro tyto účely strukturované, nám uvedlo na scénu základní koncepty a hlavně jejich teoretická spojení, nutné k pochopení sledovaných politických teorií. I v těchto následujících kapitolách však nepřestaneme odhalovat či rozvíjet další nová spojení mezi psychoanalýzou a příslušnými teoriemi, již v následující plynule navážeme koncepty metafor a antagonismu jako reálna, primárně v díle E. Laclaua.

4. METAFORA

Kapitolu pojednávající o díle E. Laclaua nelze nezačít odkazem k jeho stěžejnímu dílu *Hegemonie a socialistická strategie*, z níž pochází následující citace: „Každý diskurz je založen jako pokus o ovládnutí pole diskurzivity, zastavení toku diferencí, vybudování centra. Privilegované diskurzivní body této fixace budeme nazývat *uzlové body*. (Lacan zaváděl tyto dílčí fixace prostřednictvím svého pojmu *points de capiton*, tj. privilegovaných signifikantů, které upevňují význam signifikujícího řetězce. Toto omezení produktivity signifikujícího řetězce vytváří pozice, jež umožňují vyslovit výpověď...“⁴² Jestliže první citace pocházela z roku 1985 a díla, které založilo základní kontury Laclauovy teorie, následující citace je z jeho nejdůležitějšího pozdního díla, z knihy *On Populist Reason* z roku 2005: „Jak víme, metafora vytváří vztah substituce mezi výrazy na základě *analogie*. Jak jsem nyní právě řekl, v dichotomické struktuře se množina partikulárních identit či zájmů přeskupuje jako ekvivalentní difference okolo jednoho z pólů dichotomie. Například zla zažívané různými složkami ‚lidu‘ budou viděna jako ekvivalentní jedna druhé tváří v tvář ‚oligarchii‘. Ale to jednoduše znamená říci, že jsou všechny analogické s každou další v jejich konfrontaci s oligarchickou mocí. A co to jiného než metaforické agregace?“⁴³

Úkolem této kapitoly bude vysvětlit základní Laclauovské koncepty, jako je princip ekvivalence a difference, hegemonie a antagonismu v návaznosti na výše nastíněnou lacanovskou teorii a ve spojitosti s výše zmíněnými citáty, v nichž se teorie francouzského psychoanalytika zrcadlí. Abychom však neztratili ze zřetele hlavní linii argumentace, je nutné nyní ještě navázat na závěr předchozí „lacanovské“ kapitoly, která nám jediné může umožnit pochopit Laclauem zmiňované termíny „point de capiton“ a metafora (tedy v podstatě v jejím lacanovském pojetí). A tím nám také umožní pochopit samotnou Laclauovu teorii. Přesto tato kapitola nebude pojednávat pouze o díle argentinského teoretika, ale bude zčásti provázána s prací S. Žižka. Tento postup se bude opakovat i v následující kapitole a vychází z předpokladu, že konvergence teoretických východisek nejen že umožňuje, ale přímo si vynucuje založit naši analýzu na vzájemném podpírání obou politických teorií.

⁴² LACLAU, Ernesto a Chantal MOUFFE. *Hegemonie a socialistická strategie: za radikálně demokratickou politiku*. c. d., s. 137.

⁴³ LACLAU, Ernesto. *On populist reason*. London: Verso, 2007. s. 19.

Přesto je nutné na úvod alespoň nejstručnější naznačení laclauovských koncepcí, které si neklade za cíl nic ze zmíněného prozatím vysvětlovat, ale pouze ulehčit orientaci v mapování konceptuálních podobností s lacanovskou teorií. Společenská totalita je dle argentinského myslitele vždy zásadně politickým uskupením. Společenská „realita“ (v lacanovském smyslu) je vždy diskurzivně strukturovaná, neexistuje nic mimo diskurz. A jelikož diskurz sám je, stejně jako Druhý, radikálně neuzavřenou strukturou, rozštěpenou konstitutivním chybením, i společnosti bude pro Laclaua nemožným objektem, jenž bude chycen v neustávající hře fixace/ identifikace s určitými politicko-ideologickými uzlovými body, které by společnosti dodaly smysl a tím umožnili její existenci. Tento politický boj se stane samotnou ontologií sociálna, což se dá vyjádřit též tak, že „ideologično musí být viděno jako konstitutivní pro sociálno.“⁴⁴ Dle Laclaua je však každá společenská totalita vytvářena skrze antagonismus k jejímu „konstitutivnímu vnějšku“. Ten polarizuje na jedné straně dvě ekvivalentní řady a ruší je tak jako pouhou diferenční sadu jednotlivých signifikantů, čímž umožňuje produkci významu obecně (proto, že ekvivalence umožňuje sjednotit dané prvky do systému), tedy vlastně právě existenci společnosti. Z výše uvedeného druhého citátu pak vysvětluje, že antagonismem vytvořený řetězec ekvivalencí seskupeným okolo jednoho pólu vyžaduje existenci jednoho privilegovaného partikulárního aktéra, situovaném na místě tohoto pólu – hegemonu – který zároveň umožňuje na jedné straně propojit ostatní partikulární aktéry vztahem analogie/ ekvivalence, na druhé straně jim skrze tuto ekvivalenci dát význam, jelikož pouze ekvivalencí propojené znaky/ identity⁴⁵ umožňují zformování systémovosti znakového systému a tím i jeho funkci značení. Na to, jak je této systémovosti dosahováno skrze antagonismus, čímž nám do hry vstoupí opět a z jiného úhlu pohledu reálna, se podíváme později. Nyní se však v již ohlášeném zájmu po organickém navázání na předchozí kapitulu podíváme na to, jak hegemon dosahuje svého privilegovaného postavení a na jeho roli producenta smyslu společenské reality, tedy k jeho svrchované politické roli.

V předchozí kapitole jsme skončili tím, že symbolický systém produkuje na určitém privilegovaném místě význam skrze zavrhování reálna. Toto místo, které splývá s určitým privilegovaným signifikantem, pak můžeme interpretovat jako místo metafory. K tomu však potřebujeme další lacanovský exkurz, po němž již bude následovat samotná politicko-teoretická analýza, již však není možno náležitě uchopit bez předchozí znalosti níže popsaných myšlenek francouzského psychoanalytika.

⁴⁴ LACLAU, Ernesto. *New reflections on the revolution of our time*. London: Verso, 1990. s. 92.

⁴⁵ Již bylo výše řečeno, že pro Laclaua neexistuje nic jako nediskurzivní realita, proto společnost jako smysluplná, byť vždy překerní totalita nachází svůj ekvivalent v jazykovém diskurzu.

4.1 METAFORA A PRODUKCE SMYSLU

Metafora se podle J. Lacana zakládá na substituci jednoho signifikantu za druhý, tedy na tzv. paradigmatickém pólu jazyka. Metafora se nachází přímo na onom místě, kde dochází k produkci významu: „Metafora je tak vstup signifikantu do signifikátu, vytvoření nového signifikátu.“⁴⁶ Metafora tedy leží přesně tam, které jsme v předcházející kapitole lokalizovali místo chybění falického signifikantu.

Jak je však konkrétněji význam produkován? Skrze již zmíněné uzlové body neboli *points de capiton*, které dočasně zastavují prokluzování signifikátu pod signifikanty a „sešívají“ je dohromady v prozatímní fixaci. Takto dochází k tomu, že symbolický Druhý operuje lingvistickým smyslem. Avšak řekli jsme si, že pravý smysl Druhého je nutno hledat v imaginárnosti signifikátu, tedy v nesmyslnosti zbytku jouissance, chyceném v symboličnu, aniž by do něj přímo spadal: v *petit a*. Co dodává signifikátu, který je protnut krejčovskou jehlou a „sešít“ se signifikátem, jeho privilegované postavení, je právě jeho libidinózní obsazení, které do něj vloží subjekt. „Metafora je situována tam, kde „je smysl produkován v nesmyslu.“⁴⁷

Jak konkrétně substituce probíhá? Lacanovými slovy dochází k náhradě „jednoho signifikantu za druhý“, jednoho slova umístěného na místo jiného, přičemž druhé zmiňované zmizí, zatímco jeho význam je v jistém smyslu zachován v tom prvním.“⁴⁸ Dá se tak říct, že „určitý signifikant zaujme v řečovém řetězci místo jiného signifikantu, přičemž tento nyní skrytý signifikant „zůstává přítomný díky svému spojení (spojení metonymickému) se zbytkem řetězce.“⁴⁹ (Je třeba zde nyní upozornit, že toto spojení pak hraje důležitou roli v konceptu symptomu, o čemž bude řeč níže.)

Je naprosto zásadní pochopit, jak dochází k onomu protnutí řečového řetězce a touhy v uzlovém bodu, jímž je metafora. K tomu nám poslouží tři diagramy. První pochází ve velice zjednodušené podobě, hraničící s volnou inspirací, z knihy Nancyho a Labartha, a představuje ony dva signifikanty, o nichž již byla řeč, tedy signifikanty, jež se vzájemně nahrazují: $\frac{S'}{S}$. „Proto jazyk pouze „překračuje“ linii oddělující signifikant a signifikát, která se vzpírá

⁴⁶ EVANS, Dylan. *An Introductory Dictionary of Lacanian Psychoanalysis*. London: Routledge. 1996. s. 115.

⁴⁷ FINK, Bruce. *Lacan to the Letter*. c. d., s. 94.

⁴⁸ Tamtéž, s. 92.

⁴⁹ PECHAR, Jiří. *Lacan a Freud*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2013. s. 42.

signifikaci, skrze substituci jednoho signifikantu (dole pod linií) metaforickým signifikantem (ten nad linií, jenž je vždy již zde a jenž, protože zaujímá místo jiného, je označen S'). Tento metaforický signifikant je sám okamžitě stažen do metonymického řetězce.⁵⁰ Tento odstavec nám sice nepřidal nic nového nad rámec posledního odstavce, pomáhá nám ale zahlédnout skrze možnost vizualizace přímou identičnost, kterou metaforu jakožto producenta smyslu pojí s otcovskou metaforou.

Pojem otcovská metafora je pro nás sice nový, ale ne tak docela, protože uvidíme, že se jedná o synonymum pro již známé „jméno otce“, s nímž splývá a s nímž sdílí stejnou roli. Přejdeme ale k druhému diagramu, který pochází přímo z Lacanových *Écrits*, a jenž vypadá takto: $\frac{\text{Nom-du-Père}}{\text{Désir de la Mère}}$,⁵¹ tedy nad linií „jméno otce“, pod ní incestní touha po matce zkrácená zde v termínu „touha matky“. Pro názornost uveďme ještě třetí diagram, který na základě nám již známých argumentů přepracoval Bruce Fink do této podoby: $\frac{\text{The Father's No!}}{\text{Mother as Jouissance}}$, tedy nad linií „otcovské ne“ („non-du-Père“), pod ní „matka jako jouissance“. Fakt, že v Nancyho a Labarthově diagramu jsou pod sebou dva signifikanty, zatímco ve zbylých dvou je na první pohled nahoře signifikant a dole signifikát, bude vysvětlen níže.

Můžeme tak vysvětlit, jakým způsobem metafora produkuje smysl, přičemž otcovská metafora je zároveň prvotním významem, je „fundamentální metaforou, na níž závisí všechna signifikace.“⁵² Přičemž „otcovská metafora takto vyznačuje metaforický (tj. substitutivní) charakter oidipovského komplexu samotného.“⁵³ Protože jsme již viděli, že signifikát je pro Lacana imaginární instance naší touhy, nepřekvapí nás, že pod linií oddělující signifikant a signifikát (v lacanovském diagramu vždy patří horní pozice signifikantu a dolní signifikátu, na rozdíl od původního diagramu Sassurova, čímž Lacan podtrhuje primát signifikantu) se nachází incestní touha po matce neboli nám již známá předsymbolická jouissance. O tuto jouissance je subjekt připraven jejím zavržením s příchodem „jména otce“, „otcovského ne“, které uvádí symbolický zákon. Na první pohled se tedy substituuje signifikát mateřské jouissance za signifikant otcovského zákazu, ačkoliv již víme, že v metafoře se substituuji pouze signifikanty – tento zdánlivý rozpor bude osvětlen níže.

⁵⁰ NANCY, Jean-Luc a Philippe LACQUE-LABARTH. *The Title of the Letter*. c. d., s. 70.

⁵¹ LACAN, Jacques. *Écrits*. Paris: Éditions du Seuil v. Seuil, 1966. s. 557.

⁵² EVANS, Dylan. *An Introductory Dictionary of Lacanian Psychoanalysis*. c. d., s. 140 - 141.

⁵³ Tamtéž, s. 140.

Namísto přímého přístupu k matce tak subjekt získává pouze signifikant, který se však okamžitě zapojuje do celkového řečového řetězce a je stržen v jeho metonymickém prokluzování. Což odpovídá tvrzením v první kapitole, že výměnou za bezprostřední jouissance subjekt získává pouze věčné chybění signifikantu, jenž vždy pouze odkazuje k dalšímu signifikantu, a ten k dalšímu atd. Stále však jako v každé metafoře platí, že signifikant, jenž „zmizel“, je stále přítomný v tom, jenž ho nahradil (a s tím i v celém označujícím řetězci, jak bude ještě vysvětleno). Co to znamená jiného, než že něco, co patří mimo symbolično (předsymbolická incestní jouissance), umožňuje fungování symbolické budovy? Tedy že smysl vyrůstá z nesmyslu, tedy že Druhý stojí na cirkulaci touhy v označujícím řetězci? Metafora produkuje smysl právě skrze „sešití“ touhy a signifikantu: otcovský signifikant bude moci nést význam jediné díky tomu, že v sobě nevědomě ponese „význam“ toho, jenž nahradil, totiž potlačované jouissance.

Jestliže je však metafora substituce jednoho signifikantu za druhý, jak ji můžeme prohlásit za identickou s procesem tvorby významu, s uzlovým bodem, jenž propojuje signifikant a *signifikát*? Protože nic, co by se dalo nazvat jako mateřský signifikát (výše popsaná „touha matky“, „matka jako jouissance“) neexistuje. Tento přímý přístup by popřel nejen tezi, že jouissance i touha jsou radikálně prázdné, ale i lacanovský/ post-strukturalistický důraz na primát signifikantu a na to, že vždy pouze odkazuje k jinému signifikantu. Tedy i tam, kde jsme pro názornost nechávali signifikát, je nutné hledat signifikant. A to právě proto, že nic jako „první“ signifikant, který by zde představovalo „jméno otce“, neexistuje, signifikant je vždy již zapojen do celého systému všech ostatních signifikantů, do celého řetězce.

„Význam je determinován ex post, a vztahu dítěte k jeho matce je dán význam otcovým zákazem...“⁵⁴ To znamená říci, že je to až zákaz, který vytváří touhu. Touha je však vždy symbolická. „Zákaz, jak jsme viděli, vytváří touhu: pouze když je mi něco odepřeno, tak vidím, co chci, co mi chybí, co nemohu mít. Otcovský zákaz vytváří touhu po určitých rozkoších s mojí matkou, (...) ale tato touha musí být zasunuta do podzemí: je neakceptovatelná pro tuto otcovskou osobu, a musí být vytěsněna z vědomí.“⁵⁵

Jsme chyceni v paradoxní hře, kdy význam ve své jazykové podobě může existovat jen se signifikantem či lépe řečeno systémem signifikantů, avšak zároveň smysl tomuto systému dodává až něco „mimo něj“. Zde je nutno zdůraznit, že celý oidipovský komplex, symbolično,

⁵⁴ FINK, Bruce. *A Clinical Introduction to Lacanian Psychoanalysis*. Cambridge: Harvard University Press. 1997. s. 93.

⁵⁵ Tamtéž, s. 92.

je pouze obrana proti neexistenci smyslu, neexistenci signifikátu, neexistenci oné jouissance a předsymbolické dyády. Toto vše je až retroaktivní iluze vytvořená symboličnem samým, avšak iluze nutná k jeho fungování. Právě proto je možné, jako to dělají Nancy a Labarthe, v posledku nahradit signifikát dalším signifikantem (a jak to ostatně udělal sám Lacan v jeho konceptu metafory). Tam, kde jsme čekali signifikát mateřské jouissance, tak nacházíme jen onen význam, uvedený samotným zákazem: význam, který teprve vytváří naši vytěsněnou touhu po matce, protože před tímto zákazem (význam našeho vztahu k matce jakožto incest z pohledu otce) nic jako incestní přání vůbec nemohlo existovat (avšak nemohla existovat ani jouissance prožívána jakožto jouissance...). Tedy nacházíme zde jen signifikant, který nás vždy již odděluje od jouissance, kterou zároveň vytváří: jouissance je retroaktivně kladena signifikantem a ten proto může zaujmout její místo, protože tato bude do života subjektu promlouvat pouze skrze symbolično (myšlenka reálna jako pokřivení symbolické struktury a nic více: negativní vymezení reálna jako chyba a nemožnosti symbolična).

Jelikož signifikát je tím, co Druhému chybí, je oním prázdnem objektu petit a, je pouhým fantasmatem, jež „oživuje“ neosobní „automaton“ symbolična, lze s Nancym a Labarthem v diagramu přenechat obě místa signifikantu. Metafora tak nikdy nepropojuje signifikant přímo se signifikátem, spíše opravdu pouze nahrazuje jeden signifikant druhým (obdobně jako metonymie neustále pouze kombinuje jeden signifikant s druhým): symbolično totiž je pouze hrou signifikantů. Signifikát se k nim připojuje až zpětně stejně, jako jouissance vzniká až symboličnem samotným. Namísto mateřské jouissance a jejího signifikátu tak máme vždy již pouze otcovský signifikant, který nám řekl, co nesmíme, a tím jednak stvořil symbolickou touhu, jednak i jouissance jako něco ztraceného.

Otcovské jméno pojmenovává naši touhu tím, že nám zakazuje matku a interpretuje pro nás zároveň i touhu samotné matky jako někoho, kdo po něčem touží (tento aspekt je jádrem i Laclauova tvrzení, že Druhý je stejně jako subjekt přetnut chyběním). Signifikát „*désir-de-la-mère*“ z Lacanova diagramu odkazuje přesně k tomu, že k matčině touze jsme nikdy přímý přístup neměli, tedy že význam její touhy je nám „dán“ až s příchodem signifikantu. Fantasma subjektu tak nespočívá v tom, mít přímý přístup k signifikátu, ale naleznout ztracený význam „prvního“ signifikantu, jímž je otcovo pojmenování matčiny touhy.

Subjekt skrze fantasma bude dodávat signifikát, význam, právě tomuto signifikantu, „otcovskému ne“, „jménu otce“, který je zároveň signifikantem touhy jako takové, falem. Proto metafora ve své základní definici kontradiktoricky zahrnuje i substituci signifikantu

a signifikantu i produkuje význam skrze signifikant a signifikát: signifikant se paradoxně ocitá na obou pozicích oddělených horizontální linií, jež figuruje ve všech diagramech.

Oba finální Lacanovy diagramy vypadají takto: pro metaforu: $\frac{S}{s} \cdot \frac{s'}{x} \rightarrow S \left(\frac{I}{s} \right)$, a ten pro otcovskou metaforu: $\frac{\text{Nom-du-Père}}{\text{Désir de la Mère}} \cdot \frac{\text{Désir de la Mère}}{\text{Signifié au sujet}} \rightarrow \text{Nom - du - Père} \left(\frac{A}{\text{Phallus}} \right)$.⁵⁶

Velká S značí signifikanty, x „neznámý význam“, malé s v kurzívě pak signifikát, velké A v druhém diagramu pak Druhého. Vidíme, že samotný signifikát je až produkt (za šipkou) procesu substituce signifikantů, proto i „désir-de-la-mère“ nelze jednoduše pokládat za signifikát, ale za jiný signifikant, jak již bylo výše vysvětleno. Otcovská metafora je tedy „metafora, která substituuje toto Jméno [otce – pozn.] na místo prvně symbolizované operací chybění matky.“⁵⁷

Stále mějme na paměti, že metaforický signifikant (substituující původní signifikant) v sobě nese ve vytěsněné podobě něco z jeho významu. Jméno otce však nesubstituuje přímo signifikát, nenese v sobě význam touhy matky přímo, ale proto, že se pojí se *signifikantem* touhy matky, nese v sobě její význam jako věčně odkládané fantasma smyslu vždy již „à venir“. Vidíme tak, proč může otcovská metafora být primordiální metaforou, prvotním producentem smyslu pro subjekt: právě zde, v oidipovském dramatu kastrace a prvotního pojmenování matčiny touhy, vzniká signifikát (jako zodpovězení otázky dítěte, co matka touží, aby jí to samo mohlo dát) jako fantasma produkované pojmenováním samotným. Avšak jako *symbolické* pojmenování je vždy tento význam matčiny touhy již stržen do řetězce všech ostatních signifikantů, k čemuž již dochází v zastoupení jména otce.

Právě jméno otce je strženo do metonymického prokluzování řetězce. Již jsme si navíc v předchozí kapitole řekli, že jméno otce nefiguruje v řetězci samo za sebe, ale jako transcendentální podmínka značení, jako ono prázdné místo. Stejně jako signifikát tedy chybí, protože jméno otce (signifikant touhy, falus) je korelátem chybějícího prvotního signifikantu: tak jako jsme viděli, že chybění signifikátu vytvořilo „mezeru“ mezi signifikanty a umožnilo tak jejich diferenční negativní vztah nutný ke značení, stejně tak chybění signifikantu jména otce (který musí chybět právě proto, že chybí signifikát, jenž však zároveň chybí kvůli signifikantu touhy, jelikož ten z něj svojí znakovostí udělal věčně odkládanou entitu) umožňuje každou další substituci všech ostatních signifikantů v rámci totality, tedy zajišťuje

⁵⁶ LACAN, Jacques. *Écrits*. c. d., s. 557.

⁵⁷ Tamtéž.

pohyb v symbolickém řetězci. Kdyby totiž neexistovala možnost této metonymické výměny za jiný signifikant, existoval by tu jen jeden stále stejný privilegovaný signifikant spojený s jedním fixovaným signifikátem a Druhý by se rozpadl.

Jméno otce tedy v sobě nese pozůstatek matčiny touhy, tedy touhy subjektu jakožto vytěsněné incestní touhy spojení s matkou, spojení po ztracené *plnosti* s ní. Zároveň však jméno otce (zde je již lepší použití výrazu falický signifikant) musí přepustit své postavení každému jinému signifikantu v rámci Druhého, protože ani on se nevyvazuje ze své znakové podstaty. Signifikant jakožto signifikant je vždy synchronně, v jednom okamžiku spojen se všemi ostatními signifikanty: tento privilegovaný signifikant, který by mohl definitivně spojit signifikant se signifikátem, tak vždy chybí, protože jeho pozici může zaujmout jakýkoliv „běžný“ signifikant. A to díky tomu, že signifikant v strukturalistické myšlenkové tradici vždy aktualizuje vztah k celku všech ostatních signifikantů v daném systému: žádný pozitivně daný „prvotní“ signifikant existovat nemůže, protože jeho identita je vždy přesunuta do ostatních znaků, vůči nimž se vymezuje, a proto je i v něm vždy konstitutivně otisknuta identita každého „běžného“ signifikantu. To je podstatou jazykové totality. Na privilegovaném „příkladu“ sexuální difference tento poznatek shrnuje S. Žižek: „Můžeme nyní vidět, v jakém přesném smyslu bychom měli uvažovat Lacanovo tvrzení podle něhož to, co je ‚prvotně vytěsněno‘, je binární signifikant (*Vorstellungsrepräsentanz*): co je symbolickým řádem vyloučeno je plná harmonická přítomnost dvojice Master-Signifiers, S1 – S2 jako *yin-yang*, nebo jakékoliv jiné dva ‚základní principy‘. Fakt, že ‚neexistuje žádný sexuální vztah‘ znamená právě to, že sekundární signifikant (ten Ženy) je ‚prvotně vytěsněn‘, a co získáváme na místě tohoto vytěsnění, *co vyplňuje jeho mezeru, je množství ‚návrátů vytěsněného‘, série ‚obyčejných‘ signifikantů.*“⁵⁸ Tedy harmonická přítomnost signifikantu u něho samého je znemožněna znakovou totalitou, díky čemuž je iluzorní vůbec odlišovat nějaký „prvotní“ signifikant (falus) a „obyčejné“ signifikanty, protože, jak ještě uvidíme níže, toto rozlišení je čistě didaktické. Či lépe řečeno, iluze plynoucí z takového rozdělení je právě onou hybnou silou identifikace s Druhým a bude i hybnou silou ideologické a politické identifikace.

Lacan však k tomuto faktu přidává ještě druhý aspekt: jestliže je celý Druhý udržován při životě imaginárním signifikátem, touhou, jejíž spojení s označujícím řetězcem dochází právě v uzlovém bodě (otcovské) metafory, přičemž na místě metafory se nachází privilegovaný signifikant, který zároveň navazuje vztah se všemi ostatními signifikanty, neznámá to, že

⁵⁸ ŽIŽEK, Slavoj. *The parallax view*. Cambridge: MIT Press, 2006. s. 38.

existuje jeden signifikant, který svým fantazmatickým spojením se signifikátem moduluje celý řetězec? Vztah subjektu k jeho světu je vždy vztah subjektu k Druhému. Druhý však je udržován při životě pouze touhou do něj vkládanou subjektem, přičemž tato touha se protíná vždy s určitým privilegovaným signifikantem, který na místě signifikantu touhy nahradil právě falus.⁵⁹ Tento privilegovaný signifikant bude čerpat svoji auru právě z toho, že bude ztělesňovat onu iluzi, o níž je řeč na konci minulého odstavce. A tento privilegovaný signifikant – hegemon v terminologii E. Laclaua – vždy udržuje synchronní vztah k celému řetězci všech ostatních signifikantů, čímž je spojuje do řetězce ekvivalence.

Shrňme: jméno otce je v jednom aktu tvůrcem iluze existence signifikátu i entitou, která se v tomtéž okamžiku „rozpouští“ ve struktuře všech ostatních signifikantů totality Druhého. Jestliže je zároveň místem propojení touhy a Druhého a zároveň vždy již chybí, otevírá se prostor metonymickému nahrazování jinými signifikanty. Tyto jiné signifikanty však budou svoji „propůjčenou“ privilegovanou pozici čerpat z metaforického vztahu k signifikantu, jenž substituuje a jehož místo dočasně okupují: z falu jakožto místa libidinózního obsazení, z místa původního protnutí touhy a signifikantu, z místa vstupu signifikantu do signifikátu. Tedy ze své pozice signifikantu v uzlovém bodě. Je přitom lhostejné, zda jsme v poslední větě napsali, že hegemonický signifikant substituuje falus, i když jsme viděli, že vztah k touze vzniká substitucí signifikantu „touhy matky“. Takže jsme možná měli radši napsat, že hegemon *namísto* falu substituuje přímo „touhu matky“? Avšak viděli jsme, že metafora je instance zásadně synchronní: okamžik substituce „touhy matky“ falem i substituce falu metaforickým hegemonním signifikantem je taktéž synchronní.

Máme tak k dispozici všechny ingredience, nutné k pochopení fungování laclauovského hegemonu i Žižkova „master-signifier“.

4.2 HEGEMON A REÁLNO

Lze nyní vysvětlit, proč může E. Laclau ve své teorii odkazovat na teorii J. Lacana, a zároveň ukázat, že mnohé z jeho teorie by bylo nepochopitelné bez druhé jmenované.

⁵⁹ Je nutno podotknout, že i ono transcendentální místo falu je pouze retrospektivní iluzí, které nikdy neexistovalo, jelikož synchronně s prvním signifikantem vzniká okamžitě celý řetězec: „prázdné místo“ je koextenzivní s chybějícím signifikátem.

Laclauovo navázání na Saussura spočívá v uznání diferenční povahy znaku i poukazu na to, že signifikanty ze své podstaty vždy tvoří systém. Abychom pochopili v předchozí podkapitole načrtnuté shrnutí kontur laclauovských idejí – produkce společnosti jakožto kontingentní produkce smyslu skrze ekvivalenční řetězec systému, jenž stojí na radikálním vyloučení a aktivitě hegemonického subjektu atd. – je třeba a zároveň i dostačuje z *lacanovského úhlu pohledu* zapojit naše poznatky o metafoře, ačkoliv je nutno připustit, že i v rámci Lacanovy teorie by se dal zvolit částečně odlišný přístup, neřku-li v rámci některého odlišného uchopení Laclauovské teorie, a dojít k na první pohled stejným výsledkům, například v druhém případě použitím různých jiných „post-strukturalistických“ poznatků a redukováním vlivu psychoanalýzy na pouhý jeden ze zdrojů inspirace. Tím by se však smazala všechna závažnost tohoto Laclauova tvrzení: „Takto se *objet petit a* stává primární ontologickou kategorií. (...) Logika *objet petit a* a hegemonická logika nejsou pouze podobné: jsou jednoduše identické.“⁶⁰

Vraťme se však k linii argumentace, hledající odpověď na otázku, jak je dosahováno produkce smyslu skrze vytyčování hranic systému, tedy tvorbu systému samotného. V tomto bodě je však nutno do výkladu o konceptu metafory přinést poznatky o lacanovském reálnu, které však, jak jsme již do značné míry viděli díky druhé kapitole, s tímto konceptem těsně souvisí.

Otázka hranic systému stojících na radikálním vyloučení tak bude splývat s otázkou reálna: „...kdyby difference netvořily systém, žádná signifikace by nebyla možná. Problémem nicméně je, že sama možnost signifikace je dána systémem a sama možnost systému je dána možnostmi jeho hranic. (...) Pokud je systémovost systému přímým výsledkem vylučující hranice, potom je systém jako takový založen pouze na tomto vyloučení. Tento bod je zásadní, protože z něho plyne, že systém nemůže mít pozitivní základ a že se následkem toho nemůže vyznačovat v termínech jakéhokoliv pozitivního signifikátu.“⁶¹ Systém signifikantů stojí vždy na systému vzájemných diferencí; kde se však nachází hranice systému samotného, vůči čemu se může *totalita* znaků diferencovat? Kdybychom diferenci vůči systému pojímaly jen jako další diferenci vůči elementu s pozitivně vymezeným charakterem, nikdy bychom systém neutvořili, protože jeho hranice by se rozšiřovaly donekonečna. Pojetí hranice jakožto vnější hranice systému proto vždy vytváří pouze „kontinuum s tím, co je na jejích dvou stranách, přičemž obě strany jsou od sebe prostě odlišné. Poněvadž souhrn znaků je však

⁶⁰ LACLAU, Ernesto. *On populist reason*. c. d., s. 116.

⁶¹ LACLAU, Ernesto. *Emancipace a radikální demokracie*. Praha: Karolinum, 2013. s. 70 – 71.

právě systémem diferencí, znamená to, že obě strany jsou součástí téhož systému...“⁶² Hranice tudíž musí být vnitřní, to tedy znamená, že hranice povede mezi signifikantní totalitou a její negací. Pouze diferenciací k elementu bez signifikace a pozitivní hodnoty může vzniknout signifikativní systém zprostředkující pozitivní realitu, tedy v tomto kroku „se snažíme vyznačit hranice signifikace – reálno v lacanovském smyslu, chcete-li -, a to nelze učinit žádným přímým způsobem, leda skrze subverzi samotného procesu signifikace. (...) Jaký je ontologický základ této subverze? Jak je tato subverze možná? Odpověď zní: rozštěpením každé jednotky signifikace, kterou systém musí vytvořit jako nerozhodnutelné místo, na němž působí jak logika difference, tak logika ekvivalence. Systém může sám sebe vyznačit jako totalitu pouze tím, že upřednostní rozměr ekvivalence do té míry, že jeho diferenční povaha je téměř úplně vymazána, tedy tím, že je od své diferenční povahy vyprázdněna.“⁶³

Můžeme nyní ukázat identičnost procesu tvorby metaforického signifikantu s procesem tvorby ekvivalenčního řetězce.

Jestliže existuje homogenita mezi „reálnem v lacanovském smyslu“ a subverzí procesu signifikace, můžeme tuto homogenitu vysvětlit pouze poukazem k *jouissance* a Druhému. Jestliže se skutečně jazykový systém utváří pouze skrze exkluzi vlastní signifikace, nejedná se o nic jiného než o tvorbu metaforu, v níž je „smysl produkován v nesmyslu.“

Systémovost existuje pouze skrze *ekvivalenci* signifikantních jednotek, přičemž ty mohou nést význam pouze jakožto vzájemně *diferenční*: v tomto ohledu se tedy jedná o spjatost signifikace a její subverze, smyslu a nesmyslu. Otázka pak zní, co způsobuje, že si jsou signifikanty vzájemně ekvivalentní? Vztahem k čemu? K něčemu radikálně vyloučenému: *jouissance* jakožto předsymbolickému „reálnému“ „nesmyslu“ (podle Lacanovy definice „*jouissance* neslouží žádnému účelu“). Jak již víme, *jouissance* však v symboličnu nemůže operovat přímo, ale vždy již pouze jako nevědomá touha. Přičemž ta je plozena „jménem otce“, zákazem na konci oidipovského dramatu: místo, kde signifikant vytváří touhu, tedy místo signifikantu falu, však okamžitě nalezneme prázdné, poněvadž i tento signifikant je

⁶² Tamtéž, s. 71.

⁶³ Tamtéž, s. 72 – 73.

okamžitě stržen do označujícího řetězce. Ekvivalence tak vzniká přesně na tomto místě, na němž dochází k propojení fantazmatické touhy imaginárního signifikátu a signifikantu, *který tento signifikát plodí*. Tím dochází k tomuto propojení.

Falus sám je však fantasma (fantazmatický signifikant plodící fantazmatický signifikát), a to proto, že jeho místo je vždy již obsazeno jiným signifikantem otiskujícím v sobě strukturu všech vztahů v rámci totality. Místo falu jakožto místo chybění reprezentuje objekt *petit a*, jenž právě objektivizuje toto chybění, chybění konečného smyslu každého signifikantu (*petit a* jakožto objekt touhy není nic jiného než metonymie, neustálý posun od chybění jednoho signifikantu k chybění druhého signifikantu).

Proto můžeme před samotným popisem lacanovského hegemonu konstatovat, že ekvivalence diskurzu a tedy jeho podmínka možnosti je plozena skrze poukaz na objekt *petit a* jakožto podmínku nemožnosti diskurzu: moment ekvivalence spočívající v ekvivalenci vůči touze (vůči jejímu chybění „ve“ všech signifikantech v neustále prokluzujícím řetězci metonymicky propojeném touhou) ruší diferenční charakter znaku, přestože vytváří systém, který je nutný pro signifikaci.

Metafora je tedy moment, kdy v jednom aktu signifikant vylučuje reálno (incestní touhu matky) i instaluje celou totalitu znaků (na místě falu). Otcovská metafora, která plodí význam skrze radikální exkluzi, je koextenzivní s metaforou obecně, protože privilegium „jména otce“ je pouze fantazmatické: na jeho místě nacházíme vždy již celou strukturu celku všech signifikantů. Ekvivalence tkví v tom, že každý signifikant systému se vlastně vždy již účastní samotné otcovské metafory, je tedy analogicky účasten aktu, prováděném otcovským pojmenováním – je ekvivalentní vůči touze, kterou každý z nich plodí a zároveň odsouvá na každý další signifikant. Proto bude moci každé pojmenování čerpat performativní sílu z „prvotní“ otcovské metafory a každé pojmenování v rámci systému bude konstituovat svůj signifikát, v našem případě společnost.

4.3 PRÁZDNÝ SIGNIFIKANT A HEGEMON

V druhé „lacanovské“ kapitole jsme se ve slovech G. Deleuze již setkali s oním paradoxním vztahem, který spojuje prázdno s nutností existence „plovoucích“ signifikantů i stejně unikajícího signifikátu. Jinými slovy pocházejícími od S. Žižky: „Máme

tu co dočinění s dvěma sériemi (nebo radši úrovněmi): prázdnou formální strukturu (signifikantu) a sérii elementů vyplňujících prázdná místa této struktury (signifikát); paradox je ve faktu, že tyto dvě série se nikdy nepřekrývají: vždy nalezneme entitu jež je simultánně – s ohledem ke struktuře – prázdná, neokupované místo a – s ohledem k oněm elementům – rychle se pohybující, unikající objekt, okupanta bez místa. Vyprodukovali jsme tak Lacanovu formuli fantazmatu, jelikož mathém pro subjekt je \$, prázdné místo ve struktuře, elidovaný signifikant, zatímco objekt *petit a* je z definice excesivní objekt, objekt, jemuž chybí jeho místo ve struktuře. (...) Jádrem je, že prázdné místo je striktně korelativní s bludným elementem postrádajícím své místo.⁶⁴

Na základě našeho předchozího výkladu tak můžeme pochopit, proč může E. Laclau svoji koncepci politiky chápat jako hegemonický boj o prázdné místo struktury, jehož okupant bude reprezentantem fantazmatické plnosti společnosti.

Viděli jsme, že prázdné místo struktury vzniká na místě falického signifikantu, jenž je privilegovaným signifikantem touhy. Zároveň je toto místo korelátem objektu *petit a*, jenž ve struktuře Druhého (diskurzu) vyznačuje neustále unikající signifikát. Struktura tedy stojí na svém chybějícím základě, stojí na signifikátu, jenž je však zavržen. Jinak řečeno, signifikant stojí sám na sobě, na prázdném místě, jež vzniká uvolněním ze strany falického signifikantu, který nemá žádný signifikát. Je to totiž až falický signifikant (otcovské pojmenování), který vytváří signifikát. Zavržené reálno, chybějící signifikát, chybějící proces tvorby signifikace samotné, to vše jsou synonyma pro fakt, že Druhý nemůže než vytěšňovat svůj konstitutivní princip, jímž je tvorba smyslu, signifikátu, ze samotného signifikantu. Což je analogií k tvrzení, že reálno i signifikát je až retroaktivní produkt otcovského zákazu. Tento aspekt se dá ještě na závěr shrnout pomocí Lacanovy metafory, odkazující na M. Heideggera a popisující primordiální kulturní akt tvorby keramické vázy jakožto prvotního signifikantu: „Jestliže to (váza) je skutečně signifikant, a první z takových signifikantů stvořených lidskou rukou, není to ve své signifikační podstatě signifikant ničeho jiného než signifikační funkce jako takové, nebo jinými slovy, žádného konkrétního signifikátu. (...) Toto ‚nic konkrétního‘, jež ji (vázu) charakterizuje v její signifikační funkci je to, co ve své ztělesněné podobě

⁶⁴ ŽIŽEK, Slavoj. *The parallax view*. c. d., s. 122.

představuje váza jako taková. Ta vytváří prázdno, a proto zavádí možnost jeho vyplnění. Prázdno a plnost jsou uvedeny do světa, který je sám o sobě nezná.“⁶⁵

Ještě dodejme, že ono prázdno a plnost musí být korelativní stejně, jako jsou korelativní prázdné místo falického signifikantu a objekt *petit a*. Stejně jako je heideggerova váza synonymem pro algoritmus signifikantu, algoritmus, jenž „nemá žádný smysl“, stejně tak podstatou falického signifikantu je, že se neváže „na žádný konkrétní signifikát“, tedy že je identický se samotnou nezrušitelnou linií oddělující signifikant a signifikát (signifikací samotnou), a tím identický s možností být substituován jakýmkoliv signifikantem.

Slovy E. Laclaua tak lze říct, že „na poli signifikace se mohou objevit prázdné signifikanty, protože jakýkoliv systém signifikace se strukturuje okolo prázdného místa, jež je výsledkem nemožnosti vytvořit objekt, který je nicméně systematickostí systému vyžadován.“⁶⁶ Prázdny signifikant je klíčovou komponentou autorova konceptu hegemonie. Jeho charakteristiku však můžeme již rychle pochopit díky dosavadnímu výkladu, nejdříve však řekněme, že „hegemonické operace [jsou] prezentováním partikularity nějaké skupiny jakožto ztělesnění toho prázdného signifikantu, který odkazuje ke komunitárnímu řádu coby absenci, nenaplněné realitě.“⁶⁷

Na okamžik pominěme bytostně synchronní charakter všech těchto momentů, a schematicky konstatujme, že prázdno má za svůj produkt prázdny signifikant, který je posléze ztělesněn partikulárním signifikantem.

Jakýkoliv partikulární signifikant může v hegemonické metafoře ztělesnit prázdny signifikant jedině díky tomu, že tento prázdny signifikant byl vyprodukován signifikační strukturou samotnou. Struktura symbolická totiž sama vyžaduje tvorbu prázdného signifikantu, který by již použitými slovy G. Deleuze byl schopen „přijmout smysl libovolný“ a jehož „jedinou funkcí je zaplňovat odchylku mezi označujícím a označovaným.“ Tedy překrývat absenci signifikátu, jinými slovy být místem propojení signifikantu a signifikátu, místem, kde dochází k produkci imaginárního signifikátu.

⁶⁵ LACAN, Jacques. *The Seminar of Jacques Lacan. Book VII. The Ethics of Psychoanalysis 1959-1960*. New York: W. W. Norton & Company. 1992. s. 120.

⁶⁶ LACLAU, Ernesto. *Emancipace a radikální demokracie*. c. d., s. 73.

⁶⁷ Tamtéž, s. 78.

V tomto ohledu lze říct, že „hegemonický subjekt je subjektem signifikantu, což v tomto smyslu znamená, subjektem bez signifikátu.“⁶⁸ Prázdný signifikant však neznačí, že by byl pouhým nesmyslným materiálním zvukem, poukazuje spíše, jak již bylo řečeno, k vnitřním hranicím signifikace, což nese dvojí aspekt: 1) Výraz „signifikant bez signifikátu“ poukazuje na to, že signifikant se ve své radikální dimenzi obejde bez signifikátu, protože ten je vytvořen až fakticitou signifikantu: signifikant má tedy vždy signifikát, ale ten je ve své fantazmatické dimenzi pouhou imaginární prázdnotou, podřízenou logice signifikantu, a je tudíž náchylná být plozena podobou signifikantu a nikoliv být rovnoprávnou protistranou vztahu, o němž by se dalo říci, že „signifikant má signifikát“ (a který by připomínal saussurův původní diagram). Signifikant nemá signifikát v tom smyslu, že signifikát neustále podkluzuje pod každým signifikantem, nikdy s ním neutvoří definitivní korespondenci a tudíž si každý signifikant nese vždy minimální diferenciaci od jakéhokoli signifikátu. 2) V minulé větě jsme řekli, že je to každý signifikant, jenž si nutně díky metonymickému charakteru řečového řetězce podržuje odstup od signifikátu. Toto tvrzení je rubem konstatování, že prázdno místo privilegovaného prvního signifikantu touhy je samo fantasmatem: toto prázdno místo je stejně jako prázdny signifikant jím tvořený vždy již navázáno na všechny ostatní signifikanty. Je tedy možné, aby byl prázdny signifikant ztělesněn jakýmkoliv „běžným“ (vidíme, že nic jako privilegovaný signifikant neexistuje) signifikantem.

Prázdný signifikant proto má vždy signifikant i signifikát, nicméně jeho „prázdnota“ odkazuje k oné mezi signifikace, kterou Laclau popsal jako ekvivalenci (v níž se ztrácí difference (a tím i smysl), která je však nutná pro konstituci systému). Ekvivalenci všech signifikantů k sobě navzájem, tedy jejich schopnost vzájemné substituce. Díky výkladu o metafoře již víme, že substituce sama plodí smysl; substituce jednoho signifikantu za druhý je však možná jen díky tomu, že si jsou v jistém ohledu navzájem ekvivalentní. Ekvivalentní jsou jen poukazem k touze, vytěsněnému pozůstatku jouissance. Jinými slovy, každý signifikant svým spřežením s celkovou strukturou plodí prázdno místo a prázdnotu „prázdného signifikantu“, tedy nejen otcovský zákaz, „nom-du-père“.

Ekvivalence diskurzu vězí z tohoto úhlu pohledu na systémovosti univerza signifikantů, plodícího si svůj vlastní smysl. Takto chápané neustále podkluzování signifikátu pod signifikantem tak zároveň ruší jakoukoliv distinkci mezi polysémičností konkrétního

⁶⁸ LACLAU, Ernesto. *New reflections on the revolution of our time*. c. d., s. 96.

signifikantu a privilegovaným prázdným signifikantem. Tedy distinkci mezi laclauovým „plovoucím“ a „prázdným“ signifikantem.

4.4 ANTAGONISMUS, REÁLNO A SPOLEČNOST

Můžeme se nyní konečně navrátit na počátek této kapitoly a ukázat, jakým způsobem funguje metafora jako tvůrkyně politického či ideologického smyslu, čímž ze sebe jinými slovy dělá tvůrkyni onoho nemožného objektu – společnosti.

Již jsme viděli, že v myšlení E. Laclaua se ekvivalence (skrze níž se teprve utváří systém, význam, společnost) konstituuje skrze antagonismus: politika tak stojí na hře exkluze, v níž se vytváří dva tábory, přičemž prvky na jedné ze stran dichotomie si jsou navzájem ekvivalentní. Antagonizovaný nepřítel, radikálně vyloučený element, by však neměl být pojmán jen jako prostý nepřítel například za národní hranicí: tím by se pouze zdvojovala analytická chyba, popsaná Laclauem, spočívající v chápání meze systému jako další pozitivní diference, něco za vnější hranicí. Naopak, antagonismus tkví přeci ve vnitřních hranicích signifikace, tedy ve vnitřních hranicích společnosti samotné. Jestliže pak smysl společnosti splývá se symbolickým diskurzem a ten v lacanovské tradici s Druhým, vidíme, že antagonismus naráží na stejné hranice, či lépe řečeno chybění, jako Druhý: reálno. A čím je pak reálno než chybění vlastního smyslu signifikace, absence procesu tvorby významu, jinými slovy signifikátu koextenzivního s touhou? Společnosti tak bude vždy chybět její signifikační princip, jinak řečeno, každý hegemonický pokus o tvorbu společnosti bude nutně kontingentní, jelikož se bude vynořovat z radikální negativity prázdnoty touhy, kterou lze rovněž chápat jako chybějící plnost společnosti. Politicko-ideologické pokusy o zakrytí chybění významu pak budou muset stát na radikální negaci všeho anti-významového, všeho, co stojí proti společnosti jako takové: antagonismus bude muset konstruovat takového nepřítele, jehož vítězství by v posledku znamenalo rozpad společenského systému, vítězství nepřirozené perverze atp.

Co tedy je nevědomým cílem každé hegemonické operace, v čem tkví nedosažitelná touha politiky, její *petit a*? Připomeňme, že je to opět prázdnota samotná, hegemonie je vždy kontingentní právě proto, že plnost společnosti nelze substancializovat. Ale s ohledem na logiku *petit a* již víme i to, že prázdnota je rubem nedosažitelné plnosti, či jinak řečeno: pocit

prázdnosti (stejně jako fantazma jejího vyplnění, signifikát) je plozen strukturou signifikantů samotných.⁶⁹ A právě toto místo bude koncentrovat nejsilnější pocit plnosti.

Uvedme citát, jenž nám poslouží i v dalším výkladu: „Mytická plnost dyády matka/dítě koresponduje s nedosaženou plností evokovanou – jako svým opakem – dislokací způsobenou nesplněnými požadavky. Aspirace po této plnosti nebo celistvosti však jednoduše nezmizí, ale je přenesena na parciální objekty, jež jsou objekty pudu. V politické řeči se přesně jedná o to, co jsem nazval hegemonický vztah: určitá partikularita přejímá roli nemožné univerzality. Protože parciální charakter těchto objektů není výsledkem partikulárního příběhu, ale je inherentní nejvlastnější struktuře signifikace, Lacanův *objet petit a* je klíčový element sociální ontologie.“⁷⁰

Nyní se ještě zastavme u zrcadlového vztahu plnosti a chybění, v řeči politiky „nesplněných požadavků“. Dokud společenská totalita stojí na antagonismu, stojí i na pouhém *příslibu* plnosti jako na svém konstitutivním principu: v každý okamžik tak bude existovat možnost *ještě* nesplněných požadavků. Tyto totalitě heterogenní požadavky jsou pak inherentní jí samotné, protože vznikají jako rub každé hegemonické operace, která ustavuje společnost jako pozitivní totalitu. Viděli jsme, že Druhý (zde chápaný jako pozitivní totalita) stojí na zneuznaném, vytěsněném reálnu/ negativitě, tudíž i společnost spočívá na plnosti, která jí chybí: hegemon bude sám sebe prezentovat jako příslib plnosti do té chvíle, až bude zřejmé, že artikulací *všech* požadavků ztrácí veškeré definiční rysy a zvrátí se ve svůj opak: prázdnotu. Nesplněné požadavky jsou tak potenciálním rubem každé pretenze plnosti.

Tím jsou ještě v tom ohledu, že (jak záhy detailněji uvidíme v rámci konceptuálního „svorníku“, jímž nám bude lacanovský/ laclauovský koncept metafory) hegemon v rámci své kontingentní politické volby antagonizovaného protivníka vytváří konkrétní pozitivní totalitu touto svojí konkrétní volbou a svým konkrétním charakterem – čímž neodkazujeme k ničemu jinému, než ideologickému momentu hegemonie, kdy určitý konkrétní signifikant (hegemon) zosobní „nemožnou univerzalitu“. „Univerzální“ charakter společnosti tak spočívá na „partikularitě“ hegemonního signifikantu, avšak tento signifikant, dávající smysl celé struktuře, aktualizuje vždy pouze určité možné významy ostatních signifikantů (politických

⁶⁹ Takto se věci jeví subjektu neznajícího lacanovskou psychoanalýzu... Lacanovský psychoanalytik „ví“, že symbolično je samo pouze obranou proti nesmyslnosti pudu, tedy že je to až subjekt, kdo do signifikantu vkládá chybění poté, co se biologický instinkt mění v pud (Trieb, drive). Signifikantu v posledku chybí smysl stejně tak, jako kameni.

⁷⁰ LACLAU, Ernesto. *On populist reason*. c. d., s. 114 – 115.

identit).⁷¹ „Protože moment antagonistického zlomu je neredukovatelný. Nemůžeme ji [totalitu – pozn.] vést k nějaké hlubší pozitivitě, která by ji přeměnila na epifenomenální výraz něčeho odlišného od ní samotné. Žádná institucionální totalita tak nemůže do sebe, jako pozitivní momenty, zahrnout celek sociálních požadavků. To je důvod proč nenaplněné, neveysatelné požadavky budou mít *deficitní bytí*. Avšak v tu samou chvíli je *plnost* komunitárního bytí pro ně přítomna jako to, co je absentní, jako to, co pod existujícím pozitivním společenským řádem musí zůstat nenaplněno.“⁷² V jazyce Laclauovy teorie populismu: každý aktuální *populus* zneuznává vyloučený *plebs* a jeho požadavky, jež se zároveň kdykoliv mohou stát základem nového *populu*: „Zde začínáme vidět, proč *plebs* může sám sebe vidět jako *populus*, část jako celek: protože plnost komunity je pouze imaginárním rubem situace prožívané jako *deficitní bytí* a ti, kdo jsou za to odpovědní, nemohou být legitimní součástí komunity...“⁷³

Tedy: potenciální plnost vzniká až chyběním pozitivního řádu. Slovo imaginární v posledním citátu tak musíme číst striktně lacanovsky, tedy jako fantazma, zaplňující chybění v Druhém. Imaginární příslib plnosti vzniká pouze jako rub chybění, dislokace struktury, a tato dislokace je plozena vždy potenciálním vpádem nerealizovatelné touhy.

Jak může být struktura dislokována touhou po plnosti? Odpověď jsme podali před okamžikem a ta samá odpověď nám poslouží i jako odpověď na možnou otázku, která by mohla znít: jak je možné, že nějaké identity se chápou jako deficitní, nenaplněné, když se chápou pouze skrze totalitu, jež plodí jejich význam (a strukturuje tak jejich možné požadavky)? Odpovědí je samozřejmě opět touha samotná: *petit a* je něco, co produkuje svoji vlastní prázdnotu, chybění, stejně jako hegemonní signifikant, jelikož okupuje místo falu, jež je esenciálně prázdné. Touha je ve své imaginární efektivitě činná vždy jen do dalšího metonymického prokluzu pod další signifikát. *Petit a* bytostně chybí, je vždy již ztracen a vždy jinde: obdobně jako v lásce dochází jen k dočasné fixaci. Ale především: *petit a* reprezentuje produkci iluze plnosti *tout court*. Je to až subjekt, kdo do oné „heideggerovy vázy“ vkládá iluzi nejen plnosti, ale i prázdnoty: lacanovské motto znějící, že „touha je obrana“ subjektu značí to, že chybění vkládá subjekt do Druhého proto, aby zakryl konstitutivní nemožnost plnosti samotné.

⁷¹ LACLAU, Ernesto. *Emancipace a radikální demokracie*. c. d., s. 127.

⁷² LACLAU, Ernesto. *On populist reason*. London: Verso, 2007. s. 94.

⁷³ Tamtéž, s. 86.

Můžeme tak dovysvětlit, jak se plnost zvrací ve svůj opak, s poukazem na hegemonu. Hegemon se stává uzlovým bodem, jímž procházejí jako ekvivalentní všechny artikulované elementy, avšak čím více se na tento původně partikulární signifikant navazují další a další, jeho charakter se musí stávat čím dál více všezahrnující, a tudíž bezobsažný, v přímé úměře k tomu, jak nutnost artikulovat nové obsahy roste. Až dojdeme do bodu, kdy hegemon není schopen artikulovat nové identity a požadavky do ekvivalentního řetězce, protože *jeho* význam je tak vyprázdněn, že i společnost ztratila příslib své plnosti. Proto může Laclau z druhé strany říct, že „vyprázdnění jednoho určitého signifikantu od jeho zvláštního, diferenčního signifikátu je – jak jsme viděli – tím, co umožňuje vynoření „prázdných signifikantů“ jakožto signifikantů chybění a nepřítomné totality.“⁷⁴ Toto převrácení naší původní definice, že hegemonický subjekt je ten, který „ztělesňuje“ prázdný signifikant, je nyní pochopitelné: prázdný signifikant je produkt totality samotné, její touhy po plnosti, která se zvrací v její prázdnotu. Neboli: je to struktura všech signifikantů, která plodí prázdné místo signifikantu touhy, strukturální roli prázdného signifikantu. Opět se tak dostáváme k faktu, že „běžný“ a „privilegovaný“ signifikant (falus) jsou koextenzivní, stejně jako „plovoucí“ a „prázdný“ signifikant.

Prázdné signifikanty jako „svoboda“, „rovnost“, „demokracie“ tak v sobě budou kumulovat nejvíce fantazmatické energie právě díky jejich maximální potencialitě pozdějšího konečného naplnění. Každý hegemon, který je ztělesní, tak bude vázat nejvíce libidinózního obsazení.

Hegemon situovaný na „prázdném místě moci“ tak produkuje vlastní chybění stejně, jako objekt *petit a*. Tím se vracíme k tomu, že nesmíme pojímat antagonizovaného nepřítele ani společenskou aspiraci po plnosti jako něco pozitivně daného, ale jako radikální prázdnotu, negativitu, která dislokuje každou strukturu z nitra jí samé.

4.5 METAFORA A PERFORMATIVITA

Můžeme nyní konečně spojit naše poznatky o lacanovské metafoře s teorií E. Laclaua a S. Žižka, díky čemuž se nám odhalí pojetí společnosti jako entity, spočívající na performativitě prolínající se s nevědomou touhou. Díky tomu, že jsme mnohá konceptuální

⁷⁴ LACLAU, Ernesto. *Emancipace a radikální demokracie*. c. d., s. 76.

spojení již osvětlily ve třetí i této kapitole, může být tento závěrečný oddíl schematictější a být jakýmsi zhuštěným svorníkem výše popsaných myšlenek a souvislostí.

Viděli jsme, že koherence symbolična, Druhého, je možná jen skrze touhu jako pozůstatku jouissance, mytické plnosti reálna. Touha je tvořena jako zbytek po zavržení tohoto reálna prostřednictvím „prvotní“ otcovské metaforu: signifikant otcovského zákazu a otcovské interpretace matčiny touhy sám vytváří touhu po matce jako něco zakázaného, tedy vytváří samotnou potlačenou incestní touhu. Jinými slovy, reálno je produkt signifikantu samého, ve spojení s lacanovskou teorií lze říci, že rolí hegemonu je vytvářet antagonismus, který udržuje koherenci diskurzu. A to se děje pouze skrze pojmenování. Zároveň již víme, že touhu vlastně nevytváří pouze onen „jediný“ „prvotní“ signifikant jména otce (stejně jako falický signifikant a jeho prázdné místo neexistují v singuláru), ale celá struktura všech signifikantů. Tedy schopnost metaforického zavržení reálna, schopnost antagonizovat nepřítele, prochází synchronně všemi signifikanty. Jinak řečeno, schopnost produkovat *petit a* (touhu jako produkt zavržení) má každý signifikant díky schopnosti substituce, ekvivalence, která neodkazuje k ničemu jinému, než k tomu, že to byly rovně všechny signifikanty struktury, které zplodily imaginární matčinu touhu. Díky definici metaforu již víme, že smysl vzniká pouze skrze tuto substituci: hegemonický „master-signifier“ tak bude produkovat koherenci diskurzu pouze svým charakterem signifikantu, nikoliv svým partikulárním signifikátem⁷⁵. Ekvivalence signifikantů umožňuje jejich systémovost a tedy signifikaci, tato ekvivalence však vzniká pouze poukazem k jednomu z jejích vlastních signifikantů, který tuto roli může hrát pouze proto, že se stává ztělesněním toho, co společnosti chybí, její plnosti, tedy objektu *petit a*.⁷⁶

Můžeme se nyní navrátit k první úvodní kapitole a poukázat na tento akt, jímž se struktura ustavuje skrze diferenci od svého vlastního vnitřku (čímž se dá říci, že i ono centrum, které mělo být v klasickém strukturalismu něco pevného a vně, vlastně spadá do „hry“ vlastní struktury), jako něčeho patřícího do post-strukturalistické tradice. Bylo-li v první kapitole zmíněno, že totalita smyslu se může diferencovat pouze od něčeho stojícímu jí v opozici, musí to být logicky pouze parciální element, který může být potenciálně úplně nesmyslný. Již jsme viděli, jak se tyto předpoklady (parcialita, která reprezentuje celek; nesmyslný či prázdný element, který štěpí každou signifikaci a skrze ekvivalenci jí umožňuje diferencovat

⁷⁵ Který však nikdy úplně nezmizí do doby, kdy se hegemon natolik vyprázdní, že musí být nahrazen novým hegemonem.

⁷⁶ Tamtéž, s. 78.

se jako totalita) sbíhají v elementu, který ztělesňuje *petit a*. Strukturalistické i post-strukturalistické myšlení tak v různých podobách myslí tento paradoxní element, který je zároveň součástí struktury, ale v tu samou chvíli ji popírá: Lévi-Straussova a Maussova mana, Lacanův objekt *petit a* i prázdný signifikant u Laclaua. Všechny tyto koncepty odkazují ke stejné slepé uličce struktury, která chycena ve vlastní hře nemá jinou možnost než v nitru sebe samé konstruovat posvátný či zavrhaný element, v němž se koncentruje moment samotného podvrácení smyslu struktury. V ne příliš častém pozitivním odkazování na Hegela tak Laclau konstatuje, že „spolu s Hegelem můžeme říci, že uvažovat o hranicích něčeho je totéž co uvažovat o tom, co leží za těmito hranicemi.“⁷⁷ Tedy v této „post-strukturalistické“ identitě struktury je identita identitou identity a ne-identity, tedy smyslu a nesmyslu. Totalita struktury se ustaví pouze diferenciací vůči internímu parciálnímu elementu, který v sobě ponese podvrácení signifikace samotné, jak jsme již viděli. Hegemonní signifikant tak bude místem ekvivalenčního ustavení totality pouze díky své prázdnotě, non-signifikaci. S tím se dá zároveň říci – což má samozřejmě dalekosáhlé a evidentní dopady pro celou politiku – že univerzalita systému je vždy ztělesněna a umožněna skrze partikulární identitu (klasický ideologický moment, jak jsme již zmínili v závěru druhé kapitoly). Vidíme tedy, že „post-strukturalistická“ struktura si plně osvojuje (ačkoliv tento fakt vytěsňuje ze svého vědomí) konstrukci centra zvnitřku svého systému, tedy ze hry vlastních prvků. Můžeme proto uzavřít tuto odbočku a navázání na první kapitolu Laclauovými sumarizujícími slovy: „Jediný status, jenž jsem připraven udělit univerzalitě, tkví v tom, že je sraženinou ekvivalenční operace, která s sebou nese to, že ‚univerzální‘ nikdy není nezávislá entita, ale pouze soubor ‚jmen‘ korespondujících s vždy konečným a reverzibilním vztahem mezi partikularitami.“⁷⁸ Univerzální/ centrum tak není nic jiného než regulativní prostředek existence struktury, který nemá jiné bytí než prázdnotu spojující partikulární prvky. Již víme, že „mezery“ a tedy toto prázdno („vztah mezi partikularitami“ v poslední citátu) je způsobeno konstitutivním zmizením falického signifikantu a že systém označujícího řetězce není spojen ničím jiným než ekvivalencí všech signifikantů vůči cirkulaci objektu *petit a* v rámci jejich metonymického vztahu.

„Není to reálný objekt, který garantuje referenční bod jednoty a identity určitého ideologického prožitku – naopak, je to reference k ‚čistému‘ signifikantu, jenž dává jednotu a identitu našemu prožitku historické reality samotné.“ A tedy „... ideologické pole významu

⁷⁷ Tamtéž, s. 70.

⁷⁸ BUTLER, Judith, Ernesto LACLAU a Slavoj ŽIŽEK. *Contingency, hegemony, universality: contemporary dialogues on the left*. London: Verso, 2000.

se opírá o nějaký ‚čistý‘, nesmyslný ‚signifikant bez signifikátu‘.⁷⁹ Tento signifikant bez signifikátu je samozřejmě hegemonický „master-signifier“ a ten svoji úlohu může ztělesňovat jen proto, že ztělesňuje chybějící plnost, *petit a*: musíme tedy „uvažovat *objet a* jako reálný-nemožný korelát ‚rigid designator‘ – tj., jako *point de capiton* jakožto ‚čistý‘ signifikant.“⁸⁰

Již víme, že koherence diskurzu nemůže procházet nějakou další pozitivní identitou, ale musí se konstituovat poukazem k negativitě. Vskutku, co mají všechny prvky artikulovaného diskurzu společné je pouze to, že všechny *nejdou* tím, co je na druhé straně antagonizované hranice.

Již také víme, že v uzlovém bodě se produkuje význam prostřednictvím dočasného zastavení podkluzování signifikátu pod signifikanty. Tato fixace je možná pouze tehdy, jestliže se imaginární signifikát fixuje na určitý konkrétní signifikant, nebo lépe: předpokladem je předchůdná přítomnost *nějakého* signifikantu. Boj o to, který to bude, je kontingentní, svrchovaně politicko-ideologický a tkví pouze v tom, že některý signifikant je schopen v aktuální historické konstelaci vázat na sebe libidinózní obsazení touhy po plnosti. A je to tento charakter hegemonu jakožto ztělesnění objektu *petit a*, který plodí ekvivalenci diskurzu, protože jsme viděli, že ekvivalence se rovná koherenci Druhého a tedy metaforická možnost substituce „jednoho signifikantu za druhý“ je možná jen díky jejich podřízenosti společně sdílené touze.

Koherence ideologického pole či koherence diskurzu tak stojí na metafoře, která v jednom aktu plodí ekvivalentní řetězec signifikantů vůči touze, i sama produkuje tuto touhu vyloučením reálna. Reálno je pro Laclaua mez signifikace, a ta není nic jiného než princip ekvivalence. Metafora tedy plodí smysl (skrže systémovost ekvivalenčního systému) jen tvorbou vyloučeného reálna (antagonismu), které homogenizuje všechny signifikanty. Metafora tak vytváří symbolickou touhu, která rovněž chybí všem signifikantům, které se tak mohou vzájemně substituovat s poukazem k dostižení nemožného *petit a*. Proto „prázdný signifikant vyrůstá z potřeby pojmenovat objekt, jenž je zároveň nemožný i nutný,“⁸¹ tedy z nutnosti symbolizovat reálno.

⁷⁹ ŽIŽEK, Slavoj. *The Sublime Object of Ideology*. c. d., s. 108.

⁸⁰ Tamtéž, s. 105.

⁸¹ LACLAU, Ernesto. *On populist reason*. c. d., s. 72.

Jak již bylo řečeno: „Metafora je situována tam, kde ‚je smysl produkován v nesmyslu.‘⁸² Hegemonický signifikant nečerpá svoji privilegovanou roli uzlového bodu z ničeho jiného než ze své spojitosti s nesmyslností: tedy touhou, příslibem plnosti, která však může začleňovat do ekvivalence, analogizovat pomocí metafor, jen potud, pokud tento privilegovaný signifikant bude prázdný, tedy stane se sám v posledku nesmyslným a bude reprezentovat jen čistou logiku signifikantu (signifikant jako tvůrce signifikátu jen skrze poukaz k jinému signifikantu, tedy již zmíněný algoritmus, jenž je ‚sám o sobě nesmyslný‘⁸³). Paradoxně čím více bude prázdným, tím více bude fixovat touhu: ‚element, jenž reprezentuje uvnitř pole Významu účinek čistého signifikantu – element skrze který ne-smysl signifikantu vyrazí uprostřed Významu – je pojímán jako bod extrémní saturace Významu, jako bod, jenž ‚dává význam‘ všem ostatním a totalizuje pole (ideologického) významu. (...) Element, jenž pouze drží místo jistého chybění, která je ve své materiální přítomnosti jen ztělesnění jistého chybění, je pojímán jako svrchovaná plnost. Krátce, *čirá difference je pojímána jako Identita* vyvázaná z relačně-diferenční hry a garantující svoji homogenitu.‘⁸⁴

Takto tedy koherence diskurzu stojí na ideologickém zakrývání nesmyslnosti uzlového bodu této koherence. Ještě připomeňme, že antagonismus vyvolávající tuto koherenci vzniká pouze jako rub příslibu plnosti: nepřítel může existovat jen proto, že identita ideologického pole je zevnitř tohoto pole vždy již nemožná, zablokovaná, protože vyvázání se z ‚relačně-diferenční hry‘ je pro signifikant nemožné. Jinak řečeno, nepřítel je jen strukturální role produkovaná k zakrytí chybění jakékoliv plnosti. Plnost vytěsňující svoji nemožnost sama produkuje nepřítele jako toho, kdo jí znemožňuje sama sebe dosáhnout a vzniká tak retroaktivní iluze, že plnost je dosažitelná, jen kdyby tu nebyl nepřítel. Což je analogií k lacanovskému postulátu, že touha je jen obrana, tedy že symbolický zákon zakrývá nemožnost jouissance tím, že z ní dělá něco zakázaného.

Každý diskurz, každý Druhý tak stojí na nesmyslném signifikantu, přičemž ‚zásadním krokem v analýze ideologické stavby je odhalit za blyštivou nádherou elementu, jenž ji drží pohromadě (‚Bůh‘, ‚Vlast‘, ‚Strana‘, ‚Třída‘,...), tuto sebe-referenční, tautologickou, performativní operaci.‘⁸⁵

⁸² FINK, Bruce. *Lacan to the Letter*. c. d., s. 94.

⁸³ Viz první kapitola.

⁸⁴ ŽIŽEK, Slavoj. *The Sublime Object of Ideology*. c. d., s. 110.

⁸⁵ Tamtéž, s. 109.

V tomto kroku se Laclau se Žižkem shodují, nyní přejdeme k tomu, čím druhý jmenovaný přidává nový pohled na fungování ideologie. Nejprve se zaměříme na spjatost symbolického zákona a jeho vytěsněného elementu, jenž je jeho podmínkou možnosti (k snadnějšímu pochopení nám přitom poslouží znalosti o lacanovské metafoře) v díle S. Žižka a posléze na oběma autorům společné body v charakterizování kategorie subjektu.

5. SYMBOLIČNO A IDEOLOGIE

Začneme opět citací ze samotného autora, přičemž se na následujících stranách pokusíme jasně ukázat, že bez toho, abychom jeho teorii četli prizmatem lacanovské teorie, se nám první jmenovaná bude jevit naprosto nepochopitelně (ačkoliv díky od počátku zřetelně demonstrované afinitě S. Žižka k lacanovské psychoanalýze bude tento úkol mnohem snazší, než v případě E. Laclaua, který svůj těsnější vztah k Lacanovi budoval postupně).

Jak již bylo zmíněno na konci předcházející kapitoly, věnujme se nejdříve otázce symbolického zákona. Na něm je možné nejen osvětlit již naznačenou tezi, že symbolično je pouze obrana před reálnem, ale i lépe pochopit – opět s odkazem na naši výkladovou červenou nit metaforu – jak ideologie sama nebude než obranou před radikální negativitou subjektivity.

Tedy „...je zde vždy reziduum, zbytek, skvrna traumatické iracionality a nesmyslné lpění na ní, a *tento zbytek je daleko od toho být překážkou plného podřízení se subjektu ideologickému příkazu, naopak je jeho nejvlastnější podmínkou*: je to právě tento ne-integrovaný přebytek nesmyslného traumatismu, který uděluje Zákonu jeho bezpodmínečnou autoritu: jinými slovy, to, co – protože to uniká ideologickému smyslu – udržuje něco, co můžeme nazvat ideologická *jouis-sens*, slast-v-smyslu (enjoy-meant), vlastní ideologii.“⁸⁶

V Žižkově teorii ideologie tedy uvidíme sepjetí (ideologického) diskurzu s iracionalitou zbytku každého symbolického diskurzu, jinými slovy, sepjetí symbolického zákona s nesmyslným „obscénním“ přebytkem slasti. Již jsme viděli, že symbolično jako produkt kastrace splývá s otcovským zákazem, neboli že signifikant hraje v tradici Léviho-Strausse, již přejímá i Lacan, roli regulativního principu lidské kultury, vzniklé právě zákazem (incestu). Identifikace se smysluplnou racionalitou zákona tak bude stát na nesmyslném iracionálním elementu jouissance. Základní kontury tohoto tvrzení jsou nám již zřejmé z druhé a třetí kapitoly shrnující bazální vztah symbolična a reálna: symbolický zákon je synonymem symbolického Druhého jakožto instance signifikantu, přičemž jouissance hraje stejnou úlohu v obou perspektívách.

I pro vztah slasti a zákona, jenž zde zahrnuje společenskou i morální dimenzi, tak bude platit onen paradoxní vztah, v němž smysl stojí na něčem, co mu chybí a co vytěšňuje. Jak již

⁸⁶ ŽIŽEK, Slavoj. *The Sublime Object of Ideology*. c. d., s. 43.

bylo řečeno, není nutno opakovat celý základní argument, proto se přímo podíváme na tento vztah z pohledu zákona.

5.1 ZÁKON A SLAST

Jestliže v „otcovské metafoře“ dochází k produkci jouissance jako něčeho, co je zároveň vyloučeno i touženo, chápeme, že zákon identicky produkuje tuto jouissance, kterou zakazuje a přitom po ní touží, přičemž touha stejně jako v Druhém (s nímž zákon splývá) hraje roli podmínky jeho možnosti. Smysluplnost zákona touží po nesmyslnosti v nitru jí samé, po svém inherentním zavrženém opaku. Což vedle dalšího neznamena nic jiného, než že zákon stojí na slasti ze své vlastní transgrese.

Tento paradoxní zvrát tkví v tom, že signifikant stejně jako symbolický zákon vytváří iluzi signifikátu až svojí přítomností. Symbolično je takto obrana proti neexistenci jouissance i tvůrce symbolické touhy, která svým neustálým metonymickým oddalováním udržuje sama sebe při životě, čili se dá říci, že „pomocí něho se *nemožný limit* proměňuje na zakázané místo. Jinými slovy, logika tohoto převrácení je shodná s transmutací Reálna do Symbolična: nemožné reálno se mění na objekt symbolického zákona. Paradox (a možná nejvlastnější funkce zákona jako takového) tkví samozřejmě ve faktu, že jakmile je nemožné reálno pojímáno jako zakázané, okamžitě se proměňuje v něco, co nemůže být dosaženo, ne kvůli své inherentní nemožnosti, ale jednoduše proto, že přístup k němu je zabráněn vnější překážkou zákazu.“⁸⁷ Víme-li již, že uzlovým bodem všeho symbolična je zákaz matky i to, že otcovská metafora vytváří touhu po matce zároveň s tím, že ji zakazuje a vytěšňuje, můžeme dodat, že „incest je inherentně nemožný (dokonce i když muž ‚skutečně‘ spí se svou matkou, tak to ‚není ono‘; incestní objekt je z definice chybějící), a symbolický zákaz není nic než pokus vyřešit tuto blokaci přeměnou nemožnosti v zákaz.“⁸⁸

V prvním kroku se tedy můžeme spokojit s konstatováním, že překročení zákona není smrtelná rána pro zákon, ale naopak je z této transgrese čerpána jistá slast pramenící z iluze možné existence objektu zákazu. Stejně jako je touha prostředek obrany, útěku před prázdnotou objektu *petit a*, stejně tak transgrese je jen útekem, který se po čase sám

⁸⁷ ŽIŽEK, Slavoj. *The Tarrying With the Negative: Kant, Hegel and the Critique of Ideology*. Durham: Duke University Press. 1993. s. 116.

⁸⁸ Tamtéž.

vyčerpává. Tento nejjednodušší vztah k blokaci každé snahy po naplnění naší touhy je však třeba ještě doplnit o mechanismus, který spojuje tuto touhu nikoliv s transgresí, ale samotným poslušenstvím zákonu.

Lacanovský koncept symbolična totiž v jeho teorii nahrazuje jak freudovské nevědomí (místo našich vytěsněných tužeb), tak superego (poslušnost zákonu jakožto introjekce otcovské figury). My však již chápeme, proč tomu tak je. Žižek tento poznatek spojuje do koncepce, v níž je superego podněcovatel naší slasti (skrže obscénní poslušnost zákonu), přičemž tato slast bude čerpána z inherentní nesmyslnosti zákona, právě ona je tím „nesmyslným traumatem“ z úvodního citátu této kapitoly, které podmiňuje fungování zákona.

„Morální Zákon je obscénní, protože je to jeho forma, která funguje jako motivující síla ženoucí nás do poslušnosti jeho příkazům – tj., že posloucháme morální Zákon proto, že je to zákon a ne proto, že je to soubor pozitivních důvodů: obscénnost morálního Zákona je rubem jeho formálního charakteru.“⁸⁹ Pravá obscénnost zákona tedy vězí v jeho imperativu podřizovat se jeho *prázdné* formě, která stojí výše než jakékoliv *pozitivní* charakteristiky: „obscénní příkaz superega: ‚Užívej!‘ – hlas Druhého uvalující na nás povinnost ve jménu povinnosti samé...“⁹⁰ Žižek v tomto kroku ukazuje paralelní pohyb dekonstrukce ideologické stavby, avšak namísto vystopování slasti plynoucí z bezobsažnosti specifického hegemonického signifikantu („master-signifier“) hledá moment, který spojuje slast subjektu s bezobsažností zákona. Nesmyslnost zákona pak, stejně jako u Druhého, bude zároveň místo vytoužené chybějící plnosti – jeho objektem *petit a* – přičemž jsme viděli, že *petit a* je privilegovaným místem fantazmatu. Logicky pak právě v tom místě, kde symbolický zákon stejně jako Druhý nemůže nalézt základ své vlastní existence a kde tedy poskytuje *nejméně* smyslu, bude subjekt hledat *největší* saturaci smyslem. Avšak již víme, že tato plnost je jen fantazmatem, tudíž se dostáváme do specifické oblasti ideologického imaginárna.

Použijeme-li jiná slova pro skutečnost, že zákon nemůže nalézt základ své vlastní existence, řekneme, že žádný zákon není v posledku schopen beze zbytku sám sebe legitimizovat v čirém ratiu: vždy existují důvody pro a proti, nekonečné diskuze expertů bez konce, debaty ministerských úředníků s veřejností, subjekt je vždy konfrontován s tím, že hned přes státní hranici platí třeba dočista jiné zákony přijaté rovněž ve jménu rozumu či morálky atp. Faktické zákony legislativy či morální příkazy jsou pak stejně jako Druhý

⁸⁹ ŽIŽEK, Slavoj. *The Sublime Object of Ideology*. c. d., s. 89.

⁹⁰ Tamtéž, s. 88.

v posledku nepřekročitelné mantinely našeho jednání i nevědomí a subjektu nezbyvá než poslouchat jejich holou fakticitu. „Z tohoto konstitutivně nesmyslného charakteru Zákona vyplývá, že ho musíme poslouchat ne proto, že je spravedlivý, dobrý nebo prospěšný, ale prostě *proto, že je to zákon* – tato tautologie artikuluje surový kruh jeho autority, fakt, že poslední základ autority Zákona leží v jeho procesu vypovídání.“⁹¹ Opět se nám do výkladu navrací slova známá již ze závěru minulé kapitoly a můžeme tak plynule navázat na naše poznatky o hegemonickém „master-signifier“ jako instance ztělesňující „prázdný signifikant“, o němž již víme, že je instancí svrchovaného příslibu plnosti jen díky své vyprázdněné sebe-referenční podstatě.

Naše identifikace se zákonem je proto nejsilnější právě v tom bodě, kde se nesmyslnost každého zákona vytěsňuje výměnou za příslib naplnění touhy: „...aby Zákon mohl fungovat ‚normálně‘, tento traumatický fakt, že ‚zvyk je roven celku z jediného důvodu, totiž že je akceptován‘ – závislost Zákona na jeho procesu vypovídání nebo, abychom použili koncept rozpracovaný Laclauem a Mouffe, jeho radikálně *kontingentní* charakter – musí být vytěsněn do nevědomí skrze ideologické, imaginární prožitky ‚výnamu‘ Zákona, jeho zakotvení ve Spravedlnosti, Pravdě...“⁹² V explicitním odkazu Žižka na již rozebíranou spjatost bezobsažnost hegemonického signifikantu a radikální kontingence vynucující si imaginární libidinózní obsazení skrze fantazma signifikátu tak vidíme, jak zákon stojí na své vytěsněné nesmyslnosti.

Nesmyslnost „prázdné“ litery zákona vytváří fantazma smyslu přísně identicky s tím, jak prázdnota signifikantu („algoritmus“, „logika signifikantu“ apod.) sama vytváří fantazmatický signifikát. Zákon vyvolává nejsilnější nevědomou identifikaci právě ve chvíli, kdy se manifestuje jeho radikálně kontingentní, tautologický charakter, spočívající: zaprvé, odkazováním se k nějakému bezobsažnému principu, hegemonickému signifikantu *par excellence*. A zadruhé, v prostém a brutálním uplatňování své autority ve jménu povinnosti samé, tedy ve svém obscénním přívěšku superega.

Sociální zákon i morální zákon tak, aniž by bylo možné je prohlásit za identické, fungují na obdobném principu, který propojuje seberefrenční prázdnotu s objektem *petit a*.

Zrcadlová hra prázdnoty a plnosti je silnější s tím, čím více superego vyvolává tlak na subjekt, aby ve jménu zákona odvrhl všechny neadekvátní tužby, až zůstává tužba jediná:

⁹¹ Tmtéž, s. 34 - 35.

⁹² Tamtéž, s. 36.

bezpodmínečné podřízení se morálnímu Zákonu. Ten se tedy tak vyprázdní, až zbyde pouhá slast z podřízení se jeho nesmyslné holé autoritě. V návaznosti na Kanta (který posloužil i Lacanovi v jeho slavném eseji „Kant avec Sade“, v němž postuluje tezi, že markýz de Sade je pravdou Kantova morálního zákona), jehož koncept kategorického imperativu je Žižkovy hlavním referenčním bodem pro jeho vlastní vysvětlování fungování morálního zákona, píše: „elementárním prvkem Kantovy etiky je vyloučení všech empirických, ‚patologických‘ obsahů – jinými slovy, všechny objekty produkující potěšení (nebo nelibost) – jako centrum naší morální aktivity, ale co zůstává Kantovi skryto je způsob, jakým toto odmítnutí samotné produkuje jistý přebytek-slasti [surplus-enjoyment – angl. originál] (lacanovské *plus-de-jouir*).“⁹³ Odmítnutí empirických obsahů ve jménu formy morálního zákona samého je tedy zdroj jistého druhu slasti, kterou zde Žižek s Lacanem nazývá *plus-de-jouir* a jež neodkazuje k ničemu jinému než k nám již známému postulátu, že vstupem do symbolična získává subjekt výměnou za ztracenou *jouissance* přístup k objektu *petit a*,⁹⁴ z něhož může čerpat fantazmatickou slast. Odvržením všech empirických zdůvodnění tak zůstává slast z čiré poslušnosti nesmyslného příkazu pro něj samotný, v němž se tak mohou kontrahovat všechna fantazmatická očekávání subjektu.

Obdobně v symbolickém zákoně v té podobě, v jaké se projevuje v zákonech společnosti, nacházíme již dobře známý moment identifikace s jeho holou fakticitou proto, že tato v sobě neobsahuje nic víc než akt svého vypovídání. Vypovídání na největší možnou míru separované od své výpovědi pak bude prázdné stejně, jako „prázdný signifikant“, ale bude v sobě nést ještě jeden aspekt: nositel moci (a zákona) se bude moci spolehnout na nevědomou identifikaci se sebou samým i tehdy, když bude přestupovat svoje vlastní zákony. Jestliže totiž zákon podchycuje své „subjekty“ (v althusserovském smyslu) poukazem k této své čiré performativitě, znamená to spíše než to, že může uvalovat jakýkoliv zákon, ten fakt, že identifikaci s ním bude plodit to jednání, které bude v náznacích manifestovat jeho kontingentní vůli. Tato kontingence je samozřejmě vytěsněná, proto by se ideologická stavba zbortila, kdyby byla veřejně odhalena. Nicméně do doby, než takto stane cele před zraky Druhého, se obscénní vykonávání moci a zákona bude setkávat s nevědomou slastí subjektu.

⁹³ Tamtéž.

⁹⁴ Tamtéž.

Protože v arbitrárním, kontingentním a brutálním vykonávání moci se bude kumulovat slast plynoucí z podřízení se nesmyslnosti zákona.⁹⁵

Jak již totiž víme, zákon vzniká na místě „zakázané“ slasti, a dostáváme se tak do situace „jako kdyby slast, o niž je subjekt připraven, byla akumulována právě na onom místě, z něhož je vyhlášován zákaz Nadjá... Nadjá je takříkajíc instancí zákona vyjmutou z jeho autority: dělá, co nám zákon dělat zakazuje.“⁹⁶ To je možné díky tomu, že symbolický zákon v jednom aktu slast zakazuje i retroaktivně vytváří: subjekt ponese ve svém vztahu k zákonu vždy vytěsňený pozůstatek slasti, přičemž tato slast nebyla produktem ničeho jiného než holé autority otcovské vůle. Holý fakt zákona stejně jako nesmyslná přítomnost signifikantu vytváří ztracenou slast i touhu ji znovu nabýt, ve fakticitě zákona tak může vznikat hra imaginární identifikace a fantazmatu.

I podkapitolu o Žižkově pojetí zákona tak můžeme uzavřít, že stejně jako v logice signifikantu a lacloouvského diskurzu, i zde máme co dočinění s otázkou imaginární tvorby signifikátu pod esenciálně prázdnou entitou (ztělesňující fantazmatický objekt *petit a*), jež v tomto případě konkrétně zakrývá „fakt, že jeho [zákona – pozn.] *autorita je bez pravdy*. Nutná strukturální iluze, jež pohání lidi věřit, že v zákonech se může nalézat pravda, přesně popisuje mechanismus *přenosu*: přenos je tento předpoklad Pravdy, Významu za tupým, traumatickým, nekonzistentním faktem Zákona.“⁹⁷

Na samotný závěr je však nutné připomenout náš úvodní citát: „je to právě tento ne-integrovaný přebytek nesmyslného traumatismu, který uděluje Zákonu jeho bezpodmínečnou autoritu: jinými slovy, to, co – protože to uniká ideologickému smyslu – udržuje něco, co můžeme nazvat ideologická *jouis-sens*, slast-v-smyslu (enjoy-meant), vlastní ideologii.“ Ideologie tedy netkví v *přímém* vztahu k transgresi či specifickém typu slasti jako nadslasti („plus-de-jouir). Stejně jako Druhý i ideologie sice stojí na této nevědomé fixaci s obscénním zbytkem reálna, nicméně tento zbytek je z definice reálna něco traumatického. Jouissance je sice něco mytický plného, slastného a hodno touhy, avšak zároveň něco nebezpečného a odpudivého, protože styk s ní znamená samotnou dezintegraci subjektu, jenž stojí na jejím zavržení. Jouissance je bodem, v němž slast splývá s bolestí, něco co „neslouží žádnému účelu“ a v této své tupé nesmyslnosti něco, před čím subjekt zároveň uniká, jelikož jeho

⁹⁵ Viz DEAN, Jodi. *Slast a politika: Žižkova politická teorie*. Praha: Filosofia, 2014. (Zejména kapitola „Slast a Nadjá“.)

⁹⁶ ŽIŽEK, Slavoj. *Looking Awry: an Introduction to Jacques Lacan through Popular Culture*. Cambridge: MIT Press, 1992. s. 159. In: DEAN, Jodi. *Slast a politika: Žižkova politická teorie*. Praha: Filosofia, 2014. s. 52.

⁹⁷ ŽIŽEK, Slavoj. *The Sublime Object of Ideology*. c. d., s. 37.

„realitu“ určuje symbolično. V posledku však jouissance stejně jako reálno odkazují k radikální prázdnotě a negativitě v nitru symbolična, negativitě, před níž se – stejně jako před traumatem, jež není nic než návrat reálna do života subjektu, který poznamenává skrze symptom – snaží utéct. V kontextu zmíněného citátu je tak nutné vidět, že fixaci s ideologií sice skutečně zajišťuje onen iracionální prvek jouissance (transgrese a nadslasti), nicméně tento prvek sám „uniká ideologickému smyslu“. Ideologie totiž stejně jako symbolično, s nímž splývá, nejsou nic jiného než obrana před reálnem.

Již v třetí „lacanovské“ kapitole jsme viděli, že náš vztah se symbolickým Druhým udržuje fixace na to, co mu chybí, tedy touhu jako zbytek reálna, ale zároveň z dalšího výkladu víme, že funkcí symbolična (a imaginárna, nutno podotknout) vězí v zakrývání radikální prázdnoty reálna skrze přeměny nemožné jouissance na metonymickou touhu, respektive něco zakázaného, a proto možného. A proto i ideologie sice ve své nevědomé dimenzi stojí na fixaci smyslu prostřednictvím reálna, avšak sama stojí na jeho zneuznání.⁹⁸ Právě proto, že jouissance takto potajmu získávaná, je nevědomá, neuznaná: žádná transgrese ani fixace na brutální kontingenci rozhodování vládnoucí moci není prožívána jako taková, ale je vždy zakrývána právě smyslem. Tedy i zjevné porušování oficiálních zákonů je subjektivně chápáno jako jednání sledující vyšší princip, dlouhodobý cíl atd. A i v případě nějakého rebelanta překračujícího panující zákon je slast čerpána z předchůdného libidinózního obsazení zákona: rebelující transgrese ztrácí všechno svoje kouzlo, když se Druhý nedívá.

Ideologie bude tedy subjektu poskytovat fantazma smyslu proti nebezpečí nesmyslnosti jouissance i negativitě antagonismu. Můžeme uzavřít tuto podkapitolu opět citátem, jenž zároveň shrnuje i zároveň naznačuje naše další téma: „Dialektika Zákona a jeho transgrese netkví jen ve faktu, že Zákon sám vyvolává svou vlastní transgresi, že generuje touhu po vlastním porušení; naše poslušnost Zákonu není ‚přirozená‘, spontánní, ale vždy již zprostředkovaná touhou (její represí) po transgresi. Když posloucháme Zákon, děláme to jako součást naší zoufalé strategie bojovat proti naší touze po jeho transgresi...“⁹⁹ Subjekt chycený v nevědomé touze po transgresi však na druhé straně zákazu nikdy nenajde to, co čekal: příslib plnosti se zvrací ve svůj opak a radikální prázdnota jeho „reálné“ jouissance ho

⁹⁸ Proto například, když dojde k odhalení praktik transgrese ze strany vládnoucí moci (v čemž se zrcadlí její obscénní arbitrární moc, jež v posledku stojí na sobě samé o může tak porušovat vlastní zákony), dochází k oslabení ideologické síly této moci: „Obscénní nepsaná pravidla udržují moc, dokud zůstávají ve stínu; v okamžiku, kdy jsou veřejně rozpoznána, ocitá se struktura Moci ve zmatku.“ (ŽIŽEK, Slavoj. *The plague of fantasies*. London: Verso, 2008. s. 73. In: DEAN, Jodi. *Slast a politika: Žižkova politická teorie*. Praha: Filosofia, 2014. s. 56)

⁹⁹ ŽIŽEK, Slavoj. *The parallax view*. c. d., s. 90.

okamžitě vrací nazpátek jistotě zákona, který slouží jako součást „zoufalé strategie“ symbolična zakrýt spolu s imaginárnem konstitutivní chybění identity subjektu.

5.2 IDEOLGIE JAKO SYMBOLICKÁ OBRANA

V této kapitole se zaměříme na vztah ideologie a lidského subjektu, který je opět pro plné pochopení příslušných politických teorií Žižka a Laclaua třeba nazírat prizmatem lacanovské psychoanalýzy. Hlavním cílem pak bude ukázat ideologii jako symbolickou instanci, která stejně jako symbolično par excellence, jímž je Druhý, stojí na vytěsňování traumatického reálna.

Toto reálno jsme si v minulých kapitolách konceptualizovaly různými způsoby, především však jako laclauovský „antagonismus“, nepřekročitelnou konstitutivní blokaci každé struktury toužící po úplném uzavření do pevné totality. Tato radikální neuzavřenost diskurzu, jemuž stejně jako Druhému vždy chybí jeho zároveň nutný konstitutivní princip, a proto je nucen do stále nových metonymických identifikací s hegemonním signifikantem, nalezne svoje symetrické doplnění v lacanovské teorii subjektu, který bude identicky pojímán jako subjekt chybění. Subjektem psychoanalýzy je totiž rozštěpený subjekt („sujet clivé“), subjekt rozštěpený účinkem signifikantu, přičemž je hned na úvod nutno podotknout, že budeme mít co dočinění s rozštěpeností vzhledem k touze, jež zde jako u Druhého bude vždy chybět. Tento postulát nesmíme ztratit ze zřetele: ačkoliv budeme mluvit o ideologii jako instanci symbolického odcizení subjektu, toto odcizení nikdy nebude úplné, protože každé symbolično je samo rozštěpeno chyběním. Ačkoliv subjekt hledá v symboličnu, resp. ideologii, pevnou identitu, struktura diskurzu (Druhého, ideologie, významu...) je sama vždy již rozštěpená působením reálna, resp. jejího zbytku v podobě touhy, a ideologie tak nikdy neposkytne definitivní útočiště. Ba co více, díky tomuto aspektu bude možné pojmout ideologii nejen jako záležitost strukturálně nutnou, ale paradoxně jako zprostředkovatele svobody subjektu. Symbolická struktura bude tedy nejen místem nutného odcizení subjektu, ale jakožto jediný „materiál“ jeho realizace ve světě i tím jediným, co mu propůjčí hlas a co mu umožní skrze proměnu struktury sama sebe volit.

Jinými slovy, k odcizování se v symboličnu ze strany subjektu může docházet jen proto, že subjekt je esenciálně prázdný. Ideologie z úhlu pohledu odcizení pak nebude spočívat pouze

na symboličnu, ale samozřejmě i na imaginárnu, jehož bytostná funkce je, jak jsme již dříve viděli, zakrývat chybění symbolična, čímž se z imaginárna stává v tomto přístupu instance symboličnu podřízená a s ním strukturálně spjatá. Odcizení je však zároveň nutné, jelikož prázdnota subjektu najde svůj korelát jen v prázdném místě struktury, a proto by bez ní a odcizení v ní neměl žádnou realitu. Oba tyto momenty se tak v následujícím výkladu budou těsně proplétat.

5.3 IDEOLOGIE

Stejně jako přechod od „uzavřené“ struktury („strukturalistické“ pojetí) ke struktuře s chyběním („post-strukturalismus“) se i zde dá přechod od pojetí ideologie jakožto pouhého zcizení k ideologii jako něčemu, co je samo postiženo nekonzistencí a chyběním, ukázat na L. Althusserovi.

Jeho teorie ideologické interpelace zachycovala performativní vytváření subjektu jakožto vždy již odcizené entity, tedy subjektu vždy již odcizeného v určité podobě ideologického státního aparátu (symbolična par excellence) a pouze retroaktivně zneuznávající tento fakt skrze ideologické imaginárno. Althusserova teorie ideologie,¹⁰⁰ inspirovaná nejvíce Lacanovým konceptem „stádia zrcadla“, tak bude konceptualizovat pouze to, co se dá ukázat na vztahu jáského ideálu (Ich-ideal, *idéal du moi*) a ideální já (ideal ego, *moi idéal*, někdy též *je idéal*), tedy způsob, jakým ideologie a symbolično poskytuje individuu symbolickou identitu (jáský ideál) a následně ji zneuznává jako něco substanciálního a prvotního, přičemž využívá fantazmatické opory v imaginárním ideálním já, které zakrývá nekonzistence jáského ideálu, jemuž je podřízeno. Lépe řečeno: ideologie byla vytěsněnou vzorovou identitou, která byla vždy prvotní, a subjekty sekundární efekty ideologického státního aparátu, které formovaly svoje ideální já podle vzoru ideologického jáského ideálu. V Althusserově teorii bylo nutné uzavřít předsymbolické „individuum“ (jak jej nazývá Althusser, aby se jím dále nezabýval); u Althussera jsme vždy-jíž subjekty, naproti tomu v Laclauově a Žižkově pojetí bude symbolično vždy ohrožováno vpádem nesymbolizovatelného reálna (a tedy i čiré subjektivity) a ideologie bude obranou před ním. Althusser byl v tomto ohledu konzistentní právě proto, že jeho uzavřená struktura neustále reprodukovala sama sebe, svůj organizační

¹⁰⁰ Viz zejména klasickou stať: ALTHUSSER, Louis: *Ideology and Ideological State Apparatuses*. In: ALTHUSSER, Louis. *On ideology*. London: Verso, 2008.

princip jí nikdy „nechyběl“ (poslední instance ekonomiky), a proto ani subjekt nikdy nepocíťoval radikální chybění, jestliže se opakovaně „rozpoznával“ v symbolické identifikaci.

Této delimitace k althusserovské koncepci ideologie využívá i S. Žižek, který tvrdí, že to, co chybí „rozpoznávání sama sebe v symbolickém mandátu je to, že je zacíleno na rozřešení blokace plynoucí z radikální nejistoty subjektu co do jeho statusu (co jsem jakožto objekt pro Druhého?).“¹⁰¹ K tomu: „Překotná identifikace je proto druh preventivního úderu, pokus poskytnout předem odpověď na otázku ‚co jsem pro Druhého‘ a tak zmírnit úzkost, která se týká touhy Druhého: *signifikant*, jenž mě reprezentuje v Druhém, řeší patovou situaci toho, *jaký objekt jsem pro Druhého*. Co symbolickou identifikací fakticky předbílám je proto *objet a* ve mně; co do své formální struktury, symbolická identifikace je vždy ‚útěk vpřed‘ od objektu, jímž jsem.“¹⁰²

Jak je možné smířit naše dvě na první pohled protikladná tvrzení, že subjekt je esenciálně prázdný, když se ve výše podaných citátech dočítáme, že symbolická identifikace je útěk před objektem ve mně? I na základě dosavadního seznámení s lacanovskou psychoanalýzou chápeme, že objektem se zde míní *petit a* jakožto objekt touhy. (Již nyní můžeme pro názornost poukázat na to, že *petit a* ani v této části teoretického výkladu neztrácí svůj charakter objektivizované prázdnoty.) Přičemž zásadní bude pochopit, jak je možné, že *petit a* je něco, po čem touží i lidský subjekt i symbolický Druhý jakožto nadosobní instance. Odpověď na tuto otázku nám pak umožní pochopit, proč dislokovaná struktura splývá se subjektem právě v této dislokaci, neuzavřenosti: tedy umožní nám pochopit tezi, která postuluje subjekt a Druhého jako vzájemné překrývání dvou chybění, přičemž právě v tom bude tkvít radikální neuzavřenost každé symbolické identifikace i moment svobody subjektu.

Nejdříve se však podívejme na subjekt samotný z pohledu jeho prázdnoty: uvidíme totiž, že subjekt nebude nic jiného než prázdné místo ve struktuře symbolična. Subjekt je entita podřízená signifikantu a jeho účinky proto budou analogické, jaké jsme pozorovali u Druhého. V analýzách lacanovského subjektu je tento fakt zachycen v popisu nepřekročitelného rozštěpu mezi „subjektem vypovídání“ a „subjektem výpovědi“: signifikační struktura (pouze skrze níž je možná promluva) vždy svojí autonomní logikou proměňuje a odcizuje niternou intencionalitu toužícího subjektu, tedy namísto instrumentu uspokojení jednoduché tužby jedince z masa a kostí uvaluje na slova takového jedince

¹⁰¹ ŽIŽEK, Slavoj. *The Tarrying With the Negative*. c. d., s. 73.

¹⁰² Tamtéž, s. 77.

neosobní strukturu, která vždy odcizuje smysl jeho slov a tím i smysl jeho touhy, což jsme již pochopili v druhé „lacanovské“ kapitole (a nemusíme tedy dodávat, že právě popsany vztah je čistě fantazmatický, neboť odlišovat jakýsi „niterný smysl“ od nadosobního smyslu struktury je zcela chybné). Empirické „já“ se vždy bude lišit od gramatického „já“. Nelze však postupovat tak, že bychom postulovali „původní“ spjatost smyslu a subjektu a až následné pokřivení ze strany jazyka: jazyk sám, jak jsme již viděli, smysl a touhu vytváří. Tento prokluz mezi intimně pocíťovanými tužbami a našimi „skutečnými“ (ve smyslu reality, tedy něčeho, co spadá do kompetence Druhého, jinými slovy to, co se o sobě dozvídáme v převrácené podobě až skrze Druhého) přáními, která se nám bude nutně jevit jako něco cizího a jež v sobě nutně vždy ponese stopu neuspokojivosti, pak u subjektu plodí touhu uchopit tento pokřivující proces samotný. Tedy uchopit signifikační proces ve své podstatě, přičemž již víme, že tento proces je to, co samotnému Druhému chybí: falus, signifikant nevědomé touhy. Od chvíle, kdy subjekt mluví (tedy od chvíle, kdy biologické instinkty vyměnil za sublimované společensky valorizované uspokojování pudu ze strany Druhého), se subjekt štěpí na tyto dva subjekty, přičemž je to tento rozštěp sám, jímž v posledku subjekt je. Jelikož subjekt je v psychoanalýze určován právě svým vztahem k nevědomé touze.

„Tak subjekt uvedený na scénu Lacanovými texty – na jedné úrovni – jako subjekt vypovídání, musí být totiž odkázán na jiný subjekt: ten, který chycen v separaci mezi subjektem vypovídání a výpovědi klade či zavádí sebe sama jako čistý signifikant – nebo co signifikant ‚reprezentuje‘, ‚reprezentaci‘ která tak není referencí.“¹⁰³ (Poslední věta tedy odkazuje k tomu, že čirý signifikant nemá žádnou schopnost referens k realitě). Již v první kapitole bylo řečeno, že „podle Lacana je signifikant falu jako vlastní jméno v tom smyslu, že není zahrnut v množině signifikantů.“ V rovnici falus = čirý signifikant = proces signifikace nacházíme nám již známé tvrzení, že Druhý vytěšňuje chybění procesu, v němž signifikant plodí svůj vlastní signifikát. Zde vidíme ono překrývání dvou chybění, chybění Druhého a subjektu, jelikož oběma chybí signifikát. Či lépe řečeno proces jeho tvorby, přičemž my již víme, že onen chybějící a zároveň konstitutivní proces signifikace (jenž tedy splývá s nevědomou touhou jako pozůstatkem reálna) neznačí nic jiného, než metaforu.

Můžeme tak navázat i na naše poznatky z třetí kapitoly a pochopit, proč bude E. Laclau moci koncipovat bytostné sepjetí struktury a subjektu a produkci nových metaforických hegemonických operací za pole subjektivní dialektiky odcizení a svobody.

¹⁰³ NANCY, Jean-Luc a Philippe LACQUE-LABARTH. *The Title of the Letter*. c. d., s. 70.

V našem rozboru metafory z druhé kapitoly jsme schválně upustili od Lacanova vlastního příkladu metafory, který musíme zmínit nyní, jelikož v něm pochopíme zjevné konsekvence pro subjekt. V *Écrits* Lacan uvádí jako příklad metafory verš pocházející z básně V. Huga *Booz endormi*, v níž je postava vlastním jménem Booz metaforicky nahrazena snopem obilí.¹⁰⁴ Z našeho výkladu o metafoře již víme, že tato označuje substituci jednoho signifikantu za druhý, přičemž onen signifikant, jenž je nahrazen, zůstává svým významem přítomen v druhém, nadále již pouze v tomto viditelném signifikantu. Ve schematismu diagramu tak lze snadno dosadit za vrchní (substituující) signifikant „snop“ a za dolní (substituovaný) „Booz“: $\frac{\text{Snop}}{\text{Booz}}$, a náležitě s tím doplnit celý diagram metafory.¹⁰⁵

Zde již nahlížíme proces, pomocí něž bude subjekt nacházet *nějaký* (přičemž jeho „nějaký“ charakter nebude tkvět pouze v tom, že nebude existovat „esencialistické“ spojení mezi jím a subjektem, ale zároveň a spojitě i v tom, že každý signifikant nebude „tím pravým“) signifikant v baterii signifikantů (Druhém), s nímž se bude identifikovat výměnou za symbolickou identitu a skrze tuto identifikaci vždy reprodukovat své vlastní chybění. Protože jsme již viděli, že s odkazem na „prvotní“ otcovskou metaforu je vlastní jméno, stejně jako „touha matky“ (tedy reálná jouissance), vždy již překryto jiným signifikantem. A právě v tento okamžik vzniká rozštěp mezi subjektem vypovídání a výpovědi i nevědomá touha obsáhnout proces signifikace, tedy splynout s procesem metafory, který subjekt přivádí na scénu.

Musíme mít na paměti, že Booz je příkladem vlastního jména. Jestliže tedy subjekt nikdy nenachází v nadosobním symbolickém Druhém svoji jouissance, nenalézá zde identicky ani jedinečný smysl vlastního jména, jelikož to je jako Boozův signifikant překryto jiným signifikantem a jeho smysl je tak potlačen a již „nikdy nevyvstane osobně, může se udát pouze paradoxní návrat potlačeného skrze potlačení samo, jmenovitě ve figuře, která jej nahrazuje. Potlačení je ‚nesmysl‘ a přesto je to, co autorizuje smysl...“¹⁰⁶ Vytěsněná touha i smysl vlastního jména jsou korelativní. Jejich dostižení při jejich metonymickém útěku by znamenalo koincidenci subjektu a značící struktury, tedy svým způsobem by šlo o návrat k předsymbolické mateřské dyádě. (Avšak pouze za tu cenu, že by byl zrušen rozštěp mezi jazykem a věcmi a subjekt by upadl do psychózy, která je Lacanem (mj.) definována tím, že psychotik prožívá slova jako materiální věci.)

¹⁰⁴ PECHAR, Jiří. *Lacan a Freud*. c. d., s. 42 – 43, zejm. pozn. 18.

¹⁰⁵ Viz FINK, Bruce. *Lacan to the Letter*. c. d., s. 101.

¹⁰⁶ NANCY, Jean-Luc a Philippe LACQUE-LABARTH. *The Title of the Letter*. c. d., s. 75.

Zásadnější však je, že subjekt tento „svůj smysl“ musí vždy hledat v Druhém, protože pouze v něm se subjekt vytváří. Jestliže již víme, že Druhému chybí proces signifikace a tudíž i metafory, přičemž metaforou dochází k potlačení vlastního jména i vzniku subjektu, tak je nutné vyvodit, že subjekt splývá s chyběním ve struktuře Druhého. Dále také víme, že existence Druhého je podmíněna právě tím, co mu chybí – z toho se dá vyvodit nejen, zjednodušeně řečeno, „konstruktivistický“ moment lacanovské teorie, protože vnější realita je udržována subjektem, ale především to, že je to subjektivní touha, která udržuje existenci Druhého. Ovšem touha symbolická, tedy vždy unikající v metonymickém prokluzu označujícího řetězce. A proto splývá chybění Druhého s chyběním subjektu, vzájemně se tedy překrývají, jelikož oba trpí účinkem logiky signifikantu.

Klasickými slovy J. Lacana lze proto říct: „Touha člověka je touha Druhého.“ Pro marxistické studium ideologie by však bylo příliš snadné z toho vyvodit, že subjekty (v althusserovském smyslu) vždy touží to, co symbolický Druhý (resp. držitel symbolické moci apod.) a tito jsou jen převodovými pákami jeho přání. Toto zjednodušené řešení je nemožné proto, jak jsme viděli, že Druhý sám „neví, co chce“, protože kdyby bylo možné tento objekt jeho touhy definitivně najít, přestal by Druhý sám existovat. To, co Druhému chybí, je samozřejmě *petit a*, po kterém touží i subjekt. Subjekt a Druhý se tedy překrývají na ne-místě objektu *petit a*.¹⁰⁷ *Petit a* však nemá pozitivní bytí, je pouze prázdnotou vyplňovanou fantazmatem: z toho se dá vyvodit pouze to, že každý symbolický systém, společenská totalita i historický blok (či jakkoliv Druhého nazveme) stojí na imaginární produkci svého signifikátu. A tedy, že pouze produkce imaginárních fantazmatických reprezentací dává konzistenci společenské realitě, což také znamená, že každá symbolická realita je ve své aktuální podobě závislá na vztahu subjektu k jeho touze. A ta se do symbolična *propisuje* pouze skrze jistý privilegovaný signifikant, který překrývá jeho touhu i jeho vlastní jméno a jakožto signifikant se „rozpouští“ v celku vztahů struktury. Onen signifikant není nic jiného než falus, resp. jeho substitut, hegemonický signifikant. Jestliže „hegemon“ prochází, skrze vztah v rámci znakové totality, napříč každým signifikantem, znamená to, že celé symbolično je určitým způsobem „ohýbáno“, tvarováno tímto signifikantem, který však svoji moc čerpá

¹⁰⁷ Tento fakt má logické důsledky i ve vlastní klinické praxi, protože pouze díky tomuto „vyprázdnění“ touhy Druhého (zosobněné ve formativních letech subjektu osobou matky) může dojít k náležité separaci dítěte od oné mateřské dyády a tím i k vyhnutí se psychotickému osudu. Psychotik totiž nemá fungující symbolický registr, a to právě proto, že zavrhl otcovský zákaz a nedokázal se dostatečně separovat od touhy matky. Což neznamena nic jiného, než že jeho Druhý není skutečně zvnitřněn a jazyk (a tím i význam) nepracují správně. (Viz např. FINK, Bruce. *A Clinical Introduction to Lacanian Psychoanalysis* c. d., s. 120.)

pouze z fantazmatického libidinózního obsazení, což se rovná tvrzení, že struktura symbolična je vždy utvářena subjektivní touhou.

Touha je však stejně jako vlastní jméno subjektu překryta, nepromlouvá přímo, ale právě pouze skrze signifikant. Spojíme-li toto vše dohromady, dojdeme k závěru, že subjektivní touha promlouvá pouze skrze symbolickou strukturu. Zároveň však touha i vlastní jméno jsou ve své radikální „reálné“ dimenzi pro symbolično vytěsněné, chybějící a nerepresentovatelné. Tudíž subjekt a jeho touha se v symboličnu projevují pouze nepřímě. A v klasické psychoanalytické tradici máme pro popis tohoto fenoménu, kdy subjekt promlouvá skrze vnější manifestace, které se mu (a symboličnu) zdají jako nesmyslné, název symptom.

Již nyní se proto co nejstručněji podívejme na tento koncept, na který navážeme závěrem této kapitoly. Symptom není totiž nic jiného než metafora.¹⁰⁸ Což pro nás není překvapení, protože již chápeme, že „v symptomu se něco prezentuje na místě (subjektu) nevědomí, nějaká věc (reprezentovaná zda jako S1, nějaký izolovaný signifikant, jenž dominuje subjektu, ať v skrytu za tik ve tváři, arachnofobii, kulhání, nebo co máte vy) se prezentuje namísto subjektu: $\frac{S1}{\$}$ “.¹⁰⁹ Subjekt tak bude v „realitě“ reprezentován pouze signifikantem, zpoza něhož může promlouvat pouze něčím, co Druhému uniká, tedy nesmyslnosti, chyby apod. Co Druhému uniká je i to, co mu chybí, stejně jako reálně, které se podle jiné nám již známé lacanovské tradice taktéž projevuje jen skrze chyby symbolična, meze symbolizace samotné. Pro Laclauovu politickou teorii pak bude důležité to, že subjekt je vlastně vždy vytěšňován ze symbolična, ale je v posledku něčím, co se projevuje podobou celé struktury.

I díky tomuto popisu symptomu vidíme, že subjekt existuje pouze skrze signifikant, který jej zakrývá. Zároveň se však význam signifikantu nachází pouze v „trezoru signifikantů“, Druhém, protože jen zde a díky němu vzniká v subjektu iluze signifikátu. Neznamená to nic jiného, než již mnohokrát opakované konstatování, že význam své touhy hledá subjekt tam, na jehož místě přišel o předsymbolickou slast a výměnou získal příslib naplnění touhy. Jinými slovy, signifikant a tím i Druhý v sobě permanentně nese iluzi naplnění, nalezení definitivní odpovědi na (hysterické) tázání subjektu po tom, co je jeho touha. Druhý však prostředek, jak smířit subjekt s jeho touhou, nikdy nemůže mít, protože tím by se stal vlastníkem samotného procesu signifikace, jenž mu, jak jsme již viděli, chybí. Chybění smyslu signifikátu se tak

¹⁰⁸ Primárně viz LACAN, Jacques. *Écrits*. c. d., esej „L'instance de la lettre dans l'inconscient ou la raison depuis Freud.“

¹⁰⁹ FINK, Bruce. *Lacan to the Letter*. c. d., s. 104.

reprodukuje v radikální nejistotě a neadekvaci samotné touhy Druhého. A proto subjekt sám bude v neustále nejistotě stran toho, co po něm Druhý chce a co má sám chtít proto, aby dosáhl touhy Druhého. A tato nejistota se bude proměňovat v úzkost v tom okamžiku, kdy je subjekt konfrontován s nesnesitelným afektem, že jakožto objekt *petit a* Druhého, který jej nemá, se subjekt sám nemá: prázdnota *petit a* proto bude, jak jsme viděli u S. Žižka, hnát subjekt k další identifikaci s dalším uchopitelným signifikantem.

Již jsme pochopili, jakým způsobem dochází ke zvratu plnosti v prázdnotu u „prázdného signifikantu“ v teorii E. Laclaua: objekt *petit a* stejně jako hegemon produkuje svoji vlastní prázdnotu. Příslib plnosti se v ideologické identifikaci s hegemonním signifikantem převrací v úzkostnou prázdnotu ve chvíli, kdy se v honbě za plností (laclauovými slovy stále širší artikulací nových identit do ekvivalenčního řetězce) narazí na strukturální nemožnost obsáhnutí celé struktury, čímž se příslib vytrácí a přichází pocit „deficitního bytí“. Toto nebezpečí a vždy v nevědomí zasutá nejistota z neobsáhnutí *celku* struktury však samozřejmě neznačí, že by ideologie ve svém vědomém životě nebyla schopná dělat si nárok na vysvětlení všech v realitě existujících jevů, identit atd., ale celek struktury vždy uniká, protože to, co chybí, je sama strukturálnost struktury (nám známé reálno, čistý signifikant, antagonismus atd.).

Subjekt je proto neustále chycen v dialektickém pohybu, který jej žene do identifikace s ideologickou interpelací, která je ovšem účinná pouze za předpokladu, že, ztělesňující *petit a*, reprezentuje dostatečně prázdný povrch, na nějž se může vepsat fantazma subjektu očekávající příchod budoucí plnosti.¹¹⁰ Tato již v třetí kapitole popsaná tautologičnost a auto-reference ideologického signifikantu se pak lehce v subjektu zvrací v úzkostlivou nejistotu, protože ho konfrontuje s bezobsažností ideologické výzvy, touhou Druhého, a tím i s radikální nejistotou jeho identity. Dislokace struktury splývá s rozštěpem subjektu.

Jak jsme již viděli, subjekt však zároveň tuto nejistotu řeší, slovy S. Žižka, „překotnou identifikací“, tedy opětovnou identifikací s určitým signifikantem v symboličnu a tím i s ideální rolí, kterou subjekt musí sehrávat, aby dostal své identifikaci a mohl být v pohledu Druhého objektem jeho touhy. Tím se vracíme k té pasáži naší kapitoly, kde jsme již zmínili stručně jednu z takových forem, totiž například identifikaci s jáským ideálem.

¹¹⁰ ŽIŽEK, Slavoj. *The Tarrying With the Negative*. c. d., s. 78.

Důležitější je ovšem zmínit, že symbolično samo, ve své podstatě, můžeme pojímat jako prostředek distance od reálna a tím od radikální úzkosti subjektu. Jak již víme, symbolický zákon přeměňuje nemožnost v zakázanou možnost, jinými nám bližšími slovy přeměňuje prázdnotu v příslib plnosti, a to vše právě skrze svoji strukturu signifikantu. Symbolično a ideologie nás tedy mohou distancovat od přílišné blízkosti k naší vlastní nevědomé touze, tedy oddalovat moment, kdy se vznešenost „reálné“ Věci převrací v její hrozivou odpudivost. Symbolično vlastně tím, že oddaluje příchod plnosti, nejen vytváří ji samu, ale umožňuje nám i distancovat se od sebe samých, od objektu *petit a* v nás. Jedním z široce a napříč teoretickými a politickými rodinami používaným definičním znakům ideologie patří samozřejmě to, že dává jedincům mentální mapu a hierarchii významů, které jim „pomáhají“ chápat svět kolem sebe. Jestliže post-moderní intervence pomohla ukázat, že žádný objektivní řád nahlížení světa neexistuje, tak z J. Lacana vycházející politická teorie pomáhá ukazovat samotné podmínky vyrůstání *jakéhokoliv* ideologického významu poukazem k tomu, že symbolično (a touha) není než obranou proti nesmyslnému reálnu.

Čímž se opět dostáváme na počátek této sekce a můžeme, opět slovy S. Žižka, pochopit přechod od strukturalistického k post-strukturalistickému pojetí ideologie a dvojakou roli subjektu v jejím fungování: „O co jde v těchto paradoxech je to, co nazýváme ‚subjektivací‘ (rozpoznávání se v interpelaci, osvojování si uvaleného symbolického mandátu) jako druh obrany proti propasti, mezeře, kterou ‚je‘ subjekt.“¹¹¹ Althusserovská uzavřená struktura je „pokus vyléčit samotnou ránu subjektivity.“¹¹²

Tutu dialektiku mezi symboličnem a propastí subjektu ovšem rozebral i E. Laclau, který ukazuje nutné sepjetí mezi strukturou a subjektem: „Jestliže je subjekt, jak jsme viděli, metaforou chybějící plnosti, tak to znamená, že konkrétní obsah jeho forem identifikace bude fungovat jako samotná reprezentace plnosti, vší možné plnosti. Ale to znamená, že jakmile mýtus – nebo, což vyjde nastejno, formy identifikace dávající subjektu jeho jedinou možnou diskurzivní přítomnost – získal jistý společenský souhlas, tak bude používán jako zpřevrácená forma reprezentace všech možných druhů strukturální dislokace.“¹¹³

Po veškerém našem dosavadním výkladu tak můžeme říct, že subjekt není nic jiného než forma rozvrhu, uspořádání, aktuální dislokované symbolické struktury. Subjekt sice tkví v prázdném místě dislokace struktury, a proto se dá z jednoho úhlu pohledu říci, že „musíme

¹¹¹ ŽIŽEK, Slavoj. *The Tarrying With the Negative*. c. d., s. 171.

¹¹² Tamtéž.

¹¹³ LACLAU, Ernesto. *New reflections on the revolution of our time*. c. d., s. 63.

analyzovat vyrůstání subjektu jako výsledku kolapsu objektivit,¹¹⁴ ale z druhé strany musíme okamžitě dodat, že objektivita (diskurzivní realita Druhého) sama není nic jiného než výsledek činnosti subjektu. Totiž jeho *touhy* po dosažení smyslu za signifikantem (jinými slovy stát se objektem pro Druhého a dojít smyslu svého vlastního jména) což ho vedlo k „překotné identifikaci“ s tím jediným, co mu dává přítomnost v poli objektivit – signifikantem. Jestliže je tu pak určitý privilegovaný signifikant, který jediný utváří smysl skrze tvorbu systémovosti struktury tím, že spojuje označující řetězec s touhou, poté nelze v rámci (kladme velký důraz na následující uvozovky) „lacanovské politické teorie“ nedojít k závěru, že subjekt splývá s procesem *stále nových* identifikací s hegemonickým „master-signifier“. Ten jakožto místo akumulace touhy po plnosti i místo tvorby imaginární signifikátu váže produkci společenského imaginárního, které je díky své roli místa artikulace ekvivalenčního řetězce koextenzivní s místem významu a tím diskurzivně utvářené objektivit. Subjekt je však právě jen oním gestem detašování od staré a vyvstávání nové struktury, tedy pouze procesem identifikace, nikoliv přímo jejím důsledkem, jelikož „mimo subjekt, v tomto radikálním smyslu, existují pouze *subjektové pozice* v obecném poli objektivit.“¹¹⁵ Subjekt, jak jsme viděli, ve svém jedinečném „smyslu“ totiž spadá do oblasti toho, co Druhému chybí, tedy do reálna a tím do „ne-smyslu“. Proto nemůže být ve své radikální nereprezentovatelnosti samotným výsledkem tvorby objektivit, ale pouze tímto procesem. Poté, co bytí pro sebe přejde do ideologické strnulosti vládnoucího hegemonního signifikantu, stává se bytím v sobě subjektivních pozic, jež vždy realizují pouze jednu z možných identifikací radikálního subjektu, který skrze svoji vlastní nicotu (splývající s negativitou antagonismu) v budoucnu kontingentně vytvoří nové formy identifikace, mýtů, a tím i novou objektivitu. Tato represe jiných možných subjektivních pozic tkví v kontingenci dislokované struktury samé, která je ve svém aktuálním symbolickém rozvrhu nucena procházet sférou radikálně bezobsažné subjektivit, z jejíž negativity nelze dedukovat žádná historická, vědecká, marxistická, hegelovská či obecně esencialistická *a priori*, a proto nelze ani říci, že by aktuální forma subjektivních pozic byla jediná správná či dokonce smysluplná, jelikož smysl politických identit se vždy utváří až jejich artikulací do ekvivalenčního řetězce, který samozřejmě nestojí než na imaginárním propojení subjektivní touhy a signifikantu.

„Svoboda získaná ve vztahu ke svobodě je proto zpočátku traumatická: jsem *odsouzen* ke svobodě, ne protože bych neměl žádnou strukturální identitu, jako tvrdili existencialisté, ale

¹¹⁴ Tamtéž, s. 61.

¹¹⁵ Tamtéž.

protože mám *neúspěšnou* strukturální identitu. To znamená, že subjekt je částečně sebeurčován. Avšak s tím, jak toto sebeurčení není výrazem toho, co subjekt *již* je, ale namísto toho výsledkem jeho chybění bytí, sebeurčení může postupovat pouze skrze proces *identifikace*.¹¹⁶ Kdyby Druhý nebyl rozštěpen do té míry, jako subjekt chyběním „reálného“ bytí, nebyla by ani možná ideologie, která poskytuje materiál promlouvání subjektu. Nejen, že bez symbolična/ ideologie neexistuje žádná objektivita, ale bez této zcizující objektivy by ani nebylo subjektu, který vložil svoji svobodu do víry v příchod budoucí plnosti, kterážto víra se materializovala v té a té struktuře. Subjekt a jeho svoboda tak splývají s aktuální strukturou jen do té míry, že jsou důkazem jeho včerejší svobody, a ačkoliv subjekt je i v aktuální struktuře stále *přítomen*, je tomu jen skrze symptom: chyby ve struktuře, trauma, reálno, které již *očekávají* budoucí identifikaci.

V této dialektice „structure“ a „agency“ tak ideologie hraje roli prostředníka, který skrze imaginárno konstruuje objektivitu. Oproti marxistické i strukturalistické vizi tak ideologie není pouze nadstavbovou instancí, ale konstitutivní princip společnosti. Politika a ideologie poskytují ontologický základ společenské reality.

Společenská realita se proto nikdy neobejde bez momentu radikální a kontingentního rozhodnutí, které, protože vychází z reakce na negativitu bez jakékoliv symbolické charakteristiky, nemůže být nikdy zcela ukotveno v předešlé struktuře. Apriorní vyvozování jedné historické formace z druhé v rámci jakékoliv teleologie by znamenalo vytěsnění subjektu a otevřenosti struktury. Již jsme viděli, že subjekt a struktura (Druhý) se překrývají v bodě chybění: tam, kde struktura naráží na blokaci, reálno, které jí brání se uzavřít, i tam, kde vězí jádro subjektu, jeho *petit a*, nacházíme nutnost identifikace. Identifikace však splývá s aktem *rozhodnutí*, který signifikant bude předeterminovat strukturu na úkor ostatních.

Toto rozhodnutí bude navíc nezbytné pro samotnou existenci struktury, poněvadž bude řešit její blokaci: stejně jako Druhý stojí na touze, stejně tak uzavřená struktura (po níž touží každý symbolický systém, vydávající se vždy za univerzum) stojí na kontingentním rozhodnutí, které není z definice vyvoditelné ze symbolična, protože vězí v identifikaci s jistým předmětem touhy. Avšak bez tohoto rozhodnutí by se právě neudržovala při životě touha sama, čímž by se rozpadla i celá dosavadní struktura.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 44.

Klasické strukturalistické hledisko je tak – zvláště v díle E. Laclaua – takřka zcela opuštěno, poněvadž subjekt není pouze sekundární výsledek struktury a kontingence není redukovatelný moment dějinného procesu, ale jeho podmínka. Je sice pravda, že subjekt je prázdným místem struktury a nachází se tedy logicky limitován podobou aktuální vládnoucí struktury, která jej vymezuje, avšak radikální rozhodnutí jí v posledku nemůže být nikdy předurčeno. Rozhodnutí a struktura jsou neoddělitelné entity, přičemž, „ontologicky řečeno, rozhodnutí má charakter základu, jenž je stejně primární jako struktura, na níž je založeno, protože jím není determinováno,“¹¹⁷ z čehož vyplývá, že subjekt ve své radikální neodvoditelnosti z materiálnosti reality tuto realitu spoluzakládá. Přičemž jsme viděli, že toho docílujeme pouze skrze to, co lze bez obav nazvat ideologií, která se tak zbavuje pejorativní nálepky a můžeme ji proto chápat jako nezbytný rys fungování onoho nemožného objektu, jímž je společnost.

„Post-marxistický“ přístup však neobrací známou poučku klasického marxismu, dle níž „společenské vědomí musíme vysvětlovat ze společenského bytí a nikoliv naopak.“ Ani ne tak kvůli tomu, že, jak jsme viděli, subjekt nikdy nevolí své rozhodnutí z ničeho (nicota, negativita reálna je pouze zprostředkující moment kontingence, nikoliv samotný „základ“ rozhodnutí, tím je vždy aktuální vládnoucí struktura) a tedy je vždy v určité míře limitován zděděnou strukturou. Ale spíše proto, že i kdybychom snad mohli převrátit onu formuli v její opak, nesměli bychom číst „společenské vědomí“, ale spíše „společenské nevědomí“. Psychoanalýza se tak může ukázat jako užitečný nástroj politické teorie, na což chtěla poukázat i tato práce.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 30.

6. ZÁVĚR

Cílem této práce bylo demonstrovat esenciální spojení mezi laclauovskou diskurzivní teorií a základními koncepty lacanovské psychoanalýzy. Motivací pro tento úkol bylo skrze postupnou rekonstrukci jádrových konceptů obsažených v díle E. Laclaua poukázat na souhlasnost s primárními souřadnicemi myšlení J. Lacana. Tato souhlasnost se nám měla ukázat napříč hlavním korpusem Laclauova díla – od *Hegemonie a socialistické strategie* až po *On Populist Reason* – a především nám ukázat, že redukování lacanovské psychoanalýzy na pouhý jeden ze zdrojů intelektuální inspirace nebo na pouhou metaforu lingvistického či post-strukturalistického přístupu přivádí teorii diskurzu vypracovanou v díle E. Laclaua do rozpaků před sebou samou, jelikož více než mnohé případy teoretických definic a terminologie, jakož i jejich celková organizace, podle našeho názoru jasně dosvědčují symetrii obou přístupů a zároveň nekompatibilitu s eventuální úplnou absencí psychoanalytického myšlení. Tento psychoanalytický moment v Laclauově díle navíc v průběhu času nabýval na intenzitě.

K prokázání tohoto tvrzení jsme práci započali vysledováním společných myšlenkových kořenů obou myslitelů, které spadají do post-strukturalistické tradice. Na intelektuálním procesu otevírání uzavřené struktury klasického strukturalismu jsme byli svědky zrodu myšlenky *chybění* struktury jako ontologické kategorie, která se neredukovatelně váže na každý systém struktury, pojímané jak lingvisticky, tak v posledku psychologicky či sociopoliticky a ideologicky. Toto chybění struktury znemožňující její uzavření do sobě plně transparentní a inteligibilní totality - dané povahou znakového systému, v němž smysl vzniká pouze neukončitelným procesem odkazování jednoho znaku na druhý – je nejen zdrojem nevědomí na rovině individuální psychologie lidského subjektu, ale také zdrojem neuzavřenosti politických společenství a kontingence jakéhokoliv společenského řádu. Již na této první úrovni jsme pozorovali, že strukturalita struktury není tímto chyběním definitivně znemožněna, ale že struktura v rámci post-strukturalismu toto chybění určitým způsobem předpokládá pro své fungování, jelikož s opuštěním vnitřně kontradiktorní myšlenky centra struktury (jež by bylo ve svém smyslu vyvázáno z diferenční hry znaků) přichází nutnost ustavovat tuto již decentralizovanou strukturu diferencí k jí opoziční hodnotě, jíž nemůže být nic jiného než kategorie *nesmyslu*, negativity stojící v diferenci k pozitivnímu řádu, který v lidské realitě zprostředkovává jediné struktura. Tím se nám dostala do analýzy myšlenka

konstitutivní negativity, destabilizující každou pozitivitu, avšak ji zároveň ustavující: myšlenka reálna u J. Lacana a antagonismu u E. Laclaua.

Tímto přechodem jsme se dostali k další kapitole této práce, která nejen pro dostatečnou plynulost výkladu, ale také pro jasnější demonstraci svého hlavního cíle vyšla z předpokladu nutnosti samostatně analyzovat hlavní obrysy lacanovského pojmu reálna, které nejen časově dobou svého vzniku, ale i reálně historicky předcházela a ovlivnila uchopení antagonismu u E. Laclaua. Reálno, které je, jak již řečeno, kategorií konstitutivní, je zároveň s tím v psychoanalytické teorii kategorií traumatickou a subjekt zneklidňující: jeho přítomnost je z nitra psychické ekonomie subjektu i z nitra struktury obecně vytěšňována. Reálno v tomto aspektu splývá s nevědomou touhou, kterou však Lacan v kontextu reálna nazývá *jouissance*. Bude to až zavržení, radikální exkluze reálna, která nejen umožní křehké fungování struktury, ale také vždy existující možnost jejího rekonstituování a také vznik symbolické touhy. Reálno i antagonismus jsou z tohoto úhlu pohledu nejen podmínkou, ale zároveň i produktem struktury samotné. Právě skrze zavržení reálna vzniká prostor pro touhu, která, reprezentována objektem *petit a*, bude udržovat v chodu budovu symbolična a tím ovšem též umožňovat hegemonický a politický moment u E. Laclaua.

V následující kapitole jsme již přešli k syntéze lacanovsky orientovaných psychoanalytických konceptů s performativitou řeči a diskurzu, přičemž tato syntéza se nám již začala jevit jako bytostně politická a ideologická. Bude to tedy skrze znak a pojmenování, diskurzivní akt, jímž dojde k onomu vylučování radikální jinakosti, reálna, zároveň s vytyčením hranic společenské positivity. Politický řád jakožto symbolická konstrukce bude koextenzivní s hranicemi diskurzu jakožto znakového systému, a to s tím nezbytným (nezbytným v orbitu lacanovské psychoanalýzy) důsledkem, jímž je dialektika signifikantu. Signifikant je svojí logikou nejen původcem nonkoincidence lidské reality se sebou samou, již je do světa uvedeno reálno v podobě nemožné a hledané *jouissance*, ale také neustále odkládání symbolické touhy, která cirkuluje právě v systému signifikantů. Je-li touha v podobě *petit a* definována objektivizovanou prázdnotou, která pudí touhu subjektu a zároveň ji neustále přesunuje na další objekt (právě proto, že se vzpírá substancializaci), chápeme, proč laclauovská teorie může operovat s pojmem prázdného signifikantu, který již plně inauguruje pojem hegemonie jakožto ideologického a politického boje. Prázdný signifikant může vázat libidinózní obsazení, jakož i politicko-ideologické inklinace, díky tomu, že svým dostatečně vyprázdněným charakterem váže příslib ztracené plnosti *jouissance*, kterou stvořila samotná logika signifikantu. Prázdný signifikant poskytující

dostatečně prázdný povrch pro vepsání touhy jednotlivých politických aktérů je místem odcizení této touhy v partikulárním hegemonním signifikantu, jenž ztělesňuje touhu těchto aktérů, kteří se skrze něj artikulují do ekvivalenčního řetězce. Jedině skrze tento prázdný signifikant, reprezentující příslib plnosti touhy, resp. plnosti politického společenství, může politický hegemon dojít své privilegované pozice určovatele kontur politického řádu a jeho pozice reprezentanta onoho ekvivalenčního řetězce, neboli se stát místem, jímž se struktura stává reprezentovatelná jako nestabilní celek. Proces opětovného vyprazdňování této hegemonní pozice pak má symetricky za následek rozpad dosavadní podoby pozitivního řádu a radikální možnosti pro diskurzivní a zásadně kontingentní reartikulaci společenských jednotek do nové politické struktury.

V poslední kapitole vlastní analýzy jsme zapojily do výkladu i některé relevantní výsledky z teorie S. Žižky, díky čemuž jsme mohli nakonec načrtnout syntézu lacanovské psychoanalýzy a diskurzivní teorie s poukazem na koncept ideologie v kontextu post-strukturalisticky orientovaného politického myšlení, vytvářející tak určitou kritickou teorii ideologie. Ideologie se v tomto pojetí jeví, spolu s političnem, jako ontologická kategorie, zdvojující příslib plnosti smyslu a touhy příslibem plnosti politického společenství a ve svém fungování bytostně spjatá s reálnem. A to jednak tím, že ideologické vylučování cizího je koextenzivní s procesem antagonistického vymezování hranic symbolična exkluzí reálna, ale také tím, že ideologie slouží jako symbolická obrana před tímto reálnem. Symbolično i ideologie jsou reakcí ohrožené subjektivity před radikální nesmyslností a kontingencí subjektivitě vlastní a jako takové jsou charakterizovány funkcí zneuznání vlastních podmínek existence, které stojí právě na reálnu. Proto, že je subjekt pojmán jako prázdné místo struktury a jako entita, která, naprosto symetricky k touze jako takové, nikdy nekoinciduje s žádným z prvků pozitivního řádu, můžeme dojít k tvrzení, že ideologie je zároveň útekem před radikální negativitou subjektivity i zároveň jediným prostředkem, jímž může tato subjektivita promlouvat. Ideologie se tak jeví jako základní ontologická kategorie, činná v každodenním životě identit individuálních subjektů i společenských a politických kolektivit.

Práce tak podle našeho názoru prokázala, že přístupy k dílu E. Laclaua a ty jeho interpretace, které systematicky opomíjejí podstatný vliv myšlení J. Lacana na toto dílo nejsou intelektuálně plně legitimní. Mimo rámec a možnosti této práce by se dala navíc vést diskuze, zda nemá toto opomíjení i dopady ve sféře praktické politiky, z níž se spolu s Lacanem vytrácí moment radikálního antagonismu, jako jsme byli v úvodu krátce svědky u A. Norval, či jistého typu neredukovatelné iracionality či řečeno se samotným Laclauem

otázka libidinózních obsazení v politice. A tím se vytrácí i schopnost jistého typu levice začít skutečně budovat novou levicovou hegemonii, která by oslovila i ty větší části populace, pro něž se sociálno neredukuje pouze na sféru smyslu a pouze z lingvistiky, respektive jejího post-strukturalistického či jiného vysoce intelektuálního uchopení, odvozeného diskurzu. Tato otázka je pak problémem praktického projektu radikální demokracie, přičemž ani ten se dle našeho názoru neobejde bez skutečného zapojení lacanovského momentu, aniž by se tím nutně musely škrtat jiné myšlenkové zdroje, v úvodu velmi stručně přiblížené na jednom z nejdůležitějších z nich, tedy myšlení C. Leforta.

V tomto i v dalších případech není šťastné strukturovat situaci ve formě „bud’, anebo“, jelikož různé přístupy a různé interpretační důrazy se mohou vzájemně posilovat, avšak zásadně se domníváme, že ta volba, která by na své straně nepodržela vliv a roli lacanovské psychoanalýzy, by byla neudržitelnou, pokud by se chtěla dovolávat poznatků vyplývajících z díla E. Laclaua.

Jestli diskurzivní teorie v té formě, která vychází z díla E. Laclaua, bude schopna budovat nějakou novou levicovou hegemonii, bude záležet i na tom, zda se podaří, v návaznosti na názor Y. Stavrakakise, citovaný v úvodu této práce, vytvořit jí předcházející teoretickou artikulaci mezi touto teorií a lacanovskou psychoanalýzou. Že tato artikulace není – zcela v souladu se základními postuláty samotného námi sledovaného myšlení – ničím a priori daným, bylo již ukázáno ve zmiňovaném úvodu, kde jsme byli při velmi stručném nahlédnutí na vektor myšlení A. Norval svědky toho, jak je (podle našeho názoru) laclauovská teorie odvedena směrem nekonzistentním s jejími základními předpoklady. Mezi ně totiž patří vedle již zmíněné iracionální či nesmyslné podstaty reálna také ten s ním spojený aspekt, totiž jeho radikální negativita, ztělesněná na ontologické rovině identity a sociálno ve formě nepřekročitelného společenského antagonismu.

Z tohoto důvodu se nám ukázalo jako plodné vnést do analýzy laclauovsky uchopené diskurzivní teorie také myšlenky S. Žižka, který okolo reálna vystavěl valnou část svojí teorie. I díky odkazům na jeho dílo a poukázáním na jeho (v klíčových bodech) komplementárnost s laclauovskou diskurzivní teorií se nám podařilo načrtnout relativně konzistentní teorii ideologie, která prochází napříč těmito třemi námi použitými mysliteli (Lacan, Laclau, Žižek) a vytváří obraz kritické levicové teorie, která, jak bylo řečeno v úvodu, stojí na artikulaci psychoanalýzy a kritické politické teorie – na artikulaci, kterou se tato práce rozhodla obhájit.

A ačkoliv by nebylo taktické popřít posledním odstavcem premisy teorie, kterou se celá práce rozhodla hájit, nelze tento závěr ponechat bez explicitně vyjádřeného přesvědčení, že artikulace laclauovské teorie diskurzu s lacanovskou psychoanalýzou překračuje rámec pouhé běžné artikulace v rámci určité teoretické hegemonie, která by obdobně jako hegemonie politická propojovala partikulární a relativně autonomní elementy, ale že se dle našeho názoru jedná o vztah na rovině *teorie* esenciální a neredukovatelný. Vztah Laclau – Lacan se tak stává něčím apriorním, jestliže se rozhodneme odvolávat na laclauovskou teorii diskurzu v její koherentní celistvosti. Podmínkou studia všech účinností společensko-politických diskurzů prizmatem této teorie, která vznikla proto, aby rozpustila každý esencialismus ve hře hegemonických artikulací, tak bude slepota k vlastnímu esencialismu, který nedovolí rozpojit Laclauovu a lacanovskou teorii. Jelikož jakákoliv teorie je slepá ke svým axiomům, které nedokáže vysvětlit, nežádáme rozšířením této slepé skvrny dle našeho názoru příliš. Navíc se domníváme, že nereflexivita je právě něčím, co se vytrácí z kritické levicové teorie i politické praxe spolu s tím, jak se z ní vytrácí psychoanalytický moment reálna a antagonismu. Tím se tato práce stává koherentní, jelikož ukazuje, že nereflexivita reálna je v posledku jediným důvodem, proč vznikají diskurzy, přičemž touhou této práce bylo obhájit koncept reálna.

7. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

ALTHUSSER, Louis. *On ideology*. London: Verso, 2008. ISBN 978-1-84467-202-8.

ALTHUSSER, Louis. *For Marx*. London: Verso, 2005. ISBN 1-84467-052-X.

BRECKMAN, Warren. *Adventures of the symbolic: post-Marxism and radical democracy*. New York: Columbia University Press, 2013. Columbia Studies in political thought/political history. ISBN 978-0-231-14394-3.

DEAN, Jodi. *Slast a politika: Žižkova politická teorie*. Praha: Filosofia, 2014. ISBN 978-80-7007-422-0.

DELEUZE, Gilles. *Logika smyslu*. Praha: Karolinum, c2013. Limes. ISBN 978-80-246-2235-4.

DERRIDA, Jacques. *Texty k dekonstrukci: práce z let 1967-72*. Bratislava: Archa, 1993. ISBN 80-7115-046-0.

EVANS, Dylan. *An Introductory Dictionary of Lacanian Psychoanalysis*. London: Routledge. 1996. ISBN 978-0415135238.

FINK, Bruce. *A Clinical Introduction to Lacanian Psychoanalysis*. Cambridge: Harvard University Press, 1997. ISBN 0-674-13536-9.

FINK, Bruce. *Lacan to the Letter*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2004. ISBN 0-8166-4320-2.

FRANK, Manfred. *Co je neostrukturalismus?*. Praha: SOFIS, 2000. ISBN 80-902785-1-5.

FULKA, Josef. *Psychoanalýza a francouzské myšlení*. Praha: Hermann, 2008. ISBN 978-80-87054-11-6.

HOWARTH, David R., Aletta J. NORVAL a Yannis STAVRAKAKIS. *Discourse theory and political analysis: identities, hegemonies, and social change*. Manchester: Manchester University Press, 2000. ISBN 978-0-7190-5664-2.

LACAN, Jacques. *Écrits*. Paris: Éditions du Seuil v. Seuil, 1966. Le Champ Freudien.

LACAN, Jacques. *The Seminar of Jacques Lacan. Book VII. The Ethics of Psychoanalysis 1959-1960*. New York: W. W. Norton & Company, 1992. ISBN 978-0393316131

LACAN, Jacques a Jacques-Alain MILLER. *The four fundamental concepts of psycho-analysis*. Harmondsworth [etc.]: Penguin, 1979. Penguin Education. ISBN 0-14-08-0389-0.

LACLAU, Ernesto. *Emancipace a radikální demokracie*. Praha: Karolinum, 2013. Politeia. ISBN 978-80-246-2163-0.

LACLAU, Ernesto a Chantal MOUFFE. *Hegemonie a socialistická strategie: za radikálně demokratickou politiku*. Praha: Karolinum, 2014. Politeia. ISBN 978-80-246-2685-7.

LACLAU, Ernesto. *New reflections on the revolution of our time: Ernesto Laclau*. London: Verso, 1990. Phronesis. ISBN 978-0-86091-919-3.

LACLAU, Ernesto. *On populist reason*. London: Verso, 2007. Politics/Philosophy. ISBN 978-1-84467-186-1.

NANCY, Jean-Luc a Philippe LACQUE-LABARTH. *The Title of the Letter*. Albany: State University of New York Press, 1992. ISBN 978-0791409626

NORVAL, Aletta J. *Aversive democracy: inheritance and originality in the democratic tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, c2007. ISBN 978-0-521-87842-5.

NORVAL, Aletta. *Frontiers in question*, In: Acta Philosophica, 2, 1997, s. 51 – 76.

PECHAR, Jiří. *Lacan a Freud*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2013. Studie. ISBN 978-80-7419-153-4.

PIAGET, Jean. *Štrukturalizmus*. Bratislava: Pravda, 1971. Filozofické aktuality.

STAVRAKAKIS, Yannis. *Lacan and the political*. London: Routledge, 1999. Thinking the political. ISBN 0-415-17186-5.

STAVRAKAKIS, Yannis. *The Lacanian left: psychoanalysis, theory, politics*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007. ISBN 978-0748619801.

ŽIŽEK, Slavoj. *The sublime object of ideology*. New ed. London: Verso, 2008. The essential Žižek. ISBN 978-1-84467-300-1.

ŽIŽEK, Slavoj. *The ticklish subject: the absent centre of political ontology*. London: Verso, 2008. The essential Žižek. ISBN 978-1-84467-301-8.

ŽIŽEK, Slavoj. *The parallax view*. Cambridge: MIT Press, c2006. Short circuits. ISBN 0-262-24051-3.

ŽIŽEK, Slavoj. *Tarrying with the Negative: Kant, Hegel, and the Critique of Ideology*. Durham: Duke University Press, 1993. ISBN 978-0-82231-395-3.